

PRIPREMA NASTAVNIKA ZA NASTAVNE JEDINICE

O SIGURNOSTI DJECE NA INTERNETU

– primjer Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona

Save the Children

Sarajevo, 2017.

**PRIPREMA NASTAVNIKA ZA NASTAVNE JEDINICE O
SIGURNOSTI DJECE NA INTERNETU –
primjer Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona**

Sarajevo, 2017.

Impressum

Save the Children vjeruje da svako dijete zaslužuje budućnost. U zemljama sjeverozapadnog Balkana radimo svaki dan kako bismo za djecu osigurali zdrav početak života, priliku za učenje i zaštitu od nasilja. Kada se pojave krize i kada su djeca najranjivija, mi smo uvijek među prvima koji dođu pomoći i među posljednjima koji odlaze. Mi osiguravamo da se odgovori na specifične potrebe djece i da se njihov glas čuje. Postižemo dugotrajne rezultate za milione djece, uključujući onu djecu do koje je najteže doći. Dajemo sve od sebe za djecu - svaki dan i u vrijeme kriza - transformišući njihove živote i budućnost koja je pred nama.

© Save the Children 2017

Izdavač: Save the Children in North West Balkans

Autorice: Biljana Kikić Grujić i Dr Ivana Zečević

Voda projekta: Alen Zaimović

Grafički dizajn: Ferida Abdagić

Štampa: Amos Graf Sarajevo

Tiraž: 120

Ova publikacija urađena je u okviru projekta „Spojeni i sigurni - prema virtualnom okruženju sigurnom za decu“, čiju su realizaciju podržali Oak fondacija i Save the Children Norway.

Sva prava su zadržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti ili kopirati u nekomercijalne svrhe, uz obavezno navođenje izvora.

Zajedno možemo učiniti više.

Recite nam šta mislite o našem radu?

RECI-NAM@savethechildren.org

Sadržaj:

PRIPREMA NASTAVNIKA ZA NASTAVNE JEDINICE O SIGURNOSTI DJECE NA INTERNETU	6
UVOD.....	6
TEMATSKJE CJELINE, NASTAVNE JEDINICE I PRAKTIČNI MATERIJALI ZA PRIPREMU NASTAVNIKA U NASTAVI O SIGURNOSTI DJECE NA INTERNETU.....	8
MOGUĆA RJEŠENJA ZA PREVAZILAŽENJE PREPREKA.....	9
PRIMJERI RADIONICA ZA RAD SA DJECOM.....	28
ISTRAŽIVANJE UTICAJA PRIJEDLOGA NASTAVNIH JEDINICA O SIGURNOSTI DJECE NA INTERNETU NA STAVOVE, ZNANJA I PONAŠANJA UČENIKA I UČENICA OSNOVNIH I SREDNJIHŠKOLA.....	35
SAŽETAK.....	37
UVOD	39
NAVIKE DJECE I MLADIH NA INTERNETU.....	41
NASILJE PUTE M IKT-A.....	41
POS LJEDICE NASILJA NA INTERNETU.....	42
METODOLOŠKI OKVIR.....	44
OPIS AKTIVNOSTI PRIJE ISTRAŽIVANJA.....	44
CILJ ISTRAŽIVANJA.....	44
UZORAK ISTRAŽIVANJA.....	44
PRIKUPLJANJE PODATAKA.....	45
INSTRUMENT ISTRAŽIVANJA.....	45
REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	46
MOGUĆNOSTI, NAVIKE I ZNANJA KORIŠTENJA INFORMACIONO – KOMUNIKACIJSKIH TEHNOLOGIJA	46
STAVOVI PREMA INFORMACIONO – KOMUNIKACIJSKIM TEHNOLOGIJAMA.....	54
PONAŠANJA DJECE I MLADIH NA INTERNETU.....	62
REAGOVANJA NA TUĐE NASILNO PONAŠANJE NA INTERNETU.....	71
STAVOVI O PREVENTIVNOM PROGRAMU.....	79
ZAKLJUČCI.....	80
PREPORUKE.....	82
PRILOZI.....	83
UPITNIK STAVOVA, ZNANJA I PONAŠANJA DJECE NA INTERNETU.....	83
Literatura.....	94

„PRIPREMA NASTAVNIKA ZA NASTAVNE JEDINICE O SIGURNOSTI DJECE NA INTERNETU – primjer Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona“

Uvod

Internet, moćno sredstvo komunikacije 21. vijeka. Upotrebom interneta možemo da putujemo, istražujemo, učimo, saznajemo, igramo se, komuniciramo, radimo...

Živjeti danas, znači živjeti u vijeku sajber inovacija, sajber generacije. Ne postoji grad, selo, ulica ni zaselak u kojem se ovo moćno sredstvo ne koristi i u kom nisu čuli za njegove „magične moći“. Pitaš – on ti odgovori, tražiš – on ti da ponuđeno. Sve su to dobre strane interneta kojih ima na hiljade... ali, zbog samo jednog propusta, samo jedne greške koju napravimo iz bilo kog razloga, možemo da platimo skupo - onim što je najvrijednije - osmijehom srećnog djeteta. Nažalost, gdje god postoji „upotreba“, javlja se i „zloupotreba“. Kako bismo izbjegli sve ono što zloupotreba interneta može da donese, sve probleme i neprijatnosti, moramo naučiti kako da internet koristimo bezbjedno. Govorimo „MI“ zato što svi mi koji smo korisnici interneta, možemo da se nađemo u zoni rizika i postanemo žrtve. Jedino nam bezbjedno korištenje interneta donosi sve ono fantastično što on pruža. Kako bismo ispitali trenutnu situaciju u vezi sa izučavanjem o sigurnosti djece na internetu, analizirani su postojeći planovi i programi koji se odnose na informacijske tehnologije u obrazovnom sistemu u Tuzlanskom kantonu. Rezultati mapiranja postojećeg nastavnog plana i programa koji se odnosi na informacijske tehnologije u Tuzlanskom kantonu jasno nam pokazuju da digitalno nasilje i te kako postoji u Bosni i Hercegovini, ali da se o tome zapravo vrlo malo priča kroz formalno obrazovanje. S tim u vezi, putem konsultacija sa nastavnim osobljem i članovima Savjetodavnog odbora¹, izvršena je identifikacija postojećih predmeta/predmetnih cjelina u koje se može integrirati nastavni plan i program o sigurnosti na internetu prilagođen uzrastu, a u cilju izrade probnog (pilot) nastavnog plana i programa koji će uključivati sigurnost na internetu u osnovnim i srednjim školama na području Tuzlanskog kantona.

Može se zaključiti da je jedan od razloga što se digitalno nasilje potiskuje i o njemu se ne priča, prema mišljenju ispitanika, nedostatak svijesti i kod djece/učenika i kod roditelja/nastavnika. Nedostatak svijesti se prvenstveno ogleda u tome da korisnici interneta (djeca/učenici, roditelji/nastavnici) nisu senzibilirani da prepoznaju nasilje na internetu, pa samim tim ni njihove kompetencije u koracima reagiranja i postupanja u slučaju nasilja i zlostavljanja nad djecom i među djecom nisu dovoljno razvijene.

Za očekivati je bilo da nastavnim predmetom Informatika budu obuhvaćene i nastavne jedinice koje se tiču sigurnosti na internetu, ali jedan od ključnih nalaza ovog istraživanja jeste da nastavni planovi i programi (NPP) za predmet „Informatika“ u osnovnim školama u Tuzlanskom kantonu (TK) ne uključuju sadržaj koji se odnosi na sigurnost djece na internetu, već je to ostavljeno na slobodan izbor svakom nastavniku, u skladu sa njegovim afinitetima, sposobnostima i interesovanjima.

¹ Savjetodavni odbor je tijelo formirano za praćenje i pružanje savjetodavne podrške pri kreiranju nastavnog plana i programa o sigurnosti djece na internetu u osnovnim i srednjim školama Tuzlanskog kantona. Tijelo sačinjavaju predstavnici Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, Ministarstva unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona i Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona.

Kada su u pitanju nastavni planovi i programi za predmet „Informatika“ za srednje škole u Tuzlanskom kantonu, samo Nastavni plan i program za prvi i drugi razred gimnazije (zajednička jezgra) čiju izradu je pomogla JICA (Japanska agencija za međunarodnu saradnju), uključuje sadržaje o sigurnosti na internetu. Ostali nastavni planovi i programi u drugim srednjim školama u TK ne uključuju ove sadržaje.

Od strane Savjetodavnog odbora² je donijet jedinstveni zaključak da je, kroz formalni sistem obrazovanja, kod djece svih uzrasta (od najmlađeg doba) potrebno razvijati senzibilitet i svijest o svim oblicima nasilja, kako u stvarnom, tako i u virtuelnom svijetu. Zašto je bitno ne razdvajati nasilje nad djecom i među djecom u stvarnom i virtuelnom svijetu? Veza stvarnog i virtuelnog je veoma čvrsta - toliko da se sve češće i ne može jasno napraviti granica. U velikom broju slučajeva nasilja i zlostavljanja nad djecom, a posebno je izraženo među djecom (govorimo o vršnjačkom nasilju), uzrok nasilja je u stvarnom svijetu, a posljedice se manifestuju u virtuelnom i obrnuto. Zato ćemo i mi u ovom prijedlogu NPP, podjednaku pažnju usmjeriti na obje vrste nasilja, posebno kod djece mlađe dobi (od prvog do četvrtog razreda osnovne škole), kako bi kroz sveobuhvatan pristup razvijali svijest kod djece o pojmu nasilja, njegovim vrstama i posljedicama.

Gotovo svi učitelji/nastavnici/profesori (95,1%), koji su učestvovali u mapiranju postojećeg nastavnog plana i programa koji se odnosi na informacijske tehnologije u Tuzlanskom kantonu i identifikaciju postojećih predmeta/predmetnih cjelina u koje se može integrisati dobno prikladni nastavni plan i program o sigurnosti na internetu, smatraju da je neophodno integrisati tematske sadržaje o sigurnosti djece na internetu u formalni sistem obrazovanja (osnovne i srednje škole) u Tuzlanskom kantonu. Pedagoški zavod je izvršio pilotiranje tematskih cjelina kroz odabrane nastavne jedinice kada je u pitanju sigurnost djece na internetu uključivši učenike 7 osnovnih škola (O.Š. „Srebrenik“ Srebrenik, O.Š. „H. Kikić“ Gračanica, O.Š. „Banovići“, Banovići, O.Š. „Sapna“ Sapna, O.Š. „Živinice“ Živinice, O.Š. „Slavinovići“, Tuzla i O.Š. „Pazar“, Tuzla) i 3 srednje škole (Gimnazija „Dr. M. Kamarić“ Gračanica, M.S.Š. „Hemijaska škola“ Tuzla i M.S.Š. „M. Ćazim Ćatić“ Kladanj), što čini ukupno 6199 djece - 5409 (87,26%) učenika iz osnovnih škola i 790 (12,74%) učenika iz srednjih škola. Takođe, izvršena je obuka 300 nastavnika iz pomenutih škola u cilju kvalitetnije provedbe pomenutog pilotiranja.

Dokument u prvom dijelu prikazuje pripremu za nastavnike po tematskim cjelinama i nastavnim jedinicama za osnovne i srednje škole kako se upoznati sa temom sigurnost djece na internetu, te kako istu prenijeti djeci putem nastave ali i drugim profesionalcima u obrazovanju koristeći praktične materijale u cjelokupnom procesu. S obzirom na značaj edukacije o roditelja o obvoj problematici, prvi dio dokumenta naglašava značaj rada sa roditeljima te kako nastavnici mogu da doprinesu svojim radom kroz redovne aktivnosti.

Drugi dio dokumenta je posvećen istraživanju koje je Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona uz podršku Save the Children proveo s ciljem ispitivanja uticaja prethodno pomenutih tematskih cjelina i nastavnih jedinica o sigurnosti na internetu na stavove, znanja i ponašanja učenika i učenica osnovnih i srednjih škola u Tuzlanskom kantonu. Prikazana su mišljenja djece o navedenoj temi ali i potrebi izučavanja iste kroz formalno obrazovanje, što uveliko može da pomogne školskom osoblju ali i donosiocima odluka kada je u pitanju kreiranje budućih nastavnih planova i programa, prije svega za Tuzlanski kanton ali i širom Bosne i Hercegovine.

² Savjetodavni odbor je tijelo formirano za praćenje i pružanje savjetodavne podrške pri kreiranju nastavnog plana i programa o sigurnosti djece na internetu u osnovnim i srednjim školama Tuzlanskog kantona. Tijelo sačinjavaju predstavnici Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, Ministarstva unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona i Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona.

**TEMATSKE CJELINE, NASTAVNE JEDINICE I PRAKTIČNI
MATERIJALI ZA PRIPREMU NASTAVNIKA U NASTAVI O
SIGURNOSTI DJECE NA INTERNETU —
primjer Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona**

Biljana Kikić Grujić

Moguća rješenja za prevazilaženje prepreka:

Kako bi bile izbjegnute prepreke koje su se tokom istraživanja provedenog od strane organizacije „One World Platform“ pokazale kao potencijalni problemi u NPP, programe, teme i načine realizacije ćemo prilagoditi uzrastu učenika/djeteta te njihovim interesovanjima i potrebama, a u cilju što lakše implementacije NPP u školama Tuzlanskog kantona.

Kao tri najveće prepreke navedene su:

1. Preopterećenost nastavnih planova i programa (prema navodima nekih nastavnika/profesora)
2. Mogući otpor manjeg broja učitelja/nastavnika/profesora prilikom integriranja ove tematike u nastavne planove predmeta koje oni predaju (najvjerovatnije uslijed straha od nepoznatog)
3. Nedovoljno prisustvo roditelja na roditeljskim sastancima.

1. Preopterećenost nastavnih planova i programa

Analizirajući postojeći plan i program osnovnih i srednjih škola na teritoriji Tuzlanskog kantona, razumjeli smo strah i opravdanu brigu nastavnika/profesora koji su učestvovali u istraživanju. Fond časova za neke predmete smanjen je za skoro trećinu, a predviđeno gradivo je ostalo u istom obimu. Kako bismo implementirali NPP i uveli oblast „Sigurno korištenje interneta“ bez dodatnog opterećivanja nastavnika/profesora, uvezivaćemo nastavne jedinice sa tematskim oblastima tamo gdje je to moguće. Na ovaj način ćemo „razbiti“ monotoniju tematske jedinice kod učenika, prilagoditi je njima i njihovim interesovanjima i prevesti je na jezik djeteta/učenika 21. vijeka.

Kada je riječ o uvođenju novih programa i nastavnih jedinica, to ne mora da znači i povećanje gradiva za učenike. Ponekad je dovoljno samo promijeniti način predavanja ili metodologiju rada, pa čak nekada sâmo sredstvo - na koji ćemo im način prenijeti informacije (upotreba IT tehnologije za prezentovanje nastavne jedinice, interneta, novih računarskih programa, primjere koje koristimo u stvarnom svijetu u toku predavanja preimenovati u primjere virtuelnog svijeta, dogovoriti sa učenicima da sami kreiraju tematsku jedinicu koristeći pojmove iz virtuelnog svijeta i slično). Svakako da ovakvi i slični primjeri neće biti upotrebljavani na svakom nastavnom času i u svakoj tematskoj jedinici, već po procjeni nastavnika/profesora, tamo gdje je to prikladno i moguće.

Na ovaj način ćemo izbjeći još jedan od osnovnih problema u školama (i u osnovnim i srednjim), a to je održavanje discipline na času. Poznato je da neki nastavnici/profesori imaju problem da realiziraju nastavu zbog „nemirnih učenika“ koji svojim ponašanjem skreću pažnju na sebe i, samim tim, remete redovan tok nastave. Po mišljenju većine učenika osnovnih i srednjih škola, razlog za njihovo takvo ponašanje jeste „dosada“ na času. Ako bi predmetni nastavnik uveo neke novine, zainteresirao učenike tako što će govoriti „njihovim“ jezikom i pričati o temama koje su njima bliske i interesantne (a to svakako jesu internet, video i društvene mreže), a istovremeno pratio svoj plan i program, sigurni smo (a i sami učenici kažu) da bi atmosfera na času bila neuporedivo ljepša, a informacije koje dobivaju interesantnije.

Ne želeći nikako da remetimo plan i program nastavnika, njihovu stručnost i kompetenciju, svakom predmetnom nastavniku ostavljamo slobodu da sam procijeni koju će tematsku jedinicu posvetiti temi sigurnosti na internetu i koju će metodologiju rada primjenjivati. Naš zadatak je da im pomognemo tako što ćemo u daljem tekstu predložiti nastavne jedinice vezane za temu i očekivane ishode obrade teme.

2. Mogući otpor manjeg broja učitelja/nastavnika/profesora prilikom integriranja ove tematike u nastavne planove predmeta koje oni predaju

Navedena prepreka je očekivana iz razloga što većina nastavnika/profesora ni sama nije sigurna kada je riječ o zloupotrebi djece na internetu, njenim vrstama i posljedicama uopšte, a što u suštini reflektuje strah od nepoznatog.

Dosadašnje iskustvo (preko 500 škola na teritoriji R. Srbije) nam govori da skoro polovina nastavnika/profesora nije upoznata sa važećim protokolima i priručnicima koji se odnose na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje djeteta/učenika i postupanje u obrazovnom sistemu, te iz tog razloga imaju strah od saznanja za bilo koji oblik nasilja, a kada govorimo o elektronskom nasilju i zloupotrebi interneta među djecom i nad djecom - tu je situacija zabrinjavajuća. Najveći broj nastavnika/profesora nema razvijene vještine i znanja za prepoznavanje ovog oblika nasilja, nema razvijenu svijest o postojanju ovog oblika nasilja, ali ni vještine ni znanja za reagiranje i postupanje. Iz straha da ne pogriješe ili da se iz nekog razloga ne zamjeraju kolegi, roditelju, itd. veliki broj njih je spreman da zatvori oči i „ne vidi“ šta se dešava oko njega, pa čak i kada postoji direktna prijava učenika da se vrši neki oblik elektronskog nasilja (najčešće je to vršnjačko nasilje – *cyberbullying*), smatraju da je to „dio odrastanja“ i „dječje šale“. Srbija je na žalost platila to neznanje i „zatvaranje očiju“ nastavnika sa tri dječja života!

U cilju prevazilaženja ovog problema i moguće (veoma izvjesne) prepreke, potrebno je realizirati obuku/program u cilju senzitiviziranja nastavnika/ca, psihologa, pedagoga i direktora i njihovog osposobljavanja za prepoznavanje potencijalnih žrtava nasilja i zlostavljanja putem interneta, rizičnih situacija i sl. sa kojima se skoro sve škole susreću svakoga dana, kao i u cilju razvoja potencijala za pravovremenu prevenciju i edukaciju koje će biti fokusirane na najranjiviji dio školske populacije. Ovaj program/obuka će doprinijeti unapređenju vaspitno-obrazovne prakse, te će se stvoriti pretpostavke za uspješnu praktičnu primjenu u oblasti direktnog preventivnog rada.

Nastavnici/profesori će na ovaj način razviti kompetencije, vještine i znanja na ovu temu, senzibilirati svoju ličnost, upoznati se sa procedurama i protokolima, te na taj način steći samopouzdanje u postupanju kada imaju saznanja o slučaju nasilja i zlostavljanja nad djecom i među djecom na internetu. Za pilot fazu ovog projekta predviđeno je da 10 nastavnika/profesora osnovnih i srednjih škola Tuzlanskog kantona prođu obuku, te sami steknu znanja i vještine trenera koje će kasnije prenositi svojim kolegama u matičnim školama. Predviđeno je da treneri, uporedo sa osnaživanjem nastavnika/profesora u svojim školama, rade i na preventivnim aktivnostima sa učenicima i roditeljima.

3. Nedovoljno prisustvo roditelja na roditeljskim sastancima

Ovo je jedna od najvećih prepreka na koju ćemo naići u toku realizacije programa. Roditelji, tj. rad sa njima predstavlja jednu od tri najvažnije aktivnosti koje obezbjeđuju i održivost projekta. Pored nastavnika/profesora i djece/učenika, rad sa roditeljima je od ključnog značaja. Dosadašnje iskustvo je pokazalo da više od 60% učenika/djece ne bi reklo roditeljima ukoliko imaju bilo kakav problem, a posebno na internetu, iz dva razloga: prvi je taj što, po riječima učenika/djece, najveći broj roditelja ne bi razumio problem koji djeca imaju zbog toga što većina njih nije informatički pismena, ne koristi internet ni društvene mreže, pa samim tim neće razumjeti i ozbiljno shvatiti njihov problem, tako da ni njihova reakcija ne bi bila adekvatna i primjerena. Najčeća reakcija roditelja nakon saznanja o problemu jeste zabrana interneta (društvenih mreža). Ovakav način „rješavanja problema“

će samo stvoriti otpor kod djeteta i primorati ga da rješenje svog problema traži na drugoj strani (u ovom uzrastu dijete nije spremno, obučeno i zrelo da samostalno rješava svoje probleme). Drugi razlog koji učenici/djeca ističu jeste da oni ne žele da roditelji saznaju kako se im djeca ponašaju dok su *online*. Ličnost djeteta koju roditelj poznaje u stvarnom svijetu je znatno drugačija od ličnosti kakvu dijete iskazuje na internetu i društvenim mrežama. Sama pomisao da njihova djevojčica, koja je primjerenog vladanja, odličnog uspjeha i uzornog ponašanja, može da objavi neprimjerenu fotografiju ili komentar je apsolutno nemoguća. Stav roditelja je da poznaju svoje dijete i da mu bezuslovno vjeruju. Slijedom toga dolazimo i do razloga zbog kojeg su nastavnici/profesori prepoznali ovaj problem kao moguću prepreku u realizaciji projekta. Roditelji su neinformirani o temi i problemima vezanim za internet, nemaju interesovanja za sticanjem vještina, znanja i iskustava na ovu temu, nemaju dovoljno razvijenu svijest o opasnostima koje vrebaju na internetu, pa samim tim nemaju ni potrebu da se informišu o temi.

Iskustvo (Srbija) pokazuje da tek nakon realizirane aktivnosti sa roditeljima, koji dođu na roditeljski sastanak (uglavnom je to mali broj roditelja, u prosjeku oko 15 roditelja po školi koja ima preko 500 učenika), čuju temu vezanu za zloupotrebu interneta, postanu svjesni opasnosti i značaja dobivenih informacija, prenesu svoje utiske ostalim roditeljima sa kojima su u kontaktu, skoro uvijek dobivamo molbu škole koja na zahtjev roditelja zatraži da se aktivnosti (tribina) ponovi.

U prilog opravdanom strahu i potencijalnoj prepriči u radu sa roditeljima ide i podatak da, iz godine u godinu, sve manji broj roditelja dolazi na individualne razgovore sa odjeljenjskim starješinom i na roditeljske sastanke.

Drugi način da se izbjegne prepreka nedolaska roditelja na tematske roditeljske sastanke jeste da se prvo informiraju članovi Vijeća roditelja, koji će potom u svojim razredima prenijeti i informacije koje su dobili, te ukazati na značaj informiranja svih roditelja i na taj način animirati većinu roditelja da se odazovu pozivu škole.

Ako uzmemo u obzir da nezainteresiranost roditelja potiče uglavnom od nedostatka informacija o određenoj temi, niskog nivoa svijesti o mogućim zloupotrebama djece u *online* svijetu, smatramo da ovakvim vidom prenošenja informacija od strane same škole, tj. članova Vijeća roditelja ostalim roditeljima, informiranja i rada sa djecom koja će s ukućanima podijeliti neka od saznanja dobivenih na časovima na ovu temu, polako i sistemski možemo pridobiti roditelje kao partnere u procesu.

Svi učesnici u mapiranju provedenom na teritoriji Tuzlanskog kantona, članovi Savjetodavnog odbora, predstavnici ministarstava i institucija nadležnih za postupanje i rad sa djecom, slažu se da je neophodno uvesti obaveznu edukaciju djece/učenika u formalno obrazovanje, poštujući pri tome sve stavove koji su izneseni i analizirani u istraživanju koje je provela organizacija „One World Platform“. Poštujući didaktičko-metodički način rada i uvažavajući profesionalizam svakog pojedinca, nastavni plan i program u Tuzlanskom kantonu koji uključuje teme sigurnosti djece na internetu napravljen je tako da se može izučavati u sklopu većine predmeta u osnovnim i srednjim školama. Kada govorimo o srednjim školama (stručne škole i gimnazije) stav učesnika u anketi je da je najlakše integrirati tematske sadržaje sigurnosti djece na internetu (osim u program Informatike i časa odjeljenjske zajednice koji su prirodni za integraciju tematskog sadržaja) u sljedeće predmete: B/H/S jezik, Sociologija, Engleski jezik, Njemački jezik, Demokratija i ljudska prava.

Kada je riječ o osnovnim školama, stav učesnika je da je najlakše integrirati tematske sadržaje sigurnosti djece na internetu (pored nastavnog plana Informatike i časa odjeljenjske zajednice) u

predmete: B/H/S jezik, Likovna kultura, Moja okolina (posebno pogodna za djecu mlađe dobi), Priroda, Društvo, Engleski jezik, Njemački jezik, Istorija.

Ono što svakako treba iskoristiti jeste čas odjeljenske zajednice, gdje razredni starješina ima mogućnosti da sa učenicima razgovara na temu sigurnosti djece na internetu, prilagođavajući metodologiju rada datom trenutku i tematskoj jedinici. Prednost korištenja časa odjeljenskog starješine je još u tome što on najbolje poznaje učenike svog odjeljenja, njihove navike, porodično stanje, kao i svakog učenika pojedinačno. U osmišljavanju metodologije rada, nastavnicima veliku pomoć i podršku mogu pružiti kolege koje predaju informatiku te stručna služba škole (psiholog, pedagog).

Takođe, preporuka je da se uključe i nastavnici vannastavnih aktivnosti, posebno oni koji vode dramske sekcije. Sa učenicima se može pripremiti predstava, skeč, forum teatar i sl. sa određenom temom vezano za zloupotrebu interneta (forum teatar se do sada pokazao kao izuzetno zanimljiv, edukativan i zahvalan način obrade neke teme u okviru koje učenici aktivno uzimaju učešće u realizaciji predstave).

Metodologija integriranja tematike o sigurnosti djece na internetu u formalni sistem obrazovanja u Tuzlanskom kantonu

Virtuelni svijet postao je mjesto gdje smo se preselili svi, od najmlađih do najstarijih. Zbog lakšeg, bržeg načina komunikacije, dostupnosti raznih informacija te nebrojeno mnogo sadržaja i materijala koji su nam neophodni, internet je prostor iz kojeg bukvalno ne izlazimo. Koliko nam je upotreba neophodna, svakim danom sve zanimljivija i sve učestalija, suvišno je i opisivati. Koliko ona sobom nosi pravila, uslova i načina za kontrolu i podešavanje, velika je enigma za mnoge. Svijest da je jedino važno na vreme se osvijestiti i usvojiti pravila za siguran pristup na veoma je niskom nivou. Nažalost, mali je procenat odraslih koji imaju saznanja da zloupotrebe u virtuelnom svijetu postoje, da su realne, da se dešavaju nama, našoj djeci, da se gube dječji životi... Slika koja se sa virtuelnog svijeta prenosi u realan svijet veoma je česta, to su činjenice koje su nam dostupne svakodnevno. Na hiljadama naloga koji su dostupni *online* možemo se uvjeriti u neznanje korisnika, na njihovim se greškama temelje zloupotrebe koje su realizirane. Kada je riječ o djeci školskog uzrasta i njihovim *online* aktivnostima, veoma je velik i širok njihov spektar. Oni su aktivni korisnici mnogih sadržaja, servisa, socijalnih mreža, većina i ispod propisanog minimuma – veći dio učenika nižih razreda ima aktivne naloge na društvenoj mreži Facebook iako nemaju navršениh 13 godina, a što ova društvena mreža propisuje uslovima korištenja. Iskustvo u radu pokazalo je da ovakve naloge u najvećem broju slučajeva prave roditelji ili neko od starijih - ujak, strina, tetka ili starije braće, sestre, itd. Jasni su razlozi dječjih želja i potreba da budu korisnici svih već navedenih usluga i moramo ih razumjeti i podržati njihovu radoznalost, ali ih prije svega moramo zaštititi. Da bi se djeca/učenici podučila sigurnom korištenju interneta, u edukaciju moraju biti uključeni svi: roditelji, učitelji, nastavnici, profesori, stručni tim škole, itd.

Rad sa roditeljima posebno je bitan kod djece najmlađe dobi koja pohađaju niže razrede osnovne škole. Tema nasilja i zlostavljanja djece, te sigurnosti djece na internetu je obimna i za tu dob djeteta uglavnom nepoznata i teška. Iz tog razloga roditelji treba da budu informisani, osviješteni i da aktivno učestvuju, jer se već od naredne godine njihova djeca počinju susretati sa temom za koju blagovremeno treba da budu pripremljena. Roditelji bi prisustvovali informativnim predavanjima sa tematskim cjelinama nasilja i zloupotrebe u virtuelnom svijetu te bili upoznati sa načinima reagiranja i postupanja u kriznim situacijama, kao i načinima na koje mogu prevazići prepreke, a djecu naučiti i

podržati u sigurnom korištenju virtuelnog prostora. Jedan od najznačajnijih segmenata jeste povjerenje - djeca ne žele da roditeljima prijave bilo kakav oblik uznemiravanja ili drugu vrstu problema jer se plaše zabrane korištenja, razočarenja roditelja i sl. Roditelji najbolje poznaju svoju djecu, ali često i sami nemaju svijest i znanje kakvi sve problemi postoje, čemu su sve djeca izložena, a čak i kad se nekome nešto dogodi, ne znaju na koji način da prijave problem. Prevencija je jedini način da se nasilje svede na minimum i da broj žrtava bude daleko manji.

Roditelji kroz interaktivne radionice mogu da dobiju zadatke da rješavaju konkretne slučajeve, tako da mogu pomoći ako ne svom, onda nekom drugom djetetu. Ovaj vid edukacije se pokazao kao primjenljiv jer, pored obuke roditelja koja im omogućava razvoj znanja i vještina za ovu temu i probleme i djeca znaju da su roditelji upoznati, da su osviješteni o problemima u virtuelnom svijetu i sama ta činjenica je već dio puta ka većoj sigurnosti i zaštiti najmlađih.

Treneri koji su prošli obuku će svoje stečeno znanje kasnije prenositi svojim kolegama u matičnim školama. Predviđeno je da treneri, uporedo sa nastavnicima/profesorima u svojim školama, rade i na preventivnim aktivnostima sa učenicima i roditeljima.

Kako bi znanje stečeno na obuci primjenjivali u svojim školama, trenerima je pripremljena metodologija rada u okviru koje se nalaze konkretne informacije i koraci za postupanje u slučajevima nasilja i zlostavljanja nad djecom i među djecom te su pripremljeni materijali i tematske cjeline prilagođene uzrastu djece.

Edukaciju smo podijelili u dva dijela - oba imaju svoje ciljeve, teme i nastavne cjeline prilagođene uzrastu učenika. U prvom dijelu učenici dobiju znanje i informacije koje se u drugom dijelu preklapaju te dobivaju svoju nadogradnju. Predviđeni sadržaj je obiman, te da bi ga učenici razumjeli i usvojili, potrebno je da iste teme čuju kroz različite nastavne jedinice.

I modul „INFORMACIJA, KORIŠTENJE → PREVENCIJA“ ima za cilj da najmlađima (učenicima prvih, drugih i trećih razreda) približi pojam nasilja, da se kroz radionice na temu ličnog doživljaja nasilja i veze između virtuelnog i stvarnog nasilja, učenicima približe sličnosti i razlike, te da sadržaje koje svakodnevno koriste, djeca nauče koristiti na pravi način - bezbjedno i sigurno.

U prvom dijelu, viši razredi osnovne škole obrađuju teme samog pojma društvenih mreža, njihove upotrebe i zloupotrebe. Srednjoškolci su najinteresantnija ciljna grupa za interaktivni rad, oni su korisnici koji imaju bogat „virtuelni staž“. Pored navedenih tema o opštem nasilju i sličnostima sa virtuelnim nasiljem, oni se upoznaju sa žrtvama virtuelnih opasnosti, posljedicama lažnog predstavljanja, dijeljenja ličnih podataka *online*. Iste teme podijeljene su na nastavne jedinice koje su konceptom različite da bi ih, spram uzrasta, učenici lakše prihvatili. Takođe je bitno napomenuti da se obučeni trenerima/predavačima ostavlja sloboda, čak se kroz obuku i podstiču da kreiraju svoje nastavne jedinice sa novim sadržajima za koje smatraju da će učenicima biti zanimljivi, inovativni te da će im prenijeti potrebne informacije i obučiti ih.

I modul **„INFORMACIJA, KORIŠTENJE → PREVENCIJA“** sadrži nastavne jedinice sa temama koje su opšte i uvodne, temama koje djeci daju mogućnost da podijele do sada stečena iskustva - da li su nekada nešto čuli, pročitali, vidjeli i slično, da li se neko u njihovoj okolini susretao sa nekim problemima, kako i na koji način koriste društvene mreže, da li se osećaju sigurno, itd. Takođe će se u okviru ovih tema informirati o načinima zaštite i osnovnim pravilima. Prvi dio edukacije trenerima će pomoći da dobiju realnu sliku situacije učenika sa kojima rade, koliko su informirani, obučeni i da li su svjesni ozbiljnosti same teme. Dosadašnje iskustvo je pokazalo da djeca ne mogu da prepoznaju

i detektuju mogući problem ili konkretan rizik pri čemu je neophodno dopuniti opšti dio konkretnim situacijama u kojima se učenici svakodnevno nalaze.

Tematske cjeline su, spram uzrasta, formirane i za najmlađe - odnose se na nasilje u stvarnom svijetu, dok se kod starijih razreda pojavljuje nastavna jedinica koja povezuje nasilje u stvarnom i u virtuelnom svijetu. Razlog zbog kojeg uvodimo opšti pojam nasilja kod najmlađih učenika je taj što djeca u tom uzrastu nemaju razvijenu svijest šta je to nasilje, ko i kako ga vrši, koje su posljedice njihovog nesavjesnog ponašanja po drugu djecu i sl. Treneri će uz metodologiju imati mogućnost da pomenute teme obrade kroz predavanje, radionice ili interaktivni pristup. Neke teme su zahtjevnije za realizaciju, npr. nastavna jedinica „Budi dobar drug, biraj svoje prijatelje” iz teme Društvene mreže - upotreba i zloupotreba za 8. i 9. razred koja učenicima predstavlja da *online* prijatelji nisu njihovi pravi prijatelji u realnom svijetu, tj. da stotine internet “drugara” koje oni prihvataju *online* ne predstavljaju njihove iskrene prijatelje od povjerenja. To je samo broj prijatelja koji njima služi za takmičenje ko će biti „veća faca” u školi, ko će imati najveći broj komentara, lajkova, pregleda i sl. Predavanja na ovu temu su u obliku iskustvenih činjenica, pripremljenih prezentacija sa nalogima vršnjaka koji imaju hiljade i hiljade “prijatelja” na Facebook-u, gdje se sa učenicima diskutuje, pruža im se prilika da iskažu svoj stav i mišljenje zbog čega je nešto dobro, a zbog čega ne. Ukazuje im se na pravila objavljivanja ličnih informacija koje ih može na neki način ugroziti. Učenici rado učestvuju u ovakvim predavanjima jer je tema njima veoma bliska i imaju dosta znanja i iskustva te se uvažavaju njihovi stavovi i mišljenja. Interaktivni rad na istu temu podrazumijeva da se učenicima dâ određeno vrijeme da napišu imena svih svojih prijatelja na papir i ko prihvata “izazov” da pregleda svoj profil kako bi provjerio da li se sjetio/la svih Facebook prijatelja, da li im svima zna ime i prezime i siguran/na je da ih poznaje. Ovaj vid rada je specifičan, ali daje veoma dobre rezultate jer se pokazalo da učenici nemaju razvijenu svijest da nisu u stanju s potpunom sigurnošću utvrditi identitet osobe koja se nalazi iza određenog profila, pogotovo kada imamo u vidu veliki broj prijatelja te činjenicu da je dovoljan jedan kojeg ne poznaju, a koji im može nauditi. Učenici uvide, na parčetu papira, da je nemoguće zapisati 3.000 imena i prezimena, te da je toliki broj prijatelja u stvarnom životu nerealan, pogotovo u njihovoj dobi. Slične su radionice sa temama zloupotreba ličnih podataka - kad učenike upitate koliko im je vremena potrebno da preuzmu bilo koju fotografiju sa interneta, oni kažu „pa, dvije sekunde” i tada samo zastanu i razmisle o tome da sve što oni objave neko može da preuzme za par sekundi i tu se svijest već postavlja na mnogo viši nivo.

II modul „SADRŽAJ na internetu → SIGURNOST“ predstavlja cjelinu koja sadrži teme koje se nadovezuju na prvi dio koji smo opisali, jer su teme sa kojima se susreću učenici kompleksnije i vezane su za zloupotrebe na internetu, uslove korištenja društvenih mreža, djeljenje podataka i slično, ali i svaki oblik zloupotreba posebno npr. *cyberbullying*, *trafficking*, *online* zavođenje. U ovom dijelu takođe smo vodili računa da se, spram uzrasta, teme obrade sa drugačijim pristupom učenicima kako bi oni razumjeli prenesene poruke. Tako najmlađi razredi imaju nastavnu jedinicu „Mama i tata, surfujte sa nama“, u okviru koje se, kroz radionice sa roditeljima i učenicima, zajedno radi na odnosu i stvaranju povjerenja roditelja i djece u virtuelnom svijetu. Najmlađima je teško predstaviti ko se može naći sa druge strane ekrana i da postoji nešto loše – zbog toga su za najmlađe uzraste tematske cjeline i način rada koncipirani tako da im omoguće da uče odrastajući i da za njih prevencija bude normalan slijed događaja, da njihovo reagiranje i postupanje u rizičnim situacijama iz godine u godinu bude na naprednijem nivou, a radi čega je neophodan kontinuirani preventivni rad.

Pošto su srednjoškolci, očekivano, najbolji edukatori mlađih generacija, to se u radu sa njima potencira da sve što usvajaju, usvajaju za sebe i svoju generaciju, ali i da dio odgovornosti imaju i za mlađe generacije - od njih se očekuje da pomognu, razumiju mlađe i da njih osnaže da razmišljaju te spoznaju da postoje loše strane interneta, kao i da svaki oblik nasilja treba i imaju kome da prijave.

Tematske cjeline koje su obrađene su:

- Nasilje u stvarnom svijetu (pojam i podjele)
- Lični doživljaj nasilja
- Sličnosti i razlike stvarnog i virtuelnog svijeta
- Pojam interneta i njegove dobre strane
- Siguran internet
- Dostupni online sadržaji
- Savremena komunikacija i društveni mediji
- Društvene mreže - upotreba i zloupotreba
- Vršnjačko nasilje - cyberbullying
- Trgovina djecom, organima, ljudima - trafficking
- Online zavođenje
- Grupe i udruženja na internetu
- Štetan i nedozvoljen sadržaj na internetu
- Kako, na koji način i kome prijaviti nasilje (postupanje)

Tabela I

TEMATSKJE CJELINE	NASTAVNA JEDINICA
Nasilje u stvarnom svijetu (pojam i podjele)	<p>“Nasilje u stvarnom svijetu (pojam/lična iskustva)”</p> <p>“Šta je nasilje, kako ga prepoznamo”</p> <p>“Veza interneta i nasilja”</p>
Lični doživljaj nasilja	<p>“Lični doživljaj nasilja”</p> <p>“Veza interneta i nasilja”</p>
Sličnosti i razlike stvarnog i virtuelnog svijeta	<p>“Online svijet u kojem živim i komuniciram”</p> <p>“Zabava u virtuelnom svijetu (crtani filmovi, igrice i sl.)”</p> <p>“Virtuelni drugari”</p> <p>“Da li su „prijatelji” samo broj”</p> <p>“Loše strane virtuelnog svijeta (informacije, iskustva, savjeti)”</p> <p>“Internet = zauvijek”</p> <p>“Virtuelno postaje realno”</p>
Pojam interneta i njegove dobre strane	<p>“Pojam interneta”</p> <p>“Internet BONTON”</p> <p>“Kako mi vidimo druge, a kako drugi vide nas”</p> <p>“Uslovi korištenja i podešavanje privatnosti”</p> <p>“Lični identitet nekad i sad”</p> <p>“Dobre strane interneta”</p> <p>“Online face”</p> <p>“Internet = zauvijek”</p>
Bezbjedan internet	<p>“Uslovi korištenja i podešavanje privatnosti”</p> <p>“Kreiranje svog naloga (čuvanje ličnih podataka)”</p> <p>“Moje ponašanje u virtuelnom svijetu (koraci, posljedice, pravila)”</p> <p>“Štitimo šifre, budimo sigurni”</p> <p>“Internet BONTON”</p> <p>“Mini BONTON”</p> <p>“Mama i tata, surfujte sa nama”</p> <p>“Pravila za bezbjedan net”</p> <p>“Štitimo šifre, budimo sigurni”</p>
Dostupni online sadržaji	<p>“Društvene mreže, ZA I PROTIV”</p> <p>“Internet BONTON”</p> <p>“Pozitivne i negativne strane socijalnih mreža”</p> <p>“Igrice IT generacije”</p> <p>“Zabava u virtuelnom svijetu (crtani filmovi, igrice i sl.)”</p> <p>“Moje omiljene strane/sadržaj”</p> <p>“Virtuelna zabava - igrice za djecu”</p>
Savremena komunikacija i društveni mediji	<p>“Kako mi vidimo druge, a kako drugi vide nas”</p> <p>“Online svijet u kojem živim i komuniciram”</p> <p>“Društveni mediji (podjela i vrste)”</p> <p>“Profil = to sam ja”</p> <p>“Internet = zauvijek”</p> <p>“Video mreže - put kojim se brzo ide”</p> <p>“Online face”</p> <p>“Virtuelno postaje realno”</p>

Društvene mreže upotreba i zloupotreba	<p>“Društvene mreže (uvod, vrste i pojmovi)” “Društvene mreže, upotreba i zloupotreba” “Budi dobar drug, biraj svoje prijatelje” “Društvene mreže, ZA I PROTIV” “Profil = to sam ja” “Uslovi korištenja i podešavanje privatnosti” “Ko je „prijatelj”, šta je like” “Kreiranje svog naloga (čuvanje ličnih podataka)” “Online face” “Internet = zauvijek”</p>
Štetan i nedozvoljen sadržaj	<p>“Jedno pogrešno slovo odvede nas na pogrešan sajt” “Moji online tragovi”</p>
Vršnjačko nasilje-cyberbullying	<p>„Tebi smiješno, drugom nije” (cyberbullying) „Niko nije kriv” “Video mreže - put kojim se brzo ide” “Žrtve virtuelnog svijeta” “Sa druge strane ekrana” “Govor mržnje” “Online face” “Internet = zauvijek”</p>
Kako, na koji način i kome prijaviti nasilje (postupanje)	<p>„Niko nije kriv” (kako i kome prijaviti problem/sadržaj) “Internet = zauvijek”</p>
Trgovina djecom	<p>“Moje informacije i njihovo dijeljenje” “Šerovanje - prednosti i mane” “Sa druge strane ekrana” “Internet = zauvijek” “Karijera za jedan dan” “Ništa nije besplatno”</p>
Online zavođenje	<p>“Zloupotrebe ličnih podataka i fotografija” “Lažno predstavljanje, kreiranje lažnih naloga/profila” “Ko je „prijatelj”, šta je like” “Internet predatori” “Šerovanje - prednosti i mane” “Sa druge strane ekrana” “Moji online tragovi” “Grooming” “Najčešće greške koje ostavljaju posljedice - sexting”</p>
Grupe i udruženja na internetu	<p>“Grupe čiji sam aktivni član” “Šerovanje - prednosti i mane” “Internet = zauvijek” “Udruženja i grupe na netu” “Sa druge strane ekrana”</p>

Tabela 2 - I modul Osnovne škole

UČENICI OSNOVNIH ŠKOLA	NASTAVNA JEDINICA	
1. RAZRED	Nasilje u stvarnom svijetu (pojam/lična iskustva)	* Roditelji
2. i 3. RAZRED	„Nasilje u stvarnom svijetu“ (pojam) „Lični doživljaj nasilja“ „Šta je nasilje, kako ga prepoznamo“	„Pojam interneta“ „Veza interneta i nasilja“ „Zabava u virtuelnom svijetu (crtani filmovi, igrice i sl.)“ „Internet BONTON“
4. i 5. RAZRED	„Online svijet u kojem živim i komuniciram“ „Društvene mreže (uvod, vrste i pojmovi)“ „Pozitivne i negativne strane socijalnih mreža“ „Virtuelni drugari“ „Da li su „prijatelji“ samo broj“ „Štitimo šifre, budimo sigurni“ „Igrice IT generacije“	
6. i 7. RAZRED	„Online svijet u kojem živim i komuniciram“ „Društveni mediji (podjela i vrste)“ „Društvene mreže, ZA i PROTIV“ „Kako mi vidimo druge, a kako drugi vide nas“ „Uslovi korištenja i podešavanje privatnosti“ „Lični identitet, nekad i sad “	
8. i 9. RAZRED	„Uslovi korištenja i podešavanje privatnosti“ „Društvene mreže upotreba i zloupotreba“ „Kreiranje svog naloga (čuvanje ličnih podataka)“ „Kako mi vidimo druge, a kako drugi vide nas“ „Moje ponašanje u virtuelnom svijetu (koraci, posljedice, pravila)“ „Budi dobar drug, biraj svoje prijatelje“ „Grupe čiji sam aktivni član“	

Tabela 3 - II modul Osnovne škole

SADRŽAJ NA INTERNETU

SIGURNOST

UČENICI OSNOVNIH ŠKOLA	NASTAVNA JEDINICA
I. RAZRED	„Pojam interneta” „Dobre strane interneta” „Mama i tata, surfujte sa nama” „Moje omiljene strane/sadržaj” „Virtuelna zabava - igrice za djecu” „Mini BONTON”
2. i 3. RAZRED	„Pravila za bezbjedan net” „Jedno pogrešno slovo odvede nas na pogrešan sajt” „Profil = to sam ja” „Štitimo šifre, budimo sigurni” „Zloupotrebe ličnih podataka i fotografija” „Loše strane virtuelnog svijeta (informacije, iskustva, savjeti)” „Niko nije kriv” (kako i kome prijaviti problem/sadržaj)
4. i 5. RAZRED	„Uslovi korištenja i podešavanje privatnosti” „Pravila za bezbjedan net” „Jedno pogrešno slovo odvede nas na pogrešan sajt” „Moje informacije i njihovo dijeljenje” „Kreiranje svog naloga (čuvanje ličnih podataka)” „Lažno predstavljanje, kreiranje lažnih naloga/profila” „Ko je “prijatelj”, šta je like „Tebi smiješno, drugom nije” (cyberbullying) „Niko nije kriv” (kako i kome prijaviti problem/sadržaj)
6. i 7. RAZRED	„Moja privatnost” „Internet predatori” „Šerovanje - prednosti i mane” „Tebi smiješno, drugom nije” (cyberbullying) „Video mreže - put kojim se brzo ide” „Žrtve virtuelnog svijeta” „Niko nije kriv” (kako i kome prijaviti problem/sadržaj)
8. i 9. RAZRED	„Moja privatnost” „Internet = zauvijek” „Online face” „Šerovanje –prednosti i mane” „Internet predatori” „Udruženja i grupe na netu” „Žrtve virtuelnog svijeta” „Tebi smiješno, drugom nije” (cyberbullying) „Govor mržnje” „Niko nije kriv” (kako i kome prijaviti problem/sadržaj) „Sa druge strane ekrana” „Video mreže - put kojim se brzo ide”

Tabela 4 - I modul Srednje škole

INFORMACIJE, KORIŠTENJE

PREVENCIJA

UČENICI SREDNJIH ŠKOLA	NASTAVNA JEDINICA
1. i 2. RAZRED	„Nasilje u stvarnom svijetu“ (pojam/lična iskustva) „Veza stvarnog i virtuelnog svijeta“ „Online svijet u kojem živim i komuniciram“ „Uslovi korištenja i podešavanje privatnosti“ „Društvene mreže, upotreba i zloupotreba“ „Lični identitet, nekad i sad“ „Kako mi vidimo druge, a kako drugi vide nas“ „Govor mržnje“ „Moje ponašanje u virtuelnom svijetu“ (koraci, posljedice, pravila) „Budi dobar drug, biraj svoje prijatelje“ „Grupe čiji sam aktivni član“
3. i 4. RAZRED	„Nasilje u stvarnom svijetu“ (pojam/lična iskustva) „Veza stvarnog i virtuelnog svijeta“ „Uslovi korištenja i podešavanje privatnosti“ „Društvene mreže upotreba i zloupotreba“ „Lični identitet, nekad i sad“ „Kako mi vidimo druge, a kako drugi vide nas“ „Govor mržnje“ „Moje ponašanje u virtuelnom svijetu“ (koraci, posljedice, pravila) „Budi dobar drug, biraj svoje prijatelje“ „Grupe čiji sam aktivni član“ „Žrtve virtuelnog nasilja“

Tabela 5 - II modul Srednje škole

SADRŽAJ NA INTERNETU

SIGURNOST

UČENICI SREDNJIH ŠKOLA	NASTAVNA JEDINICA
1. i 2. RAZRED	„Moji online tragovi” „Ko su predatori?” „Najčešće greške koje ostavljaju posljedice” „Tebi smiješno, drugom nije” (cyberbullying) „Niko nije kriv” (kako i kome prijaviti problem/sadržaj) „Sa druge strane ekrana” „Video mreže - put kojim se brzo ide” „Ništa nije besplatno” „Virtuelno postaje realno”
3. i 4. RAZRED	„Moji online tragovi” „Grooming” „Najčešće greške koje ostavljaju posljedice” - sexting „Tebi smiješno, drugom nije” (cyberbullying) „Niko nije kriv” (kako i kome prijaviti problem/sadržaj) „Sa druge strane ekrana” „Video mreže - put kojim se brzo ide” „Karijera za jedan dan” „Virtuelno postaje realno”

Prikazane tematske cjeline imaju svoje nastavne jedinice. Nastavne jedinice podijeljene su na dva modula - prvi „**INFORMACIJA, KORIŠTENJE → PREVENCIJA**“ i drugi modul „**SADRŽAJ na internetu → SIGURNOST**“. Oba modula su prilagođena uzrastima učenika i podijeljena na razrede koje pohađaju, tako da imamo module za učenike osnovnih i srednjih škola.

Na primjer, tematska cjelina SIGURAN INTERNET za 4. i 5. razred osnovne škole u drugom modulu „SADRŽAJ na internetu → SIGURNOST“ sadrži tri nastavne jedinice pod nazivom: „Pravila za bezbjedan net”, „Moje informacije i njihovo dijeljenje” i „Jedno pogrešno slovo odvede nas na pogrešan sajt”, dok, na primjer, tematska cjelina za 8. i 9. razred ima dvije nastavne jedinice u drugom modulu „SADRŽAJ na internetu → SIGURNOST“ - „Moja privatnost” i „Internet = zauvijek”. Treneri će sami napraviti plan svojih aktivnosti i primjenjivati, prema svojim procjenama, tematske cjeline i nastavne jedinice.

Svaka škola ima svoje specifičnosti i neke od tema su više zastupljene od drugih i mogu se detaljnije obraditi. Svakako se moraju obraditi sve tematske cjeline kako bi se postigli željeni ciljevi - bezbjedno i sigurno korištenje interneta.

Priručnik za trenere

Poštovane kolege i kolegice,

Pred Vama se nalazi priručnik koji će Vam pomoći da što lakše savladate oblast nasilja i zlostavljanja nad djecom i među djecom u virtuelnom svijetu, kao i da stečena znanja prenesete svojim kolegama, učenicima i roditeljima. Ovaj oblik nasilja i zlostavljanja nad djecom i među djecom je relativno nov u našem društvu (u odnosu na ostale oblike nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece) i upravo je to i razlog što izaziva strah kod prepoznavanja i postupanja u ovakvim slučajevima nasilja i zlostavljanja. Stručnjaci koji rade sa djecom (prosvjetni radnici, medicinski radnici, socijalni radnici, pa i policija i tužilaštvo) nemaju dovoljno razvijena znanja, vještine i senzibilitet za nasilje i zlostavljanja nad djecom i među djecom u virtuelnom svijetu (internetu). Sa druge strane, ni zakonodavna politika ne prati u dovoljnoj mjeri ovaj oblik nasilja i zlostavljanja, što je i razumljivo, s obzirom da se virtuelni svijet i oblici nasilja nad djecom i među djecom mijenjaju skoro svakodnevno (brz tempo razvoja IT industrije, nove društvene mreže, igrice...), što zahtijeva kontinuiranu edukaciju.

Ovaj priručnik je pisan iz dva dijela - prvi, teoretski dio i drugi, koji je osnova ovog priručnika - vježbe i praktični primjeri iz nekoliko oblika nasilja i zlostavljanja među djecom i nad djecom.

Vaš zadatak nije nimalo lak. Stečena znanja i vještine treba da prenesete svojim kolegama, a oni učenicima i roditeljima. Da bismo svi zajedno što lakše prošli ovaj veoma odgovoran put, pripremili smo nastavne jedinice u okviru tematskih cjelina koje Vam mogu pomoći u odabiru teme i načina realizacije Vaših aktivnosti (ranije prikazane tabele).

Virtuelni svijet postao je mjesto gdje smo se preselili svi, od najmlađih do najstarijih, zbog lakšeg i bržeg načina komunikacije, dostupnosti raznih informacija, te nebrojeno mnogo sadržaja i materijala koji su nam neophodni. Koliko nam je upotreba neophodna, svakim danom sve zanimljivija i sve učestalija, suvišno je i opisivati. Koliko ona sa sobom nosi pravila, uslova i načina za kontrolu i podešavanje, velika je enigma za mnoge. Svijest da je jedino važno na vrijeme se obučiti i usvojiti pravila za siguran pristup, na veoma je niskom nivou. Nažalost, mali je procenat odraslih koji imaju saznanja da zloupotrebe u virtuelnom svijetu postoje, da su realne, da se dešavaju nama, našoj djeci te da se gube dječji životi. Slika koja se sa virtuelnog prenosi u realan svijet veoma je česta, to su činjenice koje su nam dostupne svakodnevno. Na hiljadama naloga koji su dostupni *online* možete se uvjeriti u nizak nivo svijesti korisnika, na njihovim se greškama temelje zloupotrebe, gdje su žrtve stvarne. Kada je riječ o djeci školskog uzrasta i njihovim *online* aktivnostima, oni su aktivni korisnici mnogih sadržaja, servisa, socijalnih mreža, većina i ispod propisanog starosnog minimuma - učenici prvog i drugog razreda većinom imaju aktivne naloge na društvenoj mreži Facebook, iako nemaju navršениh 13 godina, a što ova društvena mreža u uslovima korištenja propisuje.

Iskustvo u radu pokazalo je da ovakve naloge prave roditelji ili neko od starijih - ujak, strina, tetka ili starije braće, sestre, itd. Jasni su razlozi dječjih želja i potreba da budu korisnici svih već navedenih usluga. Moramo ih razumjeti i podržati njihovu radoznalost, ali ih, prije svega, moramo zaštititi. Da bi se djeca/učenici podučila sigurnom korištenju interneta, u edukaciju moraju biti uključeni svi: roditelji, učitelji, nastavnici, profesori, stručni tim škole, itd.

Kratka istorija razvoja interneta i društvenih mreža

Tehnički gledano, internet predstavlja globalni informacioni sistem, logički povezan jedinstvenim sistemom adresiranja putem internet protokola (TCP/IP) ili drugih protokola kompatibilnih sa internet protokolom i koji obezbjeđuje, koristi ili omogućava servise visokog nivoa za ličnu i poslovnu primjenu.

Uproštenijom definicijom, internet se identificira kao svjetska (kompjuterska) komunikaciona mreža ili „mreža svih mreža” koja se sastoji od velikog broja zasebnih računara uvezanih u mrežnu strukturu. Osnovu mreže čine (mrežni) čvorovi međusobno povezani kvalitetnim optičkim vezama, preko kojih se vrši razmjena informacija između udaljenih dijelova mreže.

Preteča interneta je ARPANet - projekat Ministarstva odbrane SAD. On je realiziran šezdesetih godina prošlog veka i bio je prvenstveno namijenjen vojnim potrebama. Naime, u doba hladnog rata ukazala se potreba za razvijanjem pouzdane informatičke mreže koja bi bila u stanju da se održi i u slučaju nuklearnog rata, tj. u uslovima djelimičnog uništenja mrežne infrastrukture. Ovaj zadatak je podrazumijevao mogućnost komuniciranja između različitih mašina putem višestrukih kanala. Kasnije, mreža povezanih računara postaje igračka za naučnike, a danas predstavlja desetina miliona kompjutera širom zemljine kugle povezanih u jednu jedinstvenu mrežu. Internet nije vlasništvo nijedne kompanije pojedinačno, već predstavlja jednu otvorenu informatičku mrežu. Svakog dana, mreža se širi uključivanjem novih kompjutera i kompjuterskih mreža. Ideja interneta je proistekla iz ideje lokalnih kompjuterskih mreža u pojedinačnim kompanijama koje su omogućavale dijeljenje resursa i razmjenu datoteka i pošte u okviru jedne organizacije. Ovaj koncept je jednostavno proširen na čitav svijet.

Društvene mreže predstavljaju *online* zajednice koje okupljaju ljude sličnih interesovanja. Igram slučajaj, ljudi njih obično shvataju kao portale koji okupljaju ljude koji se lično poznaju (u slučaju Facebook-a iz realnog života), međutim, mnogo je šira definicija društvenih mreža, prije svega zato što postoje brojni portali od ranije koji nisu bili poput Facebook-a, recimo kao Myspace koji je okupljao ljude koji slušaju istu muziku. Začetak društvenih mreža počinje već 1995. godine čuvenim portalom Classmates.com, da bi se kasnije pojavio Myspace koji je dugo bio najpopularniji portal tog tipa u svijetu. Pojavom Myspace-a 2003. godine, društvene mreže dobivaju svoj standardizovani oblik. Taj pojam se zaokružio i počeli su širom svijeta da niču slični portali da bismo, 2006. godine, dobili i Facebook.

U Srbiji, prve društvene mreže javljaju se 2006. godine. Prva internet-stranica ovog tipa bio je bleja.com. Tokom 2007. godine počinje ekspanzija društvenih mreža. Internet-stranica Myspace unijela je novinu - mogućnost da svako kreira svoju sopstvenu stranu koju personalizuje i objavljuje na internetu. Po prvi put ljudi su dobili mogućnost da naprave svoj nalog, nešto što podseća na mini-blog, na kome mogu da objavljuju i komentarišu šta god požele.

Ono što je zanimljivo za društvene mreže jeste činjenica da ljudi mnogo vremena provode pregledajući ih. Po „Nilsen” istraživanju iz 2010. godine, prosječno vrijeme provedeno na Facebook-u iznosilo je dva sata i sedam minuta po korisniku. Popularnost Facebook-a počiva na tome što su se mnogi ljudi - koji se poznaju od ranije, a nisu se godinama sreli - ponovo našli, zahvaljujući toj mreži i činjenici da je ona postala poznata.

Upotreba - zloupotreba interneta

Razvojem interneta i svakodnevnim sagledavanjem njegovih mogućnosti, početkom osamdesetih godina počinje i ekspanzija njegove zloupotrebe. Prvo su to bile kompjuterske sabotaze, kompjuterski terorizam i kompjuterske prevare, da bi početkom devedesetih godina otpočela era zloupotrebe djece putem interneta. Predatori su vidjeli da im internet pruža brži, bolji i jeftiniji način pribavljanja i distribucije materijala čije su žrtve djeca. Sa druge strane, profit od vršenja ovog krivičnog djela je veliki. Kao i u stvarnom svijetu i na internetu postoje mnogi oblici nasilja i zlostavljanja djece, a neki od njih koje smo i obrađivali u okviru obuke su: *online* zavođenje na internetu, lažno predstavljanje, pristup nedozvoljenom i štetnom sadržaju, zloupotreba ličnih podataka i fotografija, iskorištavanje djece u pornografske svrhe putem IKT, distribucija materijala nastalih iskorištavanjem djece u pornografske svrhe putem IKT, grupe i udruženja na internetu, *trafficking* (trgovina ljudima/djecom) i *cyberbullying* (vršnjačko nasilje koje se vrši putem interneta).

Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv sajber-kriminala iz 2001. godine prvi je međunarodni ugovor u kom se eksplicitno dovode u vezu iskorištavanje djece u pornografske svrhe i kompjuterski sistem. Po prvi put se definiraju pojmovi kao što su: računarski sistem, računarski podatak, davalac usluge, itd. Pojavom interneta i sve bržeg načina razmjene multimedijalnih sadržaja, materijal nastao iskorištavanjem maloljetnih lica u pornografske svrhe postao je dostupan široj javnosti, tj. čitavom svijetu, u samo nekoliko sekundi. Iza ovakvih sadržaja često stoje i kriminalne grupe koje pokušavaju da dođu do zarade koristeći „potražnju” za takvim materijalom, pa ukoliko se pokaže da mogu da zarade novac vršenjem ovih krivičnih djela, krug maloljetnih lica koja postaju žrtve se sve više širi.

Za pet dana obuke potrebno je obraditi sljedeće tematske cjeline:

TEMATSKA CJELINA 1

- 1.1 Pojmovi sistema zaštite djece od zlostavljanja i zanemarivanja
- 1.2 Uloga obrazovnih sistema i spoljne mreže

TEMATSKA CJELINA 2

- 2.1 Pojam nasilja
- 2.2 Lični doživljaj nasilja
- 2.3 Nasilje nekad i sad
- 2.4 Vrste i oblici zlostavljanja djece

TEMATSKA CJELINA 3

- 3.1 Fizičko zlostavljanje
- 3.1 Tjelesno kažnjavanje
- 3.2 Prepoznavanje i reagiranje

TEMATSKA CJELINA 4

- 4.1 Seksualna zloupotreba djece
- 4.2 Prepoznavanje i reagiranje
- 4.3 Sličnosti i razlike oblika nasilja u stvarnom i virtuelnom svijetu
- 4.4 Emocionalna zloupotreba
- 4.5 Zanemarivanje i nemarno postupanje

TEMATSKA CJELINA 5

- 5.1 Eksploatacija
- 5.2 Proces zaštite djece
- 5.3 Primjeri iz prakse
- 5.4 Uloga obrazovnog sistema

TEMATSKA CJELINA 6

- 6.1 Dobre strane interneta, njegova primjena danas
- 6.2 Vrste i oblici nasilja na internetu
- 6.3 Pedofilija na internetu
- 6.4 *Online* zavođenje
- 6.5 Lažno predstavljanje
- 6.6 Razne grupe i udruženja na internetu
- 6.7 Nasilje
- 6.8 Video mreže, primjena i rasprostranjenost

TEMATSKA CJELINA 7

- 7.1 Vršnjačko nasilje
- 7.2 Posljedice šikaniranja
- 7.3 Štetni i nedozvoljeni sadržaj na internetu
- 7.4 Dječji pristup pornografiji
- 7.5 Iskorištavanje djece u pornografske svrhe putem IKT
- 7.6 Proizvodnja, posjedovanje i distribucija materijala dobivenog iskorištavanjem djece u pornografske svrhe putem IKT
- 7.7 *Trafficking* - trgovina ljudima/djecom
- 7.8 Proces trgovine ljudima/djecom

Insistiranje na povezivanju nasilja i zlostavljanja nad djecom i među djecom u stvarnom svijetu i virtuelnom svijetu je iz razloga što treba da razumijemo da je veza ova dva oblika nasilja i te kako čvrsta. Prvo, skoro svi oblici nasilja u stvarnom svijetu se mogu dešavati i u virtuelnom (i obrnuto) i drugo - neki oblici nasilja koji započnu u virtuelnom svijetu uglavnom epilog nađu u stvarnom svijetu (i obrnuto).

Šta je ishod obuke za trenera:

- # Potrebna znanja, sposobnosti i vještine neophodne za prepoznavanje i reagiranje u slučaju nasilja i zlostavljanja nad djecom i među djecom na internetu
- # Ovladavanje svim vještinama i znanjima neophodnim za sprovođenje programa obuke
- # Lično osnaživanje kroz individualni rad
- # Veliki broj praktičnih vježbi i domaćih zadataka
- # Iskustvo vođenja cjelodnevne obuke

Savjeti koji će Vam pomoći da dobro realizirate radionicu:

- # Kada radite sa grupom, nemojte sjediti
- # Pokušajte da se što češće krećete
- # Mijenjajte jačinu glasa i pravite pauze. Na ovaj način moći ćete da istaknete bitne dijelove vaše prezentacije, a i učesnici će Vas lakše pratiti.
- # Gestikulirajte kako biste naglasili pojedine stvari tokom radionice.
- # Pokušajte koristiti što više primjera koji će Vašu prezentaciju učiniti življom i zanimljivijom.
- # Učesnici će često pojedine dijelove Vaše prezentacije vezivati za primjere koje ste im dali i na taj način lakše pamtiti prezentirani sadržaj.
- # Učesnike gledajte dok odgovarate na pitanja. Isto tako, ne okrećite im leđa kako biste napisali nešto na tabli.
- # Oslovljavajte ih imenima, uz puno uvažavanje.

Kako bismo Vam još bolje pomogli da realizirate aktivnosti u Vašim školama, pripremili smo i nekoliko primjera radionica sa kolegama i primjera radionica sa učenicima/djecom:

Primjer strukture jedne radionice:

TEMATSKA CJELINA 7	Vršnjačko nasilje na internetu
Tema radionice	<i>Cyberbullying</i> (vršnjačko nasilje putem interneta)
Cilj radionice	<ul style="list-style-type: none"> - Kod trenera razvijati svijest o prepoznavanju problema, prezentiranju problema, o značaju pravovremenog reagiranja. Trener treba da bude edukovan o pojmu vršnjačkog nasilja nad djecom i među djecom. Naglašeno je „nad i među djecom“ iz razloga što nasilje mogu da čine i odrasli nad djecom, a nasilje može da se vrši i među samim vršnjacima (prema pojedincu ili grupi). - Akcenat treba da bude na posljedicama vršnjačkog nasilja, na razvijanju svijesti o mogućim posljedicama po žrtvu, kako reagirati, te je potrebno razvijati svijest kod trenera zašto treba raditi i sa žrtvom i sa ostalim učesnicima događaja. - Usvajanje znanja i sposobnosti za prepoznavanje razlika nasilja u stvarnom svijetu i nasilja u virtuelnom svijetu - analizirati moguće posljedice i u jednom i u drugom slučaju, analizirati štetu koja je nastala brzinom širenja nekog oblika šikaniranja, vrijeđanja, itd.
Preporučena metoda rada	- Usmeno izlaganje trenera uz obaveznu vizuelizaciju događaja. Pripremiti video klip ili naslov iz medija koji govori o slučaju vršnjačkog nasilja (najbolje iz okruženja jer se time prikazuje realnost događaja i zastupljenost u sredini u kojoj živimo).
Radionica treba da ima 3 dijela: uvodni, glavni i završni dio.	
Uvodni dio	- Iznositi stavove i mišljenja o samom pojmu nasilja, zastupljenosti nasilja u društvu, stepenu zastupljenosti nasilja među djecom, te ukazati na vezu stvarnog i virtuelnog svijeta. Podstaci učesnike da iznesu svoja mišljenja o internetu i načinu na koji ga učenici/ djeca koriste. Kod ovakvih tema dobre rezultate daje prikazivanje video klipova sa temom vršnjačkog nasilja koji predstavlja uvod u glavni dio radionice.
Glavni dio	- Glavni dio radionice treba biti najopširniji. Od trenera se očekuje da definiira pojam vršnjačkog nasilja, napravi jasnu paralelu između stvarnog i virtuelnog nasilja, da na jasan i nedvosmislen način ukaže na društvenu opasnost i posljedice koje mogu izazvati slučajevi elektronskog nasilja. Treba koristiti primjere iz okruženja i kroz primjere obrađivati temu jer se na taj način najlakše pamti i prenosi znanje. Posebno treba načinom prezentiranja teme podstaci i razvijati empatiju kolega, kao i senzibilitet za ove oblike nasilja. Nakon dijela u kome detaljno opisuje oblik i vrstu nasilja, trener treba da ukaže na razlike i sličnosti pojmova nasilja i zlostavljanja, te objasni načine na koji se može vršiti <i>cyberbullying</i> , kao i važeću zakonsku regulativu, propise koji regulišu postupanje škole u takvim slučajevima i odgovornost za propuštanje postupanja. Veoma je važno ukazati na značaj rada sa žrtvom i preventivnog rada sa drugim učesnicima, kako se takvo ponašanje ne bi ponovilo.
Završni dio	U završnom dijelu radionice posebno obratiti pažnju na reakciju učesnika na temu. Ovo je važno jer cilj trenera nije da zaplaši učesnike, već da preventivno radi na problemu. Neke od tema (npr. zloupotreba djece u pornografske svrhe) su izuzetno teške, posebno za kolege koje i same imaju djecu pa temu ne doživljavaju kao prosvjetni radnici, već kao roditelji. Sve vreme radionice voditi računa o načinu prezentiranja teme, o gestikulaciji i tonu glasa. Trener ne treba da sugerise odgovore niti utiče na stavove kolega.

PRIMJERI RADIONICA ZA RAD SA DJECOM:

Uzrast učenika/djeteta: 1., 2. i 3. razred

Trajanje: 45 min

Radionica: Lični doživljaj nasilja

Nastavna jedinica: Lični doživljaj nasilja

Potreban materijal: bojice, papir

Ishod radionice: Podizanje svijesti učenika o mogućim oblicima nasilja, prepoznavanje reakcije svojih drugara; djeca svojim idejama pokušavaju uticati na ponašanje vršnjaka.

Opis aktivnosti: Ova aktivnost treba da započne predstavljanjem teme - šta je nasilje (posebno ako je bilo nekih konkretnih slučajeva u školi, a da su djeca bila svjedoci ili su čula da se desilo i sl.).

Zadatak za njih je jednostavan i lak - da crtežom prikažu svoj lični doživljaj nasilja - šta je nasilje, ko su nasilnici „veliki” ili „mali”, gdje se nasilje dešava. Treneri treba da razgovaraju sa djecom, ali samo na način da od njih dobivaju informacije, bez navođenja, kako bi, po završenim radovima, zajedno diskutovali o njihovim crtežima, i to tako što radovi ne bi bili potpisani i svako bi komentarisao šta vidi na tuđem radu, a kad se krug završi - svako bi predstavio svoj. Na ovaj način, djeca mogu da vide i kako njihovi drugari doživljavaju nasilje.

Uzrast učenika/djeteta: 2. i 3. razred

Radionica: „Džungla“

Nastavna jedinica: Loše strane virtuelnog svijeta

Trajanje radionice: 45 min

Materijal: kartice (sličice) sa raznim životinjama, hamer papir, bojice, ljepilo, evaluacijski upitnici.

Ishod radionice: Upoznavanje djece sa mogućim opasnostima od poznatih i nepoznatih ljudi i svijeta u kojem živimo, razvoj kritičkog odnosa prema nepoznatim osobama i situacijama, obrada vlastitih iskustava, timska saradnja.

Opis radionice: Na sredinu prostorije staviti sličice životinja (poželjno je izabrati životinje koje ne bi izazvale uvređenost kod djece npr. pas, maca, veverica, papagaj, hrčak, ribice, lane...). Djeca nasumice biraju po jednu sličicu. Nakon toga svako dijete treba da kaže šta mu se dopada kod te životinje i odgovori slaže li se da ga do kraja radionice ostali oslovljavaju imenom date životinje ili lika iz crtanog filma.

Učenici dobiju instrukciju da od izabranih igračaka naprave džunglu. Trener unaprijed priprema hamer papir na kom je nacrtana džungla, te djeca po njemu lijepe sličice i prave zajedničko stanište za sve životinje. Nakon što naprave stanište, ponuditi im „opasne životinje“ npr. tigar, lav, zmija, krokodil, majmun, itd. Započeti razgovor o tome koje su životinje opasne i mogu nam nauditi te ih se trebamo čuvati. Pustiti djecu da malo diskutuju. Kad primjetite da su iscrpli temu, prebaciti priču na „dobre“ životinje, te kako i one nekada mogu biti opasne. „*Da li si nekada čuo da je pas nekoga ugrizao, maca ogrebala, hrčak gricnuo...*“ Ukoliko se pojavi veliki interes (graja), dozvoliti pojedinačno svakom djetetu da ispriča svoj doživljaj. Nakon toga trener treba djeci dati do znanja da opasnost ne vreba samo od „opasnih“ životinja, već i od „dobrih“. Kao što u džungli može da vreba opasnost od različitih životinja,

tako i u životu razni ljudi mogu biti naizgled dobri, a u stvari nam žele nauditi. Reći, na primjer: „Kao što pas može biti zabavan i čuvati nas, može nas i ujesti. Ili maca koja je nježna i meka može da nas ogrebe... Tako i u životu, ljudi koji su fini i nježni prema nama mogu u stvari željeti da nam naude te uvijek treba voditi računa o tome kome vjerujemo...ili kada razgovaramo sa ljudima, ne smijemo dozvoliti da nam čine bilo šta što nam ne prija...“ Trener treba sam prilagoditi razgovor o opasnostima koje vrebaju u realnom svijetu.

Uzrast: 8. i 9. razred

Trajanje: 45 min

Radionica: „Moje ponašanje u virtuelnom svijetu“

Nastavna jedinica: Moje ponašanje u virtuelnom svijetu

1. KADA ČUJEM POJAM “VIRTUELNI SVIJET”

Pozvati učenike da kažu asocijacije (osećanja, osobine, radnje) u vezi sa virtuelnim svijetom, a trener na tabli zapisuje asocijacije. Neka učenici izlistaju što više asocijacija - ne treba se zadržavati i raspravljati samo o jednom primjeru. Ovo treba biti prava „moždana oluja“ (*brainstorming*) različitih ideja, korisna za naredni korak.

2. ŠTA JE NASILJE U “VIRTUELNOM SVIJETU”

Podijeliti učenike u četiri grupe. Svaka grupa treba da kreira neku vrstu definicije pojma „nasilje“ na osnovu izlistanih asocijacija (mogu se dodati još neke riječi i pojmovi), kao kada bi to morali da objasne nekome ko nikada nije čuo za taj pojam.

3. RAZMJENA

Grupe predstavljaju svoje definicije. Trener izdvaja vrste nasilja koje učenici navode. Trener navodi 6 vrsta nasilja iz stvarnog svijeta: fizičko, verbalno, psihičko, socijalno, elektronsko i seksualno, a učenici navode oblike za “virtuelni svijet”.

- Nasilje u našoj školi?

Trener pita učenike koja vrsta nasilja je, po njihovom mišljenju, najprisutnija u školi.

- Koja je vrsta nasilja najprisutnija u virtuelnom svijetu? A koja im najviše smeta? Zašto?

Kako bi otpočeli diskusiju, trener postavlja pitanja da bi im pomogao da započnu razgovor, na primjer: „Da li si primijetio da je u školi neko nekoga: udarao, šutirao, gađao, zatvarao u neku prostoriju, vrijeđao, ismijevao, zadirkivao zbog njegove porodice, boje kože, mjesta u kome živi, zbog fizičkog izgleda ili odjeće? Je li ko koga namjerno izbacivao iz društva, nagovarao druge da se sa njim ne druže ili pak ogovarao telefonom ili preko interneta, pisao ružne poruke, objavljuvao neprijatne, omalovažavajuće ili neistinite stvari? Dodirivanjem činio nekome neprijatnost i uznemiravao ga?“

Trener treba da objasni učenicima da takva ponašanja nazivamo nasiljem među djecom. Ako djeca to rade namjerno i često - to je zlostavljanje. Mogu nabrojati očekivanja od drugih, kada su vrste nasilja u pitanju.

Za kraj radionice, trener pojašnjava da svako treba da krene od sebe i svog ponašanja u virtuelnom svijetu, da svako dâ svoj primjer.

Uzrast učenika/djeteta : 6. i 7. / 8. i 9. razred

Trajanje: 45 min

Radionica: „Tebi smiješno, drugom nije”

Nastavna jedinica: Tebi smiješno, drugom nije (*cyberbullying*)

Treneri imaju pripremljen video-materijal koji obrađuje temu vršnjačkog nasilja, koji prikazuju učenicima. Kada se prvi video završi, podijeliti učenike na tri grupe: „ZA“, „PROTIV“ i „NISAM SIGURAN“. Treneri imaju pripremljena pitanja koja se odnose na video-materijal i postavljaju pitanja, na primjer:

- „Da li je djevojčica kriva što je ismijavaju?”, „Da li su žrtve glupe i same zaslužne za šikaniranje”, „Da li je ok što je rekla mami za problem” i sl. Tada, oni koji su npr. u okviru grupe „ZA“, ukoliko se ne slažu sa iznijetom tvrdnjom, prelaze u grupu sa kojom su saglasni. Na ovaj način, učenici iskazuju svoj stav, a trener je tu da postavi dodatna pitanja - zbog čega je neko napustio svoju grupu i sl. kako bi se o tome povela diskusija.

Zavisno od interakcije i vremena, treneri mogu pripremiti i prikazati još jedan video, te na isti način realizirati radionicu.

Potrebno je imati na umu da je uvijek lako komentarisati nepoznate osobe iz video-snimka, nekog drugog kome se nešto desilo, ali kad je u pitanju neko nama drag iz naše okoline stvar je drugačija, te svako kao pojedinac drugačije reagira. Trenerov zadatak je da kroz diskusiju neke od učenika „ubaci” u lik iz video-materijala, te da učenici daju svoje mišljenje kako su osjećali za to vrijeme.

Uzrast učenika/djeteta: 3. i 4. razred srednje škole

Trajanje: 45 min

EDUKATIVNA IGRA „ŠTA TI OČI GOVORE?”

Nastavna jedinica: Karijera za jedan dan

Tema: Trafficking

Materijal: Kartice na kojima su odštampane slike kriminalaca, te fotografije poznatih iz svijeta umjetnosti, politike i sporta. Kartice na kojima su odštampane samo oči istih osoba sa prethodnih kartica.

Cilj igre: Upoznavanje učenika/ca sa činjenicom da svako može biti trgovac ljudima i da je teško procijeniti osobu samo na osnovu fizičkog izgleda.

Uputstvo: Svakom učeniku/ci podijeliti po jednu karticu sa slikom na kojoj su odštampane oči. Od njega/nje zatražiti da razmisli, a zatim kaže kakva je osoba čije su oči na kartici. Nakon što su svi učenici/ce iznijeli svoje procjene, svakom ponaosob otkriti identitet osobe sa kartice, dajući im karticu sa slikom cijelog lica.

Uzrast učenika/djeteta: 3. i 4. razred srednje škole

Trajanje: 45 min

EDUKATIVNA IGRA „MJESTO ZLOČINA”

Nastavna jedinica: Ništa nije besplatno

Tema: Trafficking

Materijal: Četiri fotografije stambenih objekata i četiri fotografije situacija (čovjek u gepeku, oglas, dvoje mladih u kafiću, radionica za falsifikovanje dokumenata)

Cilj igre: Evaluacija znanja stečenog na radionici/predavanju.

Učenici/ce se dijele u četiri grupe. Svaka grupa dobiva po jednu fotografiju stambenog objekta, tzv. mjesta zločina i jednu fotografiju situacije. Njihov zadatak je da osmisle priču o trgovini ljudima koju će ilustrovati ovim fotografijama. Trebalo bi da odgovore na pitanja o tome ko je žrtva, kako je dospjela u lanac trgovine ljudima, kako je bila eksploatisana, u kakvim uslovima je boravila i kako se slučaj završio.

Uzrast učenika/djeteta: 1. i 2. / 3. i 4. razred srednje škole

Radionica: „ANINA priča“

Nastavna jedinica: Sa druge strane ekrana

Tema: Online zavodjenje

Materijal: Anina priča sa pratećim fotografijama.

Anina priča: Ana je voljela internet. Svakoga dana posle škole odlazila je u svoju sobu i pretraživala internet. Jedan od njenih omiljenih portala bila je pričaonica. Prijavila bi se i razgovarala sa drugom djecom o njenim omiljenim muškim bendovima i TV emisijama. Jednoga dana, Marko se prijavio. Rekao je da ima 12 godina i da mu se dopadaju isti bendovi kao i njoj. Ana je pomislila da je Marko veoma zabavan. Čak mu je dala i broj svog mobilnog telefona kako bi mogao da joj šalje poruke dok je u školi. Nakon izvjesnog vremena, Marko je poslao Ani poruku u kojoj ju je pitao da li želi da se vidi sa njim u parku posle škole. Ana je odmah odgovorila sa „da“. Jedva je čekala da vidi kako Marko izgleda. Kada je stigla u park, Marka nije bilo – vidjela je samo jednog čovjeka kako sjedi pored ljuljački. Ana je pozvala Marka telefonom da bi ga pitala gdje se nalazi. Prepala se kada je vidjela da je čovjek koji je sjedio pored ljuljački odgovorio na njen poziv. Prekinula je vezu. Shvatila je da se taj čovek sve vrijeme predstavljao kao Marko i da je bila u opasnosti. Otrčala je pravo kući i ispričala svojoj mami šta joj se dogodilo. Mama je pozvala policiju. Marko se nikada više nije javio Ani. Ana nije prethodno obavijestila roditelje da će se sastati sa nekim koga je upoznala u pričaonici. To je bilo veoma opasno. Takođe je bila velika greška što mu je otkrila svoj broj telefona. Ana je imala sreće što joj se nije dogodilo nikakvo zlo.

Nakon pričanja priče, trener ostavlja nekoliko minuta da učenici razmisle o njoj, a zatim im dâ prateće slike bez teksta, kako bi sami iskonstruisali priču od početka do kraja, istim slijedom događaja.

Djeca diskutuju o Aninoj priči sa dobrim i lošim ishodom - ko bi joj mogao pomoći, gdje je pogriješila, šta je mogla uraditi drugačije, da li je dobro postupila na kraju i sl.

Ovakav vid rada učenicima nudi različite opcije, te podstiče na razmišljanje pružajući im mogućnost da se stave u konkretnu situaciju, s ciljem podizanja svijesti i učenja iz iskustva drugih, a što je praksa pokazala kao veoma dobar i praktičan primjer.

Mali rječnik pojmova:

- **Elektronsko nasilje** - Elektronsko nasilje uključuje bilo kakav oblik slanja poruka putem interneta ili mobilnih telefona. Ono ima za cilj ozljeđivanje, uznemiravanje ili bilo kakvo drugo nanošenje štete djetetu, mladom ili odraslom čovjeku koji ne mogu da se zaštite od takvih postupaka.
- **Društvene mreže** - Društvena mreža je vrsta internet servisa koji se najčešće javlja u obliku platforme, prozora ili internet-stranice. To je internet prostor koji omogućuje korisnicima povezivanje i komunikaciju, ali i mogućnost vlastite prezentacije (besplatno postavljanje fotografija, video-zapisa, igranje različitih igrica i dr.).
- **Seksualna zloupotreba djeteta** - Seksualna zloupotreba djeteta je svaka seksualna aktivnost sa djetetom za koju ne postoji saglasnost djeteta ili dijete ne može dati svoju saglasnost, odnosno saglasnost djeteta je nevažeća bilo zbog kognitivne, emocionalne i/ili socijalne nezrelosti djeteta ili zakonskih odredaba.
- **Grooming** - termin “grooming” (grooming na engleskom), odnosno uznemiravanje djece u svrhe seksualnog iskorištavanja, odnosi se na aktivnosti koje se preduzimaju sa ciljem da se uspostavi prijateljski odnos i emotivna veza, kao i zadobijanje povjerenja djeteta i da se smanje djetetove inhibicije kao priprema za seksualnu aktivnost sa djetetom ili u cilju eksploatacije djeteta (kao što je iskorištavanje djece za rad).
- **Cyberbullying** - Maltretiranje nije više pojava koju možemo sresti samo u stvarnom svijetu. Nekada se maltretiranje možda javljalo u školi ili na igralištu, ali se danas može javiti i na mobilnom telefonu, preko elektronske pošte, u online pričaoicama (chat-rooms na engleskom), na društvenim mrežama i na drugim portalima. Maltretiranje u virtuelnom svijetu (cyberbullying na engleskom) se dešava 24 časa dnevno, 365 dana u godini.
- **Govor mržnje** na internetu - Govor mržnje najopštije se definira kao usmeni ili pisani govor koji se svodi na javno izazivanje ili podsticanje mržnje prema određenoj grupi (ili pojedinoj osobi) na osnovu nekog njenog određenja (rasnog, etničkog, vjerskog, jezičkog) u svrhu stvaranja netrpeljivosti, prezira, razdora, negativnog stereotipa, podsticanja diskriminacije i neprijateljstva, upućivanja prijetnji, podsticanja i izazivanja nasilja i/ili raspaljivanja već postojeće mržnje, s tim što se ona kroz javni govor mržnje razvija, jača i produbljuje.
- **Sexting** - je kreiranje i slanje poruka i/ili fotografija sa eksplicitnim sadržajima seksualne prirode elektronskim putem, prevashodno sa jednog na drugi mobilni telefon.
- **Sextortion** - je oblik seksualnog iskorištavanja i iznuđivanja seksualnih usluga od žrtve. Najčešći oblik su ucjena i prijetnja privatnim fotografijama i/ili informacijama. Najčešći izvor tih sredstava ucjene su društveni mediji te dijeljenje privatnih informacija i fotografija u online dopisivanjima.

Materijal koji sadrži prikaz zloupotrebe djece u seksualne svrhe se definira kao slika na kojoj je dijete koje učestvuje ili je prikazano kao da učestvuje u eksplicitnoj seksualnoj aktivnosti. Molimo Vas da imate na umu da termini kao što su „dječja pornografija“ i njemu slični izrazi koji se odnose na navedenu pojavu, nisu prihvatljivi. Korištenje navedenog izraza vodi legitimizaciji vizuelnih predstava koje ne predstavljaju pornografski materijal, već trajne zapise o iskorištavanju djece u seksualne svrhe i da ih kao takve treba pominjati kao „vizuelne predstave koje prikazuju zloupotrebu djece u seksualne svrhe“.

Istraživanje uticaja prijedloga nastavnih jedinica o sigurnosti djece na internetu na stavove, znanja i ponašanja učenika i učenica osnovnih i srednjih škola —
primjer Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona

Dr Ivana Zečević

Skraćenice

- **BIH** – Bosna i Hercegovina
- **BD BiH** – Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine
- **CAPI** - Computer-assisted personal interviewing
- **EG** – eksperimentalna grupa
- **FBiH** – Federacija Bosne i Hercegovine
- **IKT** – informaciono-komunikacijske tehnologije
- **ISP** – Internet Service Provider
- **KG** – kontrolna grupa
- **NPP** – nastavni plan i program
- **RAK** – Regulatorna agencija za komunikacije
- **RS** – Republika Srpska
- **TK** – Tuzlanski kanton

■ Sažetak

Istraživanje koje je predstavljeno u ovoj studiji imalo je za cilj da ispita uticaj nastavnog plana i programa (NPP) o sigurnosti na internetu na stavove, znanja i ponašanja učenika i učenica osnovnih i srednjih škola u Tuzlanskom kantonu (TK). Ovaj NPP napravljen je u svrhu edukacije učenika osnovnih i srednjih škola o načinima korištenja sadržaja sa interneta, kako bi se povećala sigurnost djece na internetu. U istraživanje je uključeno 14 osnovnih i šest srednjih škola, od kojih su sedam osnovnih i tri srednje škole bile uključene u eksperimentalno provođenje NPP-a o sigurnosti na internetu. Mjesta u kojima se istraživanje odvijalo su: Srebrenik, Gračanica, Banovići, Živinice, Tuzla, Sapna, Kladanj, Kalesija, Brijesnica Velika, Čelić i Gradačac.

Istraživanje je provedeno u periodu od 29.05. do 09.06.2017. godine i u njemu je učestvovalo 725 ispitanika (296 iz eksperimentalne grupe EG i 429 iz kontrolne grupe KG). Ispitanici su bili uzrasta od 12 do 19 godina ($M=14,15$, $SD=2,059$), odnosno učenici viših razreda osnovne škole i učenici srednje škole. Djeca su ispitivana u malim grupama i ispitivanje je bilo anonimno. Za svakog ispitanika do 14. godine starosti obezbijeđena je pisana saglasnost roditelja, kao i pristanak samog ispitanika.

Podaci su prikupljeni u skladu sa CAPI metodologijom, za čiju je realizaciju organizacija Save the Children in North West Balkans omogućila adekvatnu opremu (tablete i Tangerine software) i ljudske resurse. U istraživanju je korišten Upitnik za ispitivanje stavova, znanja i ponašanja djece na internetu koji čini modifikovanu verziju upitnika autora Muratbegović i Vujović, a koji je korišten u istraživanju *“Ponašanje i navike djece na Internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike”*. Upitnik za ispitivanje stavova, znanja i ponašanja djece na internetu je instrument koji se sastoji od 30 pitanja i skala usmjerenih na procjenu stavova, znanja i ponašanja ispitanika na internetu. Ovim instrumentom dobijamo podatke i o navikama naših ispitanika i preferencijama informaciono-komunikacijskih tehnologija (IKT-a).

Rezultati istraživanja su predstavljeni u nekoliko naslova: mogućnosti, navike i znanja korištenja IKT-a, stavovi prema IKT-u, ponašanje na internetu, reagovanje na tuđe ponašanje na internetu i stavovi prema NPP-u o sigurnosti na internetu.

U uzorku ovog istraživanja učestvovali su ispitanici koji su IKT počeli da koriste u uzrastu od 8 do 10 godina i koji najčešće koriste mobilni telefon (80% ispitanika) kao IKT preko kojeg stupaju u komunikaciju sa drugima i koriste internet. Oko 95% ispitanika ima internet kod kuće. Od društvenih mreža i programa na internetu njima su najinteresantniji Youtube, Instagram, Facebook, Google i Viber. Većina njih smatra da dobro poznaju IKT i načine na koje se pretražuje internet. Kada je u pitanju kontrola roditelja i informisanost o tome šta djeca rade na internetu, ispitanici koje roditelji ne kontrolišu (oko 35% od ukupnog uzorka) i kojima ne ograničavaju korištenje interneta (oko 40% od ukupnog uzorka) za sebe smatraju da bolje koriste IKT od ovih drugih.

Djeca i mladi u ovom uzorku smatraju da im internet najviše služi za dopisivanje, slušanje muzike i gledanje filmova te za traganje za interesantnim sadržajima. Oni smatraju da danas svako dijete treba da ima pristup internetu jer on olakšava život, nudi mnogo korisnih informacija, ali su oni i te kako

svjesni i opasnosti koje na internetu vrebaju. EG se od KG razlikuje po tome što više pretražuje internet u svrhu traganja za interesantnim podacima, dopisivanja sa prijateljima te slušanje muzike i gledanje filmova.

Ispitanici EG koji su prošli NPP o sigurnosti na internetu smatraju da škola ima važnu ulogu u edukaciji o internetu. Oni većinom imaju pozitivan stav prema tom preventivnom programu i taj njihov stav negativno korelira sa neadekvatnim i nasilnim ponašanjima na internetu, što znači da se oni ispitanici koji imaju pozitivniji stav prema preventivnom programu manje nasilno i neadekvatno ponašaju prema drugim osobama na internetu. Od neadekvatnih oblika ponašanja, kod naših ispitanika dominiraju prihvatanje prijateljstva nepoznate osobe, dopisivanje sa nepoznatom osobom, dijeljenje ličnih podataka sa njom. Ovo više rade muški ispitanici u ovom uzorku te su oni skloniji i nasilnim oblicima ponašanja na internetu. Ispitanici KG više dijele lične podatke, kao i podgrupe ove grupe, tj. ispitanici nad kojima roditelji vrše slab nadzor kada su u pitanju korištenje i ograničavanje vremena provedenog na internetu.

U skladu sa dobivenim rezultatima, date su i preporuke koje se odnose na produženje provođenja preventivnog programa, kao i na provođenje periodičnih istraživanja kojima bi se pratili efekti datog programa.

UVOD

Internet je danas naše drugo dvorište, nešto bez čega je gotovo nemoguće zamisliti život. Na žalost, postaje dvorište u kojem današnja djeca i mladi ljudi provode većinu svog slobodnog vremena. Da li ih pripremamo adekvatno da bi u tom dvorištu bili bezbjedni?

Svako dijete, već po rođenju, počinje pripremu za život u realnom svijetu, samostalan život. Učimo ga da govori, da bi moglo da komunicira sa okolinom. Učimo ga da hoda i trči, da bi moglo da se kreće i da mu to kretanje pomaže u daljem samostalnom životu. Učimo ga još mnogo drugih oblika ponašanja koji ga čine samostalnim. Da li dijete učimo kako da komunicira i kako da se kreće kroz virtuelni prostor zvani internet? Ukoliko to ne radimo ili nedovoljno radimo, ne osposobljavamo dijete da bude bezbjedno i da se zaštiti od različitih opasnosti, koje u tom prostoru vrebaju.

Na internetu se djeca mogu iskorištavati i prema njima se može biti nasilan na različite načine. Iskorištavanje djece u pornografske svrhe je problem koji se u posljednje vrijeme uglavnom širi internetom i predstavlja najteži i najrašireniji oblik seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece i maloljetnika koje čine odrasli. Djeca na različite načine mogu da dožive seksualno nasilje na internetu, direktno ili indirektno. Pored seksualnog nasilja, djeca na internetu mogu da dožive i psihičko i socijalno nasilje.

Koliko su djeca u Tuzlanskom kantonu (TK) izložena internetu, odnosno korisnici interneta? Rezultati ankete³ koju je provela Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) pokazali su da je u 2015. godini u Bosni i Hercegovini (BIH) bilo ukupno 636.726 internet pretplatnika, od toga je u TK bilo 78.286⁴ (12.30% od ukupnog broja). Agencija procjenjuje da je u istom periodu bilo 2.782.107 korisnika interneta, odnosno da stopa korištenosti interneta u Bosni i Hercegovini za 2015. godinu iznosi 72,41%. Još jedan važan podatak predstavlja činjenica da se broj korisnika interneta povećava iz godine u godinu. Autori studije "Ponašanje i navike djece na Internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike", Muratbegović i Vujović (2016), navode da su generacije osoba rođenih nakon 1980-tih godina te koje se svakodnevno susreću sa modernim tehnologijama, a da su generacije rođene nakon 1995. godine ovisne o ovim tehnologijama jer su one sastavni dio njihovih života od samog rođenja. Danas se život bez IKT ne može zamisliti, ali isto tako, IKT mogu dominirati našim životima više nego što je potrebno, ukoliko to dozvolimo.

S obzirom na gore predstavljene podatke o broju korisnika interneta, neophodno je da brinemo o tome koliko su naša djeca spremna da hodaju ovim nepreglednim prostorom, punim izazova. Prije svih analiza koje će biti predstavljene u ovom dokumentu, ukazaćemo na nekoliko prednosti i dobrih strana interneta:

- Na internetu možemo da učimo, jer nam omogućava pregled najnovijih saznanja i rezultata istraživanja, kao i podatke za pisanje naučnih i stručnih radova.
- Internet nam informacije nudi velikom brzinom, tako da se vrijeme mnogo više štedi nego ranije.
- Na internetu možemo da kupujemo sve proizvode koje imamo i u prodavnicama, ali ovdje neometano, kao i da organizujemo putovanja, itd.

³ Izvještaj o rezultatima godišnje ankete korisnika dozvola za pružanje internet usluga u BiH za 2015. godinu <http://rak.ba/bos/aktuelnost.php?uid=1464791032&root=1254253123>

⁴ Ovo je ukupan broj pretplatnika, a od njih je 72.790 (93%) privatnih pretplatnika.

- Internet nudi raznoliku zabavu, igrice, komunikaciju na društvenim mrežama i drugim internet-stranicama, i sl.
- Internet omogućava razmjenu iskustava, mišljenja i informacija s vršnjacima i odraslima sličnih interesa i problema.
- Internet može da podstiče razvoj kreativnosti i kritičkog mišljenja.
- Na internetu djeca i mladi uče da rješavaju probleme i podsticani su na razvoj strategija za selekciju informacija.

Svjesni da u današnje vrijeme djeca i mladi odrastaju u svijetu koji se umnogome razlikuje od onog u kakvom su odrastali njihovi roditelji, potrebno je razmišljati i kako ih pripremiti za to odrastanje i koliko im pomažemo da spremni uđu u samostalan život. Za većinu djece i mladih internet i IKT su omiljeni mediji. Međutim, potrebno je znati da su internet i IKT ipak samo alati i da način njihove primjene od njih može da napravi korisne alate, ali isto tako i štetne.

U narednom dijelu teksta neće biti govora o korisnim aspektima korištenja interneta i IKT-a, već onim štetnim, jer je cilj ukazati na moguće negativne posljedice neadekvatnog korištenja interneta i IKT-a. Brojni naučnici su se bavili i definiranjem i ispitivanjem nasilja i zlostavljanja na internetu.

NAVIKE DJECE I MLADIH NA INTERNETU

Danas je gotovo nemoguće naći istraživanje koje će dati nešto drugačije podatke od svih koji preplavljaju internet, a koja govore da djeca i mladi dnevno provode oko osam sati uz IKT i internet (Peck, 2008; Rosen, 2007; Miliša Z i sar., 2007; Steff es-Hansen S, Tsaoa JC., 2008; Chiang IP, Su YH., 2012). Oni IKT koriste na svakom mjestu, kako za telefoniranje, slanje poruka, tako i za slušanje muzike, igranje igrica, itd. U stanju su da više radnji rade istovremeno. Za njih je internet mjesto gdje se druže, zabavljaju, uče...jednostavno - on je način života. Dok danas odrasli ljudi internet koriste za različite transakcije, kao npr. plaćanje računa, kupovinu proizvoda, rezervaciju smještaja i prevoza, itd. djeca i mladi ga koriste za interakciju, pričanje sa prijateljima, dijeljenje video materijala i fotografija, razmjenu mišljenja, itd. Njihova komunikacija se najčešće odvija uz pomoć kratkih poruka putem Viber-a, Messenger-a, WhatsApp-a, te brojnih društvenih mreža i internet-stranica.

Međutim, ukoliko se internet učestalo koristi za zabavu, igranje igrica online i besciljno traganje, postoji opasnost od zanemarivanja socijalnih veza, posla, škole ili nekih drugih važnih obaveza. Istraživanje o ovisnosti o internetu među srednjoškolcima u turskoj Ankari (Üneri i Tanıdır, 2011) pokazalo je da nivo ovisnosti raste povećanjem vremena korištenja interneta.

Pored otuđenja, kao potencijalnog problema sa kojim mogu da se susretnu adolescenti i odrasli, pretjeranim korištenjem interneta mogu se razviti i razna rizična ponašanja kod adolescenata (Ybarra i Mitchell, 2007). U ta rizična ponašanja spadaju: otkrivanje ličnih podataka, agresivno ponašanje, razgovor s nepoznatim osobama, aktivnosti vezane uz seksualno ponašanje, te preuzimanje različitih sadržaja s interneta. Njihovo istraživanje je pokazalo da se čak 20% ispitanika izjasnilo kako je bilo izloženo elektronskom nasilju.

NASILJE PUTEM IKT-A

U mnogobrojnoj literaturi istraživači i naučnici su se bavili definiranjem i razlikovanjem nasilja i zlostavljanja, posebno elektronskog nasilja i zlostavljanja. Pod elektronskim nasiljem Belsey (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012) smatra svaku zloupotrebu i ponovljenu upotrebu IKT-a, ugrožavanje privatnosti, te širenje dezinformacija, nasilnih i uvredljivih komentara. Autorke Buljan Flander, Karlović i Ćosić (2004) smatraju da su glavni rizici za djecu, kada je upotreba interneta u pitanju:

- izlaganje seksualnim i nasilnim sadržajima,
- mogućnost da dijete direktno komunicira sa osobama koje od njega traže neprimjeren odnos,
- pretjerano izolovanje djeteta od direktnog kontakta sa vršnjacima.

Prva dva navedena rizika su i od strane učesnika Okruglog stola o sigurnosti djece 2010. godine (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012) prepoznati kao najveće prijetnje. Kada govorimo o rizicima u sadržaju, onda se tu prvenstveno misli na sljedeće: sadržaje neprimjerene dobi, nasilne, pornografske, netačne sadržaje, sadržaje u kojima se krše ljudska prava, te sadržaje kojima se krše autorska prava. Rizici koji su vezani za kontakt odnose se na: dobijanje štetnih savjeta, otkrivanje privatnih podataka, sticanje

ovisnosti o internetu, uspostavljanje kontakta sa osobama koje se lažno predstavljaju sa namjerom da budu nasilni prema drugima, krađa identiteta ili novca, itd.

Posljedice nasilja na internetu

Posljedice nasilja, a pogotovo zlostavljanja, brojne su i mnogostruke. I svjetska i domaća istraživanja (Elez, 2003; Olweus, 1998) pokazuju da zlostavljani učenici imaju smanjeno samopoštovanje i osjećaj lošijeg prihvatanja od strane vršnjaka. Dječaci imaju i smanjeno specifično samopoštovanje vezano uz tjelesni izgled. Zlostavljanje stvara dodatni osjećaj nesigurnosti, strah i izbjegavanje odlaska u školu, psihosomatske simptome, a dokazana je povećana sklonost depresijama u odrasloj dobi. U nekim se zemljama prati i dokumentira i broj samoubojstava djece koja su dijelom posljedica vršnjačkog zlostavljanja. Učenici koji su skloni zlostavljanju također su razvojno rizični. Oni svijet u kojem žive ne doživljavaju prijateljskim mjestom i imaju povećanu potrebu za kontrolom i nadmoći nad drugima, te ukupnu relativnu emocionalnu hladnoću i odsustvo suosjećanja. Zbog toga, ako ne reagiramo na vrijeme, dopuštamo da se stvori struktura ličnosti djeteta oko osi neprijateljstva prema okolini, agresije i potrebe za vladanjem i moći. Longitudinalno je praćenje pokazalo da je do kraja adolescencije 60% zlostavljača bilo osuđeno za prekršajna ili krivična djela, a 40% i više puta. Publika (svjedoci) nasilja preko interneta i mobitela često je mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Uz to, kod elektroničkog nasilja postoji snaga pisane riječi. Žrtva može svaki put ponovno pročitati što je nasilnik o njoj napisao. Dok je u neelektroničkom nasilju netko izložen povredi samo jednom, u pisanom elektroničkom obliku povreda je opetovana ili stalna jer pisani tekst dugo stoji na internetu. Dakle, učestalost i vrijeme izloženosti nasilju nebrojeno je puta dulje od izravnog nasilja koje je jednokratano događaj. Pisana riječ djeluje konkretnije i trajnije od izgovorene. Nadalje, vrlo je mala mogućnost za izbjegavanje nasilnog ponašanja jer se ono na internetu može dogoditi bilo kad i bilo gdje. Budući da nasilnik može ostati anonimno, velikom broju djece upravo ta činjenica olakšava nasilno ponašanje, iako u stvarnom svijetu vjerojatno ne bi bila nasilna. Osim što anonimnost i udaljenost mogu olakšati čin nasilja i povećati stupanj izloženosti i intenziteta povrede, mijenja se i koncept nasilja. Djeca više nemaju tu sigurnost da mogu otići kući i skloniti se od nasilja. Danas, kad provode toliko vremena ispred računala, bilo da istražuju nešto za školu, igraju igrice ili se samo družu s prijateljima, djeca lakše postaju metom elektroničkog nasilja i izložena su mu toliko dugo koliko su na internetu. Činjenica da djeca i mladi koji se ponašaju nasilno mogu ostati anonimni može izazvati snažan osjećaj straha, izloženosti i nezaštićenosti kod onih koji su doživjeli elektroničko nasilje, dok one koji se ponašaju nasilno to može biti poticaj za nastavak nasilničkog ponašanja. Bez fizičkog kontakta sa žrtvom i publikom, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti. Iako se u engleskome govornom području za elektroničko nasilje koristi riječ cyberbullying, koju su mediji preuzeli i često koristili, nakon konzultacija sa stručnjacima za hrvatski jezik odlučili smo se koristiti izrazom „elektroničko nasilje“. Čini nam se da ova sintagma dobro odražava bit takvog ponašanja te uključuje nasilje koje se događa i internetom i mobitelom. Willard (2004) je elektroničko

nasilje definirao kao „slanje ili objavljivanje povređujućih tekstova ili slika posredstvom interneta ili drugih digitalnih komunikacijskih sredstava“. Unatrag nekoliko godina često smo bili svjedoci slučaja kada je „obično“ fizičko nasilje snimilo mobitelom i zatim objavljeno na internetu. Na YouTube kanalu lako je pronaći scene maltretiranja učenika u školi, pa i snimke na kojima učenici maltretiraju nastavnike. No elektroničko se nasilje ne sastoji samo od videozapisa nasilja. Ortega i sur. (2007) te Willard (2006) navode više vrsta ovakvog nasilja: - različite elektroničke poruke koje sadržavaju vulgarnosti i uvrede; - prijeteće poruke; - ocrnjivanje ili optuživanje druge osobe slanjem glasina i laži; - lažno predstavljanje; - iznošenje osobnih tajni, podataka ili slika koje nisu namijenjene javnosti; - namjerno izbacivanje nekog iz online grupe i sl. Elektroničko nasilje može uključivati bilo kakav oblik višestruko slanih poruka internetom ili mobitelom čiji je cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštititi od takvih postupaka. Može biti u obliku tekstualnih ili video poruka, fotografija ili poziva, a nasilje se sve češće odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. Elektroničko nasilje uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadržavaju priče, crteže, slike i šale na nečiji račun. Takvo se nasilje, nadalje, odnosi i na slanje fotografija svojih kolega te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama, odnosno da glasaju za osobu koja je, primjerice, najružnija, najnepopularnija ili najdeblja u školi. Djeca katkad na određenoj popularnoj internetskoj stranici traže od ostalih da navedu osobu koju najviše mrze te da o njoj napišu nekoliko riječi, a sve s ciljem da žrtvu osramote pred što većim brojem ljudi. Nasilje na internetu uključuje i „provaljivanje“ u tuđe e-mail adrese te slanje zlobnih i neugodnih sadržaja drugima. Netko može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili njezinom adresom. Na taj način dijete, ali i odrasla osoba, može doživjeti mnogobrojne neugodnosti i naći se u opasnosti. Neki oblici uznemirujućeg ponašanja putem interneta i mobitela mogu biti počinjeni bez izravne namjere da se povrijedi drugo dijete ili druga osoba. Na primjer, netko može poslati šaljivu poruku koja će povrijediti i uznemiriti dijete, iako nije bilo namjere ismijavanja, napada i nasilja. Elektroničko se nasilje najčešće izvodi oblicima komunikacije u kojima identitet počinitelja može biti skriven. Anonimnost počiniteljima nasilja preko interneta daje osjećaj da nekažnjeno mogu ne poštovati socijalne norme i ograničenja, što rezultira slobodnijim ponašanjem i već navedenim postupcima. Jednako tako postoje ljudi koji zloupotrebljavaju internet i anonimnost za manipuliranje i pridobivanje djece i mladih na nepoželjna ponašanja, posebno radi zadovoljenja seksualnih želja i potreba. I na kraju, pretražujući internet i sadržaje koje nudi, djeca i mladi mogu naići na razne sadržaje koji su im, s obzirom na dob, zanimljivi i koji ih privlače, no mogu biti povređujući za njih jer još uvijek nemaju razvijene mehanizme za prepoznavanje opasnosti ili moguće razumijevanje sadržaja kojima su bili izloženi. Iako to nije zlostavljanje jer nema namjere da se nekoga povrjeđuje, takva iskustva mogu ugroziti djecu, pa privlačni sadržaji mogu za njih postati uznemirujući. To su najčešće različiti sadržaji vezani za seksualnost.

METODOLOŠKI OKVIR

Opis aktivnosti prije istraživanja

Prije izrade eksperimentalnog NPP o sigurnosti na internetu provedeno je istraživanje u zemlji o ponašanju djece na internetu, uključujući najčešće prijetnje i rizike te koliko roditelji/staratelji znaju šta im djeca rade na internetu. Nakon toga je analiziran postojeći NPP koji se odnosi na informacijske tehnologije, pa su identifikovani moduli/teme u koje je moguće integrisati novi prijedlog NPP o sigurnosti na internetu. Zatim se pristupilo izradi novog NPP-a, kao i razradi treninga za nastavnike u osnovnim i srednjim školama.

U okviru treninga obuhvaćeno je 300 nastavnika iz svake od deset osnovnih i srednjih škola, što je ukupno činilo uzorak od 100 treniranih nastavnika.

Nakon što su nastavnici prošli obuku, NPP o sigurnosti na internetu je počeo sa primjenom u školama i primjenjivao se u drugom polugodištu školske 2016/2017. godine u periodu od marta do juna mjeseca. Škole u kojima se pilotirao NPP o sigurnosti na internetu su bile sljedeće:

- a) 7 osnovnih škola: O.Š. „Srebrenik“ Srebrenik, O.Š. „H. Kikić“ Gračanica, O.Š. „Banovići“ Banovići, O.Š. „Sapna“ Sapna, O.Š. „Živinice“ Živinice, O.Š. „Slavinovići“, Tuzla, O.Š. „Pazar“, Tuzla,
- b) 3 srednje škole: Gimnazija „Dr. M. Kamarić“ Gračanica, M.S.Š. „Hemijska škola“ Tuzla i M.S.Š. „M. Ćazim Ćatić“ Kladanj.

U ovaj pilot projekat uključeni su učenici navedenih škola, što čini ukupno 6199 djece - 5409 (87,26%) učenika iz osnovnih škola i 790 (12,74%) učenika iz srednjih škola.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je bio da se ispita uticaj NPP o sigurnosti na internetu na stavove, znanja i ponašanja učenika i učenica osnovnih i srednjih škola u TK.

Uzorak istraživanja

Uzorak ovog istraživanja je bio reprezentativan i činili su ga odabrani učenici iz svih eksperimentalnih škola: sedam osnovnih i tri srednje škole TK i iz isto toliko kontrolnih osnovnih i srednjih škola.

Prosječan uzrast ispitanika u osnovnim školama je $M=12.90$, $SD=1.058$, a u srednjim školama $M=16.69$, $SD=0.996$. Ispitanici su birani po više različitih kriterija.

Škole koje su dio istraživanja i imaju ulogu kontrolne grupe su sljedeće:

- a) osnovne škole: O.Š. „Kalesija“ Kalesija, O.Š. „Dr. Safvet beg Bašagić“ Gradačac, „Druga osnovna škola Živinice“ Živinice, „Druga osnovna škola Srebrenik“ Srebrenik, O.Š. „Čelić“ Čelić, O.Š. „Novi Grad“ Tuzla i O.Š. „Brijesnica Velika“ Brijesnica Velika,
- b) srednje škole: MŠŠ „Čelić“ Čelić, M.S. „Saobraćajna škola“ Tuzla i Gimnazija „M. Novalić“ Gradačac.

Planirano je bilo da se ispita 1230 ispitanika, učenika viših razreda osnovne škole i srednjoškolaca. U konačnici uzorak iznosi 725 ispitanika jer je istraživanje obavljeno u periodu između 29.05. i 09.06. kada su završni razredi osnovnih i srednjih škola već završili nastavu.

Tabela 1. Podjela uzorka po polu u okviru eksperimentalne i kontrolne grupe

GRUPA	POL		UKUPNO
	muški	ženski	
eksperimentalna	123	173	296
kontrolna	195	234	429
UKUPNO	318	407	725

Tabela 2. Podjela uzorka po uzrastu u okviru eksperimentalne i kontrolne grupe

GRUPA	Razredi u osnovnoj školi				Razredi u srednjoj školi				UKUPNO
	VI	VII	VIII	IX	I	II	III	IV	
eksperimentalna	74	56	54	9	25	54	19	5	296
kontrolna	83	90	105	16	48	47	29	11	429
UKUPNO	157	146	159	25	73	101	48	16	725

Tabela 3. Podjela uzorka po mjestu školovanja u okviru eksperimentalne i kontrolne grupe

GRUPA	MJESTO ŠKOLOVANJA							UKUPNO
	Banovići	Gračanica	Kladanj	Sapna	Srebrenik	Tuzla	Živinice	
eksperimentalna	22	65	27	28	23	96	35	296
kontrolna	4	2	1	4	34	313	71	429
UKUPNO	26	67	28	32	57	409	106	725

Prikupljanje podataka

Prikupljanje podataka vršeno je upotrebom CAPI⁵ metodologije, za čiju je realizaciju organizacija Save the Children North West Balkans omogućila adekvatnu opremu (tablete sa Android operativnim sistemom i Tangerine software) i ljudske resurse. Djeca su ispitivana u malim grupama i ispitivanje je bilo anonimno. Za svakog ispitanika do 14. godine starosti obezbijedena je pisana saglasnost roditelja, kao i pristanak samog ispitanika.

Instrument istraživanja

U istraživanju je korišten Upitnik za ispitivanje stavova, znanja i ponašanja djece na Internetu⁶. Upitnik za ispitivanje stavova, znanja i ponašanja djece na Internetu je instrument koji se sastoji od 30 pitanja i skala, usmjerenih na procjenu stavova, znanja i ponašanja ispitanika na internetu. Ovim instrumentom dobijamo podatke i o navikama naših ispitanika i preferencijama IKT-a.

⁵ Eng. Computer-assisted personal interviewing

⁶ Ovo je modifikovana verzija upitnika autora Muratbegović i Vujović, koji je korišten u istraživanju "Ponašanje i navike djece na Internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike", koje je finansirano od strane Oak fondacije i Save the Children Norway.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

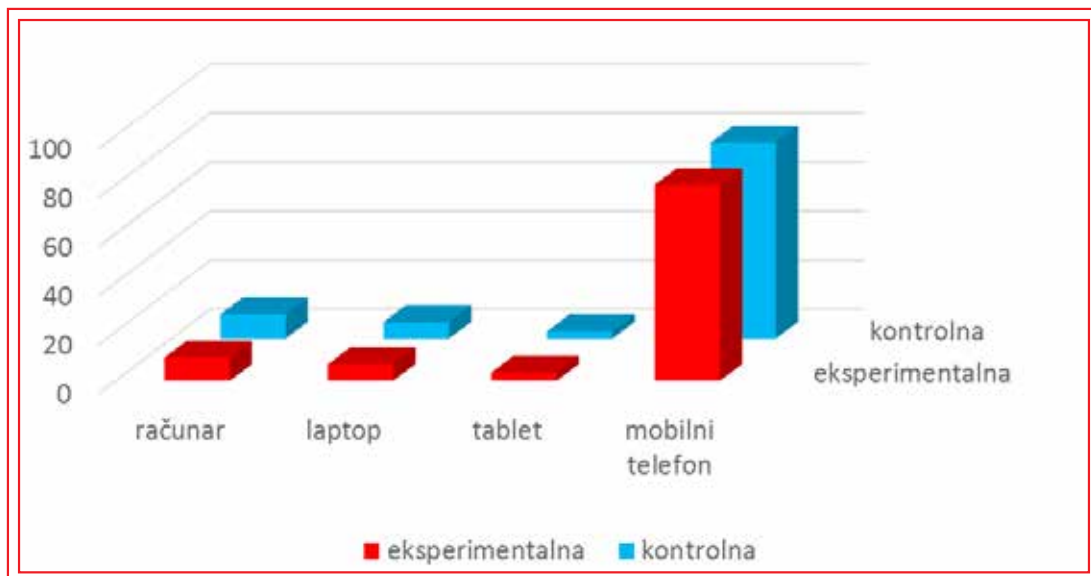
Mogućnosti, navike i znanja korištenja informaciono – komunikacijskih tehnologija

Ovaj dio izvještaja bavi se prezentacijom rezultata koji se odnose na vrste IKT-a, tj. načina na koje se one koriste. U predstavljanju rezultata će se posebno obratiti pažnja na ispitivanje razlika između različitih ispitivanih grupa: pol, školski uspjeh, stručna sprema roditelja, EG, KG, te uzrast.

Vrste IKT i internet-stranice

Kako bi se dobila što bolja slika o navikama naših ispitanika koje imaju kada koriste internet, u uvodnom dijelu ovog naslova biće predstavljeni deskriptivni podaci o tome koje IKT oni koriste i gdje najviše koriste internet.

Grafikon 1. IKT koje koriste ispitanici EG i KG

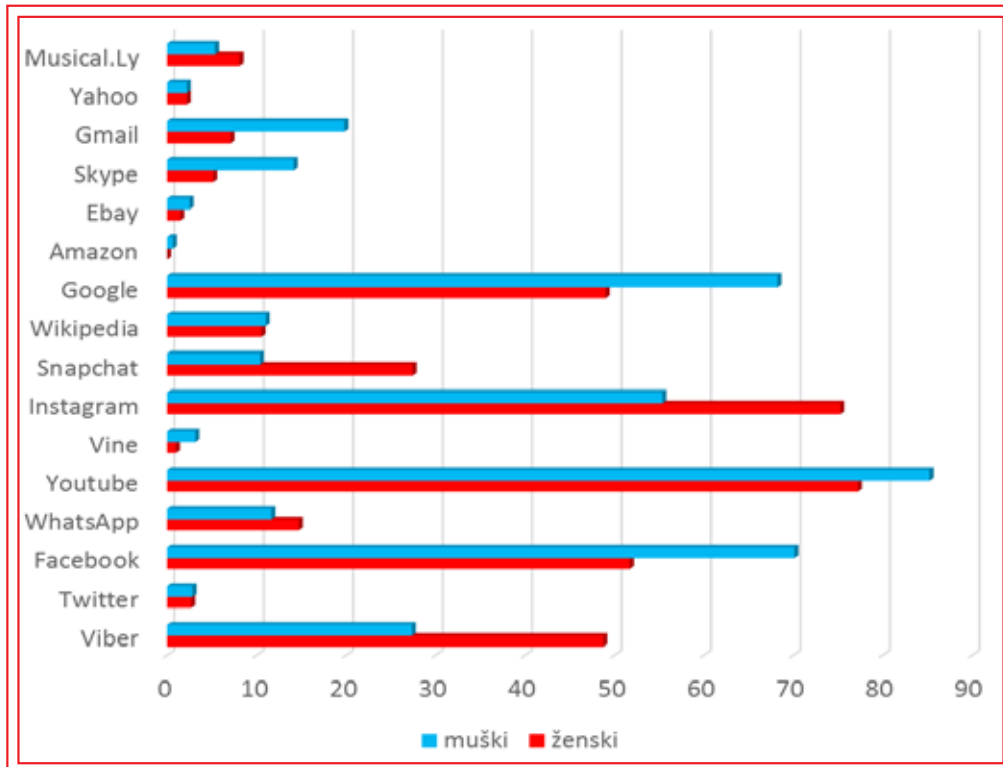
Na Grafikonu 1 prikazane su IKT koje koriste djeca koja su učestvovala u ovom istraživanju. Kako se može vidjeti, najviše koriste mobilne telefone (80,1% EG i 80% KG). Kada je korištenje interneta u pitanju, najviše njih se izjasnilo da internet koristi kod kuće (95,6% EG i 94,2% KG), kod prijatelja (57,1% EG i 40,2% KG) i sa mobilnih telefona (55,7% EG i 48,5% KG).

Na pitanje „Sa koliko godina si počeo/la da koristiš internet?“, najveći broj ispitanika EG (N=55, 18,8%) je odgovorio sa 8 godina, a u kontrolnoj grupi najviše ispitanika je internet počelo da koristi sa 10 godina (N=85, 20%). Pored ovog uzrasta, osam i devet godina su godine kada je najviše ispitanika prvi put došlo u kontakt sa internetom.

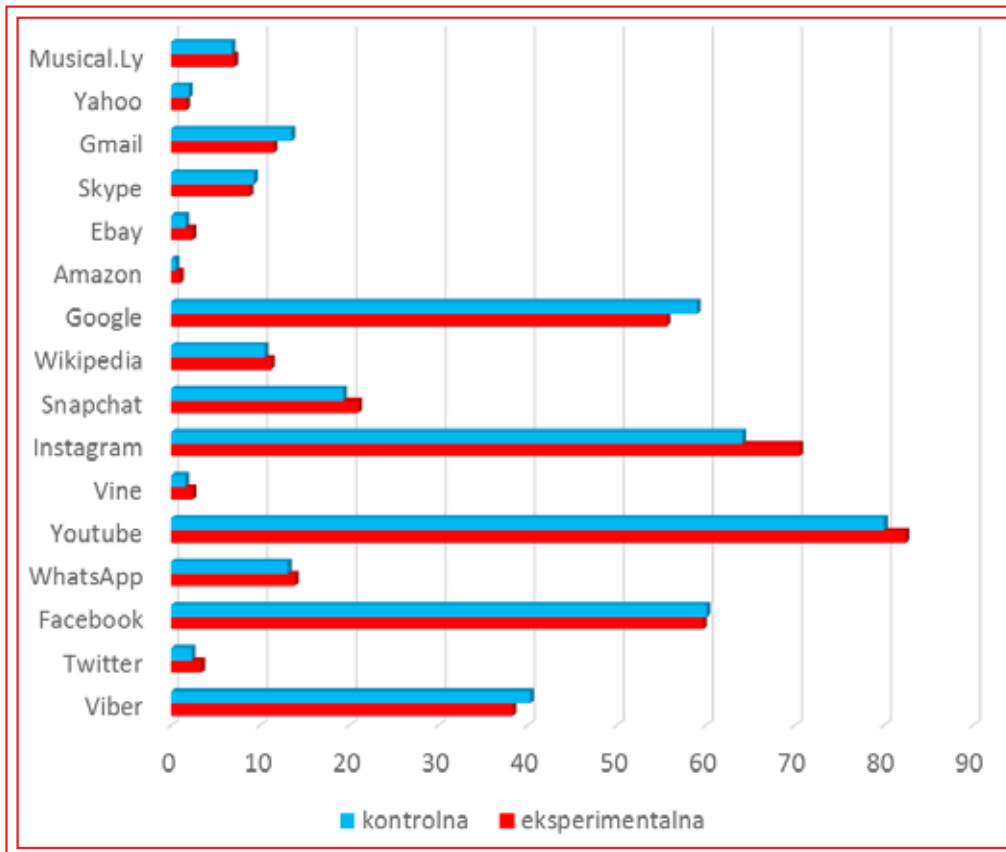
Ispitanici su na pitanje o učestalosti korištenja interneta najčešće odgovarali da ga koriste svaki dan (90,5% uzorka), te nije primijećena razlika u učestalosti korištenja interneta između EG (91,9% svaki dan) i KG (89,5% svaki dan).

Kada je u pitanju preferencija stranica i aplikacija koje koriste na internetu, ni tu ne postoji bitna razlika između EG i KG. Na Grafikonima 2 i 3 su prikazani ovi rezultati.

Grafikon 2. Stranice i aplikacije koje koriste muški i ženski ispitanici

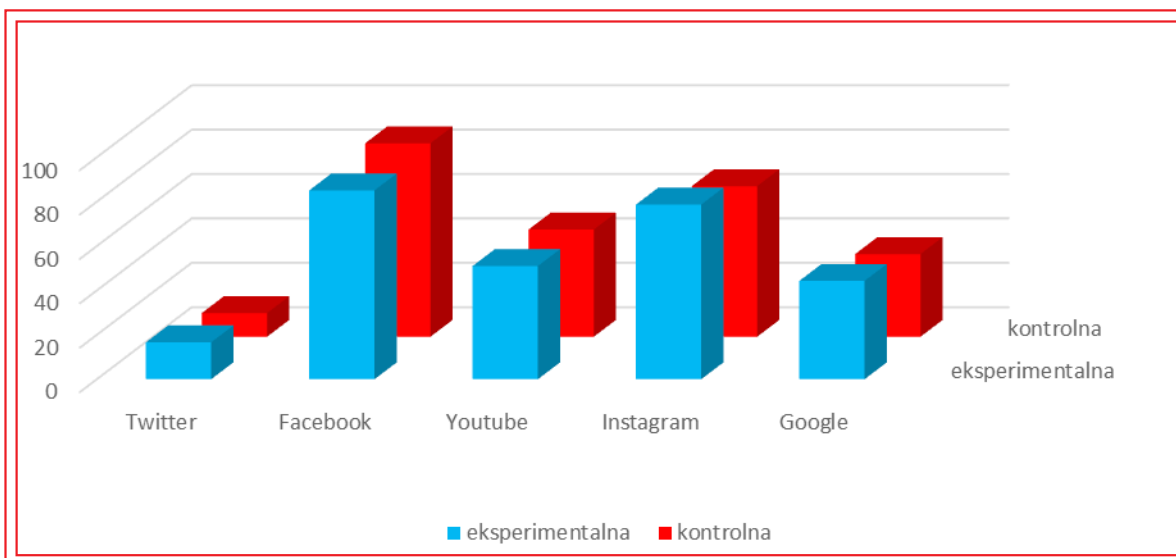

Grafikon 3. Stranice i aplikacije koje koriste ispitanici eksperimentalne i kontrolne grupe

Na osnovu rezultata predstavljenih na Grafikonima 2 i 3 možemo da vidimo da ispitanici u ovom uzorku preferiraju korištenje sljedećih stranica i aplikacija: Youtube, Instagram, Facebook, Google i Viber. Poređenjem ispitanika iz EG i KG, kao i muških i ženskih ispitanika, nisu dobivene statistički značajne razlike u preferencijama. Ispitanici iz EG i KG preferiraju iste aplikacije i internet-stranice. Takođe, nisu identifikovane statistički značajne razlike preferiranja određenih internet-stranica ili aplikacija u odnosu na pol tj. dječaci i djevojčice značajno se ne razlikuju po tome koje aplikacije i internet-stranice najčešće koriste.

Grafikon 4. Profili ispitanika eksperimentalne i kontrolne grupe

Kada su broj i vrsta društvenih profila ispitanika u pitanju i oni su ujednačeni između EG i KG. Najviše ispitanika ima profil na društvenoj mreži Facebook (85,1% EG i 87,2% KG), a zatim na Instagramu (78,7% EG i 69,7% KG). Prilikom ispitivanja veze između grupe kojoj ispitanik pripada i preferencije društvene mreže, dobivene su statistički značajne veze između grupe i korištenja Twitter naloga $\chi^2 (1, N=725) = 0.085, p < 0.05, f_i = -0.085$, ali je uticaj vrlo mali. Ovakva veza je dobivena i kada je u pitanju društvena mreža Instagram, $\chi^2 (1, N=725) = 0.100, p < 0.01, f_i = -0.100$, ali je uticaj vrlo mali. Ispitanici iz EG češće imaju naloge na ovim društvenim mrežama od ispitanika KG. Ove rezultate treba pažljivo interpretirati zbog relativno niske mogućnosti generaliziranja jer je u KG 59,17% ispitanika, a u EG 40,83% ukupnog broja ispitanika ovog istraživanja.

Međutim, ispitujući vezu između pola i društvene mreže koja se bira da bi se na njoj otvorio profil, dobivena je statistički značajna veza između pola i korištenja Facebook profila, $\chi^2 (1, N=725) = 0.165, p < 0.000, f_i = 0.165$, ali je uticaj vrlo mali. Naime, dječaci su izjavljivali da imaju više Facebook profila nego djevojke. Statistički značajna veza je dobivena i između pola i profila na Instagramu, $\chi^2 (1, N=725) = 0.115, p < 0.01, f_i = 0.115$, koji djevojke češće koriste nego dječaci.

Najveći procent djece ima jedan profil (od 68 – 77%), pri tome najviše njih koristi Facebook i Instagram, a nešto manje Youtube i Google, dok najmanje ispitanika koristi Twitter.

Od ukupnog broja ispitanika u ovom istraživanju, 648 (89,34%) njih se izjasnilo da imaju profil na Facebook-u. Od tog broja 87,8% ispitanika je iz EG i 90,4 iz KG. Ukupan broj prijatelja na ovoj društvenoj mreži varira od 10 do preko 1000. Najviše ispitanika se izjasnilo da ima preko 500 prijatelja (33,52%). Na pitanje sa koliko prijatelja, od ukupnog broja na Facebook profilu, se druže i mimo profila, prosječno odgovaraju sa 1-100. Ispitanici izjavljuju da su od svih ukupnih prijatelja na Facebook-u od 1 do 50 članovi porodice.

Znanje korištenja IKT-a i interneta

Znanje korištenja IKT-a i interneta ispitivano je skalom samoprocjene u okviru koje su ispitanici samostalno procjenjivali svoja znanja u korištenju aplikacija, e-maila, društvenih mreža, internet stranica i preduzimanja preventivnih aktivnosti u svrhu zaštite na internetu. Ispitanici su sebe procijenili kao dobre poznavaoce komunikacije na internetu.

Tabela 4. Deskriptivni pokazatelji Skale samoprocjene znanja o IKT-u

	min	max	M	SD
stavovi	0	8	6.5186	1.92433

Podaci dobiveni provjerom Skale samoprocjene znanja o IKT-u ukazuju na to da je riječ o distribuciji koja je zakrivljena u desno (Skeweness=-1.487) i zašiljena (Kurtosis=1.787). Ovo znači da je veći dio rezultata pomjeren udesno od srednje vrijednosti i da se polarizuju oko srednje vrijednosti, tj. da većina ispitanika sebe procjenjuje kao dobre poznavaoce IKT-a.

U narednom dijelu teksta će se porediti različite grupe ispitanika u odnosu na samoprocjenu svojih znanja o internetu i IKT-u.

Tabela 5. Razlike u samoprocjeni znanja o IKT-u i internetu između EG i KG

	M(SD)		t	df	p	eta
	EG (N=296)	KG (N=429)				
znanja	6.62 (1.86)	6.65 (1.97)	1.158	723	0.247	

Dobiveni rezultati u Tabeli 5 ukazuju na nepostojanje razlike između ispitanika iz EG i KG u pogledu poznavanja rada na internetu. Bilo bi za očekivati da se ova razlika pojavi, ali kako imamo tendenciju samoprocjene naših ispitanika kao dobrih poznavalaca IKT-a i interneta, onda se ova razlika nije ni mogla očekivati.

Tabela 6. Razlike u samoprocjeni znanja o IKT-u i internetu između muških i ženskih ispitanika

	M(SD)		t	df	p	eta
	muški (N=318)	ženski (N=407)				
znanja	6.54 (1.97)	6.50 (1.89)	-0.275	723	0.783	

Razlika nije dobivena niti između muških i ženskih ispitanika. Dječaci i djevojčice sebe doživljavaju jednako uspješnim u korištenju IKT-a.

Tabela 7. Razlike u samoprocjeni znanja o IKT-u i internetu između ispitanika iz osnovne i srednje škole

	M(SD)		t	df	p	eta
	osnovna škola (N=487)	srednja škola (N=238)				
znanja	6.08 (2.09)	7.41 (1.09)	-9.231	723	0.000	0.105*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = -1.330, 95% CI: -1.612 do -1.047.

Razlika u samoprocjeni nivoa znanja o IKT-u i internetu dobivena je između osnovnoškolaca i srednjoškolaca. Srednjoškolci su sebe procjenjivali sa više znanja u ovoj oblasti od osnovnoškolaca. Veličina efekta škole je srednja. Međutim, ovdje moramo da obratimo pažnju na veličinu uzorka, odnosno razlike u broju ispitanika, učenika osnovnih i srednjih škola i da ovaj rezultat uzmemo sa rezervom.

Dvofaktorskom analizom varijanse različitih grupa ispitan je uticaj grupe i škole na nivo samoprocjene znanja o IKT-u. Ispitanici iz EG i KG su podijeljeni na ispitanike osnovne i srednje škole. Uticaj interakcije grupe i škole nije statistički značajan, $F(1,721) = 0.310$. Utvrđen je statistički značajan zaseban uticaj škole, $F(1,721) = 83.900$, $p < 0.000$, srednje jačine (parcijalni eta kvadrat 0.104). Ispitanici srednjih eksperimentalnih škola svoje znanje u korištenju IKT-a procjenjuju kao najviše, više od ostalih. Zaseban uticaj grupe nije statistički značajan $F(1,721) = 1.072$.

Kada su se poredile osnovne škole iz EG i KG, kao i srednje škole iz EG i KG, nije dobivena statistički značajna razlika među njima. Rezultate tog testa predstavljaju Tabele 8 i 9.

Tabela 8. Razlike u samoprocjeni znanja o IKT-u i internetu između ispitanika iz osnovnih škola EG i KG

	M(SD)		t	df	p	eta
	osnovna škola EG (N=193)	osnovna škola KG (N=294)				
znanja	6.12 (2.04)	6.05 (2.12)	0.361	485	0.718	

Tabela 9. Razlike u samoprocjeni znanja o IKT-u i internetu između ispitanika iz srednjih škola EG i KG

	M(SD)		t	df	p	eta
	srednja škola EG (N=103)	srednja škola KG (N=135)				
znanja	7.54 (0.92)	7.31 (1.20)	1.637	236	0.103	

Ako uporedimo rezultate dobivene dvofaktorskom analizom varijanse i t-testom, u kojem smo poredili škole iz EG i škole iz KG, možemo reći da dobiven statistički značajan uticaj škole u dvofaktorskoj analizi varijanse samo ukazuje na to da su se učenici srednjih škola prikazivali kao kompetentniji od učenika osnovnih škola, ali da se nije pojavila razlika između učenika koji su bili dio EG i KG kada su poređenja vršena na nivou osnovne i srednje škole.

U istraživanju se ispitalo i koliko roditelji ispitanika znaju šta njihova djeca rade na internetu. Ispitanici su imali priliku da informisanost svojih roditelja procijene kao potpunu, djelimičnu ili da se izjasne da im roditelji uopšte nisu upućeni u to šta oni rade na internetu. Svega 3,4% ispitanika od ukupnog uzorka je navelo da njihovi roditelji uopšte nisu upoznati sa njihovim aktivnostima na internetu, tako da smo ove ispitanike pridružili ispitanicima koji su se izjasnili da su im roditelji djelimično upoznati sa aktivnostima na internetu. Kako se 468 (64.55%) ispitanika izjasnilo da njihovi roditelji znaju sve šta oni rade na internetu, a 257 (35.45%) da znaju djelimično ili ništa, poredili smo ispitanike iz EG i KG. Dvofaktorskom analizom varijanse različitih grupa ispitanika je uticaj grupe i nivoa upućenosti roditelja u aktivnosti ispitanika na internetu na nivou samoprocjene znanja o IKT-u. Ispitanici iz EG i KG su podijeljeni na ispitanike čiji roditelji znaju sve šta rade na internetu i one čiji roditelji su djelimično upoznati sa njihovim aktivnostima na internetu. Uticaj interakcije grupe i nivoa upućenosti roditelja nije statistički značajan, $F(1,721) = 0.824$. Utvrđen je statistički značajan zaseban uticaj nivoa upućenosti roditelja, $F(1,721) = 63.057$, $p < 0.000$, male jačine (parcijalni eta kvadrat 0.024). Ispitanici eksperimentalnih škola, čiji roditelji su samo djelimično upoznati sa njihovim aktivnostima na internetu svoje znanje u korištenju IKT-a procjenjuju nešto više od ostalih. Zaseban uticaj grupe nije statistički značajan $F(1,721) = 0.565$.

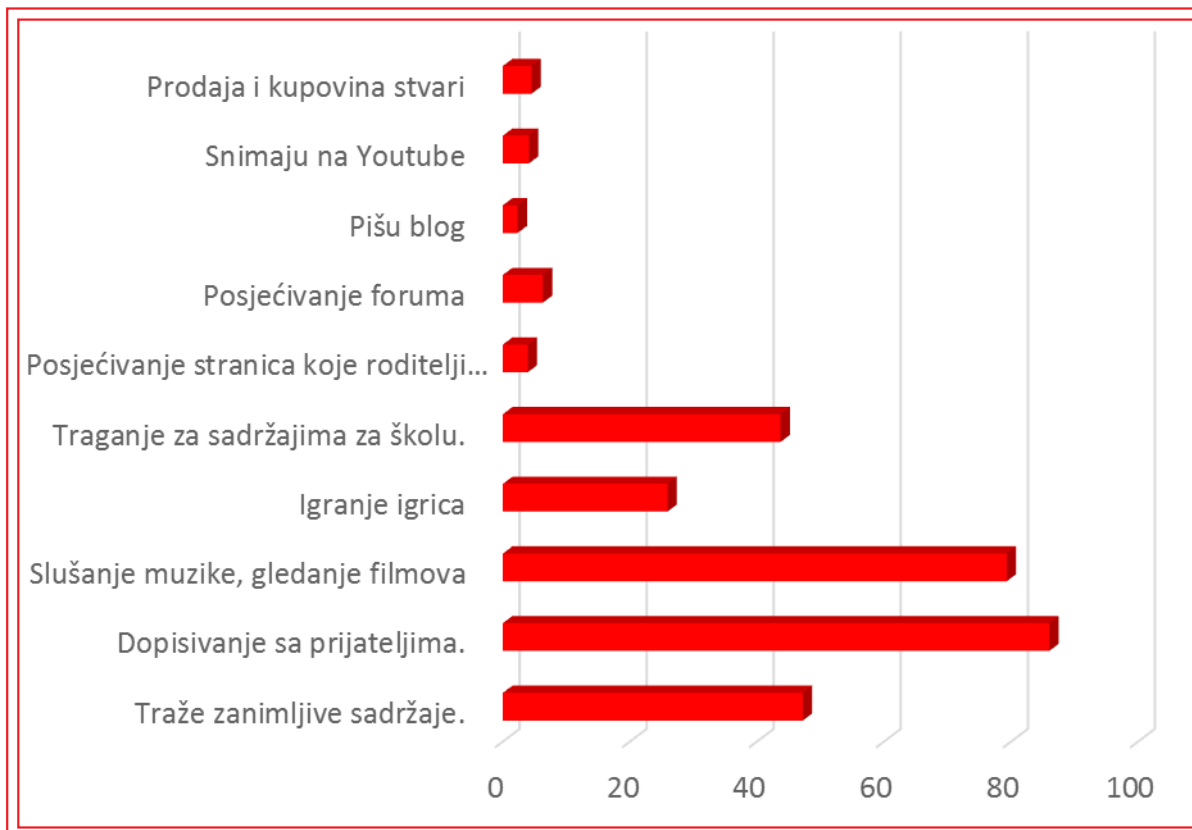
Ovi rezultati ukazuju na to da ispitanici čiji roditelji su djelimično ili nikako upoznati sa svim što je vezano za njihovo korištenje interneta bolje procjenjuju svoje znanje o IKT-u i internetu od ovih drugih, čiji roditelji sve znaju o njihovim aktivnostima na internetu. Možemo da pretpostavimo da je ovaj rezultat dobiven jer ispitanici koji nemaju potpunu kontrolu svojih roditelja nad njihovim aktivnostima na internetu moraju da nauče različite stvari, kako bi sadržaji koje oni pretražuju ostali skriveni za njihove roditelje.

Pored toga što je važno da roditelji budu upoznati sa aktivnostima njihovog djeteta na internetu, važno je i da djeca imaju i ograničeno vrijeme koje mogu da provode u korištenju IKT-a i interneta. U ovom uzorku se 434 (59.86%) ispitanika izjasnilo da im njihovi roditelji ne ograničavaju boravak na internetu i korištenje IKT-a, a 291 (40.14%) da ograničavaju. Kako postoji neravnoprvan odnos jedne i druge grupe ispitanika, poređenje smo, kao i prethodno, izveli tako što smo, pored ovog kriterija, ispitanike podijelili unutar EG i KG. Dvofaktorskom analizom varijanse različitih grupa ispitanika je uticaj grupe i postojanja kontrole od strane roditelja aktivnosti ispitanika na internetu, na nivou samoprocjene znanja o IKT-u. Ispitanici iz EG i KG su podijeljeni na ispitanike čiji roditelji kontrolišu njihov boravak na internetu i one čiji roditelji to ne rade. Uticaj interakcije grupe i postojanja kontrole od strane roditelja je statistički značajan, $F(1,721) = 5.755$, $p < 0.05$, ali je on mali (parcijalni eta kvadrat 0.008). Naime, ispitanici KG čiji roditelji nemaju kontrolu nad njihovim korištenjem interneta i IKT-a svoje znanje procjenjuju kao više od ostalih ispitanika. Dobiven je i statistički značajan zaseban uticaj kontrole roditelja, $F(1,721) = 15.155$, $p < 0.000$, male jačine (parcijalni eta kvadrat 0.021). Ispitanici KG čiji roditelji nemaju kontrolu nad njihovim aktivnostima na internetu svoje znanje u korištenju IKT-a procjenjuju nešto više od ostalih. Zaseban uticaj grupe nije statistički značajan $F(1,721) = 1.180$. Dobiveni rezultati mogu da se komentarišu tako što se ispitanici koji nemaju ograničenja u korištenju interneta i IKT-a vjerovatno duže i češće izlažu, te na taj način povećavaju svoje znanje i vještine. Međutim, važno je da se ima na umu da je ovo samo njihova subjektivna samoprocjena.

Svrha korištenja interneta

Ovo istraživanje je nastojalo da ponudi i odgovor na pitanje u koje svrhe djeca i mladi koriste internet. Na to pitanje ispitanici su imali nekoliko ponuđenih odgovora. Na Grafikonu 5 prikazana je učestalost navika korištenja interneta.

Grafikon 5. Preferencija u korištenju interneta

Grafikon 5 prikazuje rezultate na osnovu kojih je vidljivo da ispitanici u ovom istraživanju najviše internet koriste u svrhe dopisivanja sa prijateljima, te slušanja muzike i igranja igrica. Hi kvadrat analizom je dobivena statistički značajna veza između grupe i sljedećih razloga korištenja interneta:

1) Traženje zanimljivih sadržaja – $\chi^2 (2, N=725) = 0.114, p < 0.01, f_i = 0.114$, a uticaj je mali. Pripadnici EG su izjavljivali da češće koriste Internet u svrhu traganja za interesantnim informacijama.

2) Dopisivanje sa prijateljima – $\chi^2 (2, N=725) = 0.100, p < 0.05, f_i = 0.100$, a uticaj je mali. Pripadnici EG su izjavljivali da češće koriste internet u svrhu dopisivanja sa svojim prijateljima od ispitanika iz KG.

Kako možemo da vidimo, ispitanici iz EG i KG se ne razlikuju bitno jedni od drugih kada je većina razloga za korištenje interneta u pitanju. I ovi dobiveni rezultati koji ukazuju na vezu između pripadanja grupi i svrhe korištenja interneta, iako su statistički značajni, nemaju velik uticaj i ne mogu se generalizovati na školsku populaciju djece i mladih TK.

Ispitivanjem veze između pola i razloga zbog kojeg se koristi internet dobivena je statistički značajna veza između pola i sljedećih razloga:

- 1) Igranje igrica online** – $\chi^2 (2, N=725) = 0.516, p < 0.000, fi = 0.516$, a uticaj je veliki. Mladići i dječaci su izjavljivali da više igraju igrice online nego djevojke i djevojčice. Na osnovu dobivenih rezultata, za ovaj uzorak možemo da kažemo da je uticaj pola na ovu svrhu korištenja interneta velik.
- 2) Traženje sadržaja za školu** – $\chi^2 (2, N=725) = 0.135, p < 0.001, fi = 0.135$, a uticaj je mali. Djevojke i djevojčice u ovom uzorku nešto više koriste internet za traženje sadržaja vezanih za školu od mladića i dječaka, ali u ovoj vezi uticaj pola nije velik.
- 3) Posjećivanje stranica koje roditelji zabranjuju** – $\chi^2 (2, N=725) = 0.359, p < 0.000, fi = 0.359$, a uticaj je srednji. Dječaci i mladići izjavljuju da češće od djevojaka i djevojčica koriste internetske stranice koje im roditelji zabranjuju. Za ovaj odnos uticaj pola je srednji.
- 4) Posjećivanje foruma** – $\chi^2 (2, N=725) = 0.175, p < 0.000, fi = 0.175$, a uticaj je mali. Mladići i dječaci u ovom uzorku češće posjećuju forume nego djevojke i djevojčice. Ovdje je uticaj pola mali.
- 5) Snimanje na Youtube** – $\chi^2 (2, N=725) = 0.338, p < 0.000, fi = 0.338$, a uticaj je srednji. Mladići i dječaci u ovom uzorku češće koriste Youtube kanal u svrhu snimanja različitih sadržaja od djevojčica i djevojaka. U ovom odnosu uticaj pola je srednji.
- 6) Kupovina i prodaja stvari** – $\chi^2 (2, N=725) = 0.205, p < 0.000, fi = 0.205$, a uticaj je mali. Kupovinom i prodajom stvari na internetu se češće, na ovom uzorku, bave dječaci i mladići nego djevojke i djevojčice, ali je uticaj varijable pola u ovom odnosu mali.

Djevojke i djevojčice se, u odnosu na dječake i mladiće, izdvajaju samo kada je u pitanju korištenje interneta u svrhu obrazovanja, tj. traganja za podacima koji su im potrebni u školi. Međutim, uticaj pola na ovu vezu je vrlo mali, tako da ne možemo da generalizujemo i kažemo da uopšte u populaciji učenika osnovnih i srednjih škola u TK to možemo da očekujemo. Uticaj pola na odnos ovih varijabli je velik kada je u pitanju igranje igrica online na internetu. Za ovu svrhu korištenja interneta možemo da kažemo da se može očekivati veća tendencija korištenja interneta od strane dječaka. Ostali razlozi korištenja interneta kod kojih je dobivena polna razlika su očekivani.

Prilikom ispitivanja veze između uzrasta i načina korištenja interneta, ispitanici su bili podijeljeni na učenike osnovnih i srednjih škola, ali su poređeni učenici osnovnih škola EG i KG i učenici srednjih škola EG i KG. Utvrđujući vezu između grupe, škole i načina na koji se internet koristi, dobivene su sljedeće razlike:

- 1) Traženje zanimljivih sadržaja** – $\chi^2 (2, N=238) = 0.193, p < 0.05, fi = 0.193$, a uticaj je mali. Učenici srednjih škola EG su izjavljivali da češće koriste internet u svrhu traganja za zanimljivim sadržajima nego njihovi vršnjaci iz KG.
- 2) Dopisivanje sa prijateljima** – $\chi^2 (2, N=487) = 0.120, p < 0.05, fi = 0.120$, a uticaj je mali. Učenici osnovnih škola EG su izjavljivali da češće koriste internet u svrhu dopisivanja sa prijateljima nego njihovi vršnjaci u KG.
- 3) Slušanje muzike i gledanje filmova** – $\chi^2 (2, N=487) = 0.120, p < 0.05, fi = 0.120$, a uticaj je mali. I ovdje su učenici osnovnih škola EG izjavljivali da češće koriste internet u svrhu slušanja muzike i gledanja filmova nego učenici osnovnih škola KG.

4) Posjećivanje stranica koje roditelji zabranjuju – $\chi^2(2, N=238) = 0.199, p < 0.01, f_i = 0.199$, a uticaj je mali. Učenici srednjih škola EG izjavljuju da rjeđe od učenika srednjih škola KG koriste one stranice na internetu koje im roditelji zabranjuju.

5) Posjećivanje foruma – $\chi^2(2, N=487) = 0.123, p < 0.05, f_i = 0.123$, a uticaj je mali. Učenici osnovnih škola KG rjeđe posjećuju forume od učenika osnovnih škola EG, međutim, uticaj grupe je ovdje vrlo mali.

6) Kupovina i prodaja stvari – $\chi^2(2, N=238) = 0.177, p < 0.05, f_i = 0.177$, a uticaj je mali. Kupovinom i prodajom stvari na internetu se češće, na ovom uzorku, bave učenici srednjih škola KG nego EG, ali je uticaj varijable grupe u ovom odnosu mali.

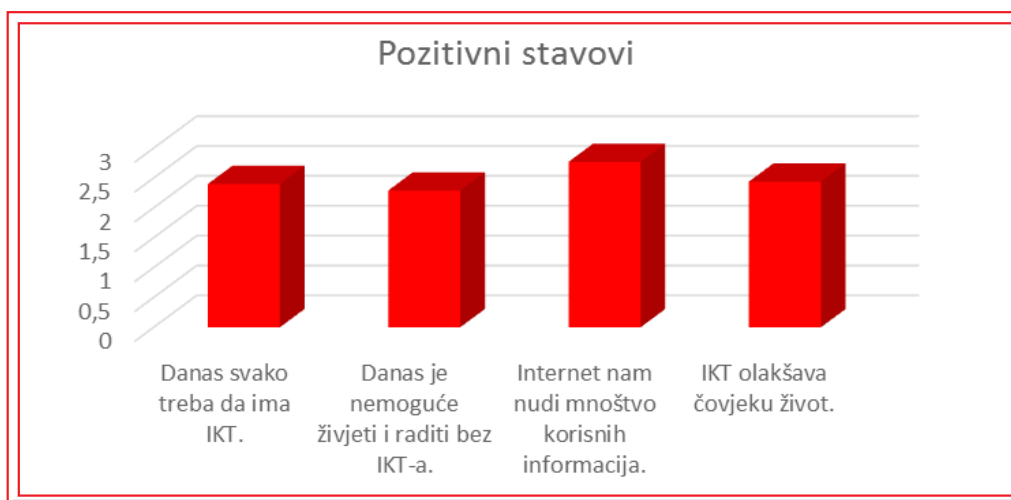
Stavovi prema informaciono – komunikacijskim tehnologijama

Stavovi prema IKT ispitivani su skalom koja je mjerila koji značaj IKT imaju za ispitanike, te kako oni vide ulogu njihovih roditelja i škole u savladavanju IKT i korištenja interneta. I u ovom dijelu biće predstavljene razlike u stavovima između ispitanika.

Opšti stavovi prema IKT-u

Skala koja ispituje opšte stavove prema IKT-u bavi se pitanjem značaja IKT-a za život djeteta. Ispitanici su, popunjavajući je, procjenjivali koliko su kompjuteri, laptopi, tableti i mobilni telefoni važni za njihov život, koliko im ga olakšavaju te da li je danas moguće živjeti bez njih. Kako oni izgledaju predstavljeni deskriptivnom statistikom, može se vidjeti na Grafikonima 6 i 7.

Grafikon 6. Pozitivni stavovi ispitanika prema IKT-u

Na Grafikonu 6 predstavljeni su pozitivni stavovi ispitanika prema IKT-u. Kako možemo da vidimo, za njih internet nudi mnogo korisnih informacija, olakšava im život te bez njega ga ne mogu ni zamisliti, što je veoma razumljivo, s obzirom na to koliko su okruženi uređajima koji pripadaju IKT-u.

Grafikon 7. Negativni stavovi ispitanika prema IKT-u

Kao što se sa Grafikona 7 može vidjeti, ispitanici su svjesni koliko pozitivnih, toliko i negativnih karakteristika interneta. Oni smatraju da bi učestvovanje na različitim forumima potencijalno moglo da bude štetno po njih, te da na internetu vrebaju više loših i štetnih informacija nego korisnih. Ovaj podatak je vrlo koristan jer ukazuje na svjesnost naših ispitanika o kvalitetu informacija koje mogu da se nađu na internetu. U narednom dijelu teksta će biti prikazana poređenja različitih grupa ispitanika po njihovim stavovima prema IKT-u.

Tabela 9. Razlike u stavovima prema IKT između EG i KG

stavovi	M(SD)		t	df	p	Eta
	EG (N=296)	KG (N=429)				
stavovi	17.22 (2.79)	17.00 (2.87)	1.035	723	0.301	

U Tabeli 9 predstavljani su rezultati koji ukazuju na to da ne postoji razlika između ispitanika iz EG i KG kada su u pitanju stavovi prema korištenju IKT-a. I jedna i druga grupa ispitanika podjednako vidi značajnu ulogu IKT-a u njihovom životu. Uz ove rezultate potrebno je da se ima na umu razlika među brojem ispitanika u jednoj i drugoj grupi i da se rezultati ne uzimaju zdravo za gotovo.

Tabela 10. Razlike u stavovima prema IKT između muških i ženskih ispitanika

stavovi	M(SD)		t	df	p	Eta
	muški (N=318)	ženski (N=407)				
stavovi	17.66 (2.74)	16.64 (2.84)	4.874	723	0.000	0.032*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na $|0.01|$, $|0.03|$ i $|0.14|$ kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = 1.019, 95% CI: 0.609 do 1.430.

Prilikom ispitivanja razlika između ispitanika muškog i ženskog pola dobivena je statistički značajna razlika među njihovim srednjim vrijednostima i to na nivou $p < 0.01$ te na osnovu vrijednosti eta kvadrata možemo da kažemo da je uticaj pola u izgradnji stavova prema IKT na ovoj populaciji srednji. Muški ispitanici internet vide korisnijim od ženskih ispitanika.

Kada su poređeni učenici osnovnih škola iz EG ($M=16.96$, $SD=2.99$) i KG ($M=16.84$, $SD=2.97$), $t(485)=0.435$, $p=0.664$, kao i učenici iz srednjih škola EG ($M=17.70$, $SD=2.31$) i KG ($M=17.33$, $SD=2.60$), $t(236)=1.127$, $p=0.261$, nisu dobivene statistički značajne razlike.

Tabela 11. Razlike u stavovima prema IKT između ispitanika kojima roditelji ograničavaju i ispitanika kojima roditelji ne ograničavaju korištenje interneta

	M(SD)		t	df	p	Eta
	ne ograničavaju (N=434)	ograničavaju (N=291)				
stavovi	17.62 (2.78)	16.29 (2.73)	-6.382	723	0.000	0.053*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na $|0.01|$, $|0.03|$ i $|0.14|$ kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = -1.336, 95% CI: -1.747 do -0.925.

Razlika je ispitivana i između ispitanika koji imaju ograničen pristup internetu i onih koji nemaju. Rezultati u Tabeli 11 ukazuju na to da se stavovi djece čiji roditelji postavljaju ograničenja korištenja interneta u značajnoj mjeri razlikuju i negativniji su od stavova djece čiji roditelji nisu aktivno uključeni u njihovo korištenje interneta. Djeca koja nemaju nadzor svojih roditelja prilikom korištenja interneta mogu potencijalno više vremena da koriste ono što internet sadrži te da konzumiraju sve one sadržaje koji su im privlačni. Odatle može da potiče i njihova pozitivnija slika i pozitivniji stavovi prema internetu i IKT-u.

Kada su upoređeni ispitanici kojima roditelji ograničavaju pristup internetu iz EG ($M=16.58$, $SD=2.86$) i KG ($M=16.12$, $SD=2.65$), $t(289)=1.373$, $p=0.171$ s ispitanicima kojima roditelji ne postavljaju granice u korištenju interneta iz EG ($M=17.57$, $SD=2.70$) i KG ($M=17.67$, $SD=2.85$), $t(432)=-0.356$, $p=0.722$ nisu dobivene statistički značajne razlike.

Takođe, statistički značajne razlike nisu dobivene niti između ispitanika čiji roditelji znaju sve o tome kada i kako koriste internet iz EG ($M=16.73$, $SD=2.90$) i KG ($M=16.52$, $SD=2.83$), $t(466)=0.795$, $p=0.427$, ni između ispitanika čiji su roditelji djelimično ili nikako upoznati sa njihovim aktivnostima na internetu iz EG ($M=17.98$, $SD=2.45$) i KG ($M=17.96$, $SD=2.69$), $t(255)=0.055$, $p=0.956$.

Uloga škole u edukaciji za korištenje IKT-a

Uloga škole u edukaciji učenika korištenju IKT-a nije upitna, ali ono što je bilo interesantno ispitati jeste kako njenu ulogu vide učenici, tj. ispitanici ovog istraživanja.

Tabela 12. Razlike u sagledavanju uloge škole u edukaciji za korištenje interneta ispitanika EG i KG

	M(SD)		t	df	p	Eta
	EG (N=296)	KG (N=429)				
uloga škole	2.21 (0.71)	2.074 (0.74)	2.517	723	0.012	0.009*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika=0.138, 95% CI: 0.030 do 0.247.

U okviru ovog projekta, prije samog ispitivanja, ispitanici EG su bili pod uticajem eksperimentalnog faktora - NPP o sigurnosti na internetu koji je opisan u metodološkom dijelu. Ovim istraživanjem se ispitivao uticaj tog programa na njihove stavove prema IKT-u i njegovoj ulozi u njihovim životima. U Tabeli 12 predstavljeni su rezultati poređenja EG i KG u stavovima prema ulozi škole u edukaciji učenika o korištenju IKT-a i interneta. Razlika između ove dvije grupe je dobivena u korist EG, ali je uticaj grupe vrlo mali. Ono što otežava interpretaciju rezultata jeste velika razlika u broju ispitanika između EG i KG. Zato je izvršeno poređenje i između ispitanika osnovnih škola iz EG i KG, kao i ispitanika srednjih škola EG i KG. Statistički značajna razlika na nivou $p < 0.05$ je dobivena između ispitanika u EG, gdje su ispitanici iz srednjih škola više smatrali da škola ima značajniju ulogu u edukaciji učenika o korištenju IKT-a i interneta; osnovna škola ($M=16.96$, $SD=2.99$) i srednja škola ($M=17.70$, $SD=2.31$), $t(294)=-2.170$, $p=0.031$.

Tabela 13. Razlike u sagledavanju uloge škole u edukaciji za korištenje interneta ispitanika muškog i ženskog pola

	M(SD)		t	df	p	Eta
	muški (N=318)	ženski (N=407)				
uloga škole	2.24 (0.709)	2.04 (0.737)	3.669	723	0.000	0.018*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika=0.199, 95% CI: 0.093 do 0.305.

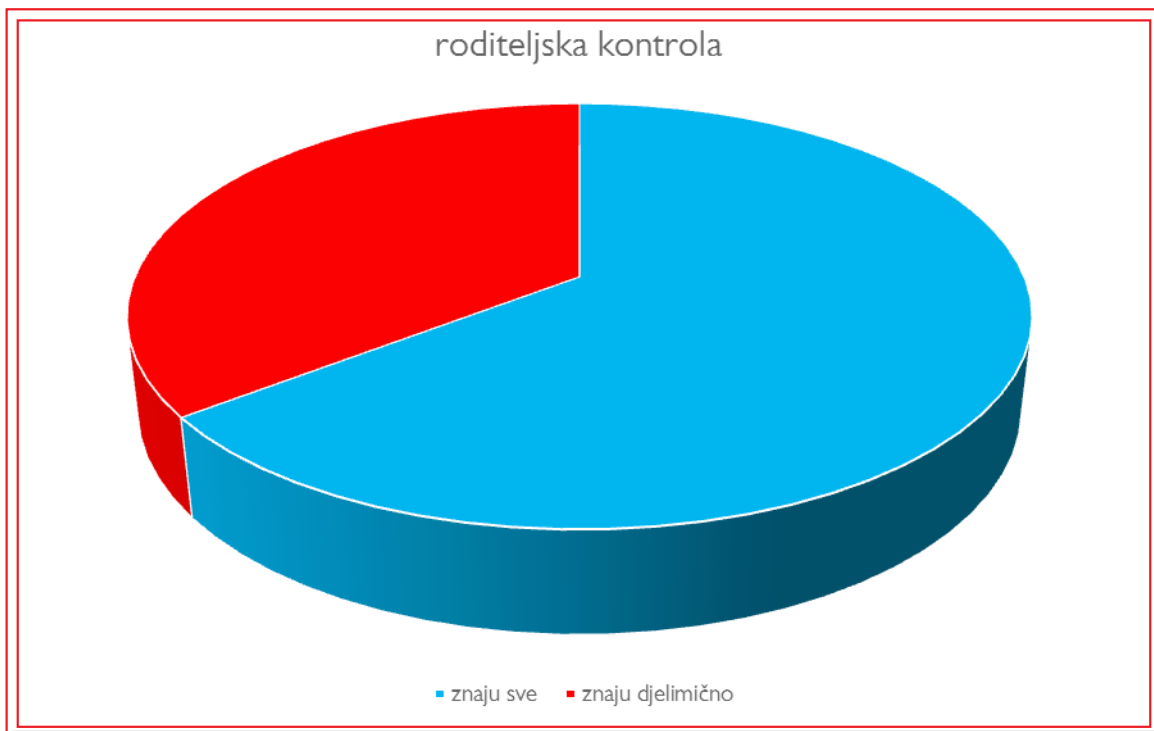
Kada je u pitanju uticaj varijable pola na stav o značaju škole u edukaciji o korištenju IKT-a i interneta, postoji razlika između muških i ženskih ispitanika, ali je njen uticaj mali. Naime, muški ispitanici smatraju više da škola treba učenicima da nudi ova znanja u odnosu na ženske ispitanike. Ova razlika je moguće dobivena i zato što su muški ispitanici nešto veći konzumenti IKT i interneta u različite svrhe, što su pokazali i prethodni rezultati, pa svrsishodnost i korisnost interneta i IKT-a sagladavaju na drugačiji način.

Uloga roditelja u edukaciji i kontroli korištenja IKT-a i interneta

Uloga roditelja u edukaciji korištenja IKT-a i interneta

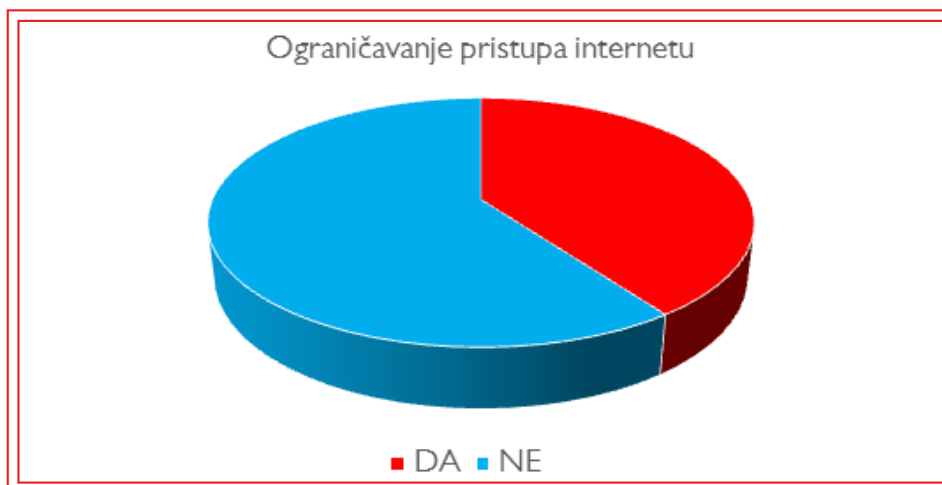
Varijabla roditeljske kontrole je već ranije korištena, međutim u ovom dijelu će se malo detaljnije govoriti o ovoj varijabli i njenim vezama sa nekim drugim varijablama. Na Grafikonu 10 je predstavljen procentualni odnos ispitanika koji su izjavili da njihovi roditelji sve znaju o njihovim aktivnostima na internetu (64,4%) i onih koji su izjavili da njihovi roditelji ili uopšte ne znaju ili djelimično znaju o tome šta oni rade na internetu (35,4%).

Grafikon 8. Koliko roditelji znaju o tome šta im djeca rade na internetu?

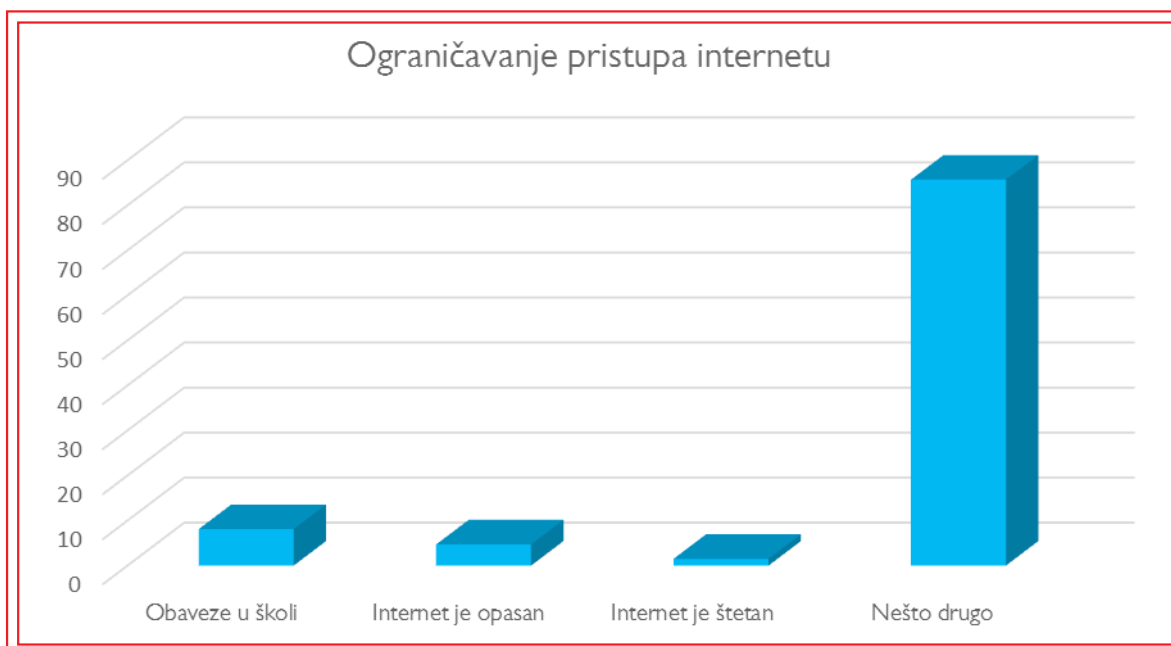
Na pitanje da li im roditelji ograničavaju pristup internetu 40,1% ispitanika je reklo da im ograničavaju, dok je 59,9% reklo da nemaju nikakvih ograničenja.

Grafikon 9. Ograničavanje pristupa internetu od strane roditelja

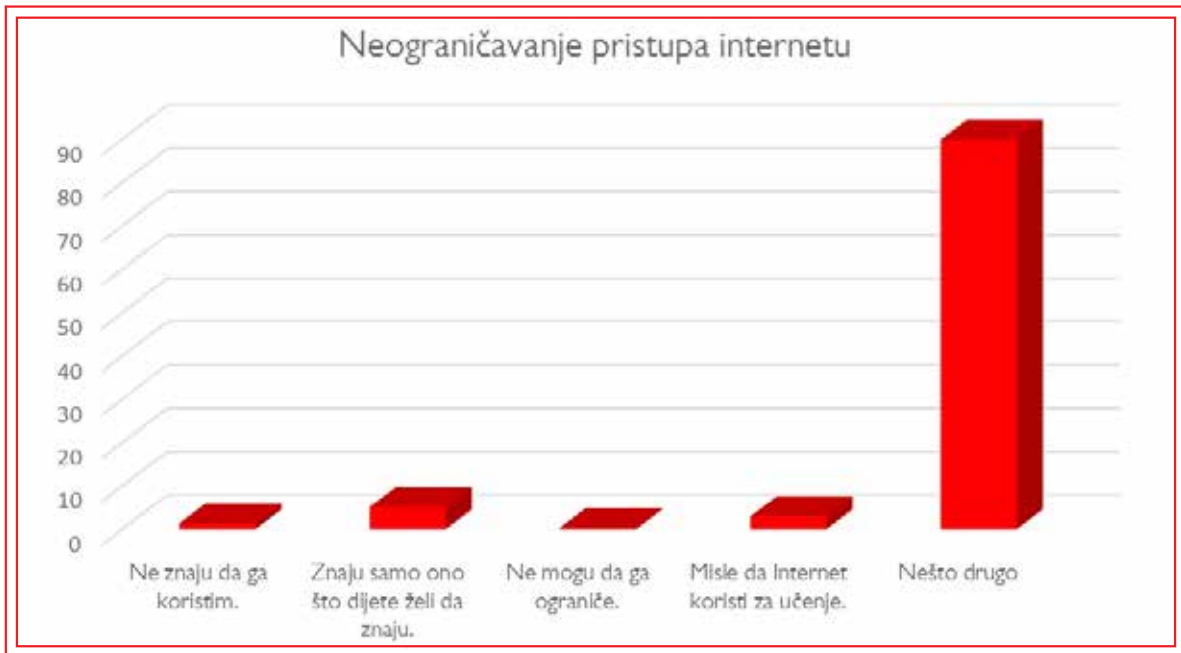

Nakon ovog pitanja, u istraživanju su se ispitali razlozi ograničavanja i razlozi neograničavanja pristupa internetu.

Grafikon 10. Zašto roditelji ograničavaju pristup internetu?

Grafikon 11. Zašto roditelji ne ograničavaju pristup internetu?

Na pitanja zašto im roditelji ograničavaju ili ne ograničavaju pristup internetu, ispitanici pretežno nisu davali odgovore na pitanje. Vrlo mali procent njih se jasno izjasnio o razlozima.

Nakon ovih deskriptivnih podataka slijede analize razlika između različitih grupa ispitanika i njihovog stava o ulozi roditelja u edukaciji za korištenje interneta i IKT-a.

Tabela 14. Razlike u sagledavanju uloge roditelja u edukaciji za korištenje interneta ispitanika EG i KG

	M(SD)		t	df	p	Eta
	EG (N=296)	KG (N=429)				
uloga roditelja	2.33 (0.677)	2.36 (0.693)	-0.693	723	0.489	

Ispitanici EG i KG se ne razlikuju u pogledu uloge roditelja u edukaciji o korištenju IKT-a i interneta. Kada smo ove ispitanike podijelili na učenike osnovnih škola i srednjih škola te poredili EG i KG, dobili su se rezultati među kojima nema statistički značajnih razlika. Kod ispitanika iz osnovnih škola, EG (M=2.36, SD=0.687) i KG (M=2.38, SD=0.695), $t(485)=-0.285$, $p=0.776$, ne postoji statistički značajna razlika. Isti odnos je i između ispitanika srednjih škola, EG (M=2.26, SD=0.656) i KG (M=2.33, SD=0.689), $t(236)=-0.722$, $p=0.471$.

Tabela 15. Razlike u sagledavanju uloge roditelja u edukaciji za korištenje interneta ispitanika muškog i ženskog pola

	M(SD)		t	df	p	Eta
	muški (N=318)	ženski (N=407)				
uloga roditelja	2.35 (0.688)	2.35 (0.685)	0.003	723	0.997	

Sličan prethodnom, dobiven je i rezultat u Tabeli 15, gdje su provjeravane razlike između ispitanika muškog i ženskog pola. Ni ovdje nisu dobivene razlike u stavovima prema ulozi roditelja u edukaciji o IKT-u i internetu.

Prilikom poređenja ispitanika čiji roditelji vrše nadzor nad njihovim korištenjem interneta i ograničavaju ga, takođe se nije dobila razlika između ispitanika EG (M=2.45, SD=0.644) i KG (M=2.43, SD=0.675), $t(466)=0.301$, $p=0.764$. Sličan odnos je dobiven i između ispitanika čiji roditelji imaju djelimičan nadzor nad njihovim korištenjem interneta, EG (M=2.14, SD=0.687) i KG (M=2.23, SD=0.711), $t(255)=-1.061$, $p=0.290$.

Niti poređenjem ispitanika koje roditelji kontrolišu prilikom korištenja interneta, EG (M=2.41, SD=0.646) i KG (M=2.48, SD=0.659), $t(289)=-0.863$, $p=0.389$, nije dobivena statistički značajna razlika. Ova razlika nije dobivena ni između ispitanika koji nemaju ograničen pristup internetu od strane svojih roditelja iz EG (M=2.28, SD=0.691) i KG (M=2.28, SD=0.706), $t(432)=0.104$, $p=0.918$.

Uloga roditelja u kontroli korištenja IKT-a i interneta

Kontrola roditelja je ispitivana u okviru skale stavova prema korištenju IKT-a. Namjera je bila da se ispita mišljenje djece i mladih o tome da li roditelji treba da kontrolišu njihovu upotrebu IKT-a i korištenje interneta.

Grafikon 12. Mišljenje o roditeljskoj kontroli korištenja interneta i IKT-a

Kako se može vidjeti iz Grafikona 12, većina ispitanika (77,1%) ima mišljenje da je roditeljska kontrola neophodna. Takođe, oko 60% njih nema nikakva ograničenja što se moglo vidjeti u prethodnim rezultatima. Ovaj visok procent ispitanika koji smatra da roditelji treba da kontrolišu djecu na internetu potvrđuje navode psihologa kako je djecu vrlo važno odgajati u strukturi gdje postoje jasna pravila i nadzor roditelja te kako djeca, koliko god se nekada borila protiv te strukture, u suštinu nju vole jer im daje jasno postavljene granice.

Da li postoje ikakve razlike u razmišljanju u pogledu roditeljske kontrole? Poređenjem EG i KG nije dobivena statistički značajna razlika u pogledu mišljenja prema roditeljskoj kontroli $\chi^2 (1, N=725) = 0.048, p < 0.194, f_i = 0.048$.

Analiziranjem veze između pola i mišljenja prema roditeljskoj kontroli korištenja interneta i IKT-a dobivena je statistički značajna razlika između muškog i ženskog pola $\chi^2 (1, N=725) = -0.160, p < 0.000, f_i = 0.160$, ali je uticaj pola na ovu razliku mali. Djevojčice i djevojke smatraju da roditelji obavezno treba da ih kontrolišu u korištenju interneta i IKT-a. Ovaj rezultat nije iznenađujuć jer je poznato da su djevojčice manje sklone rizičnim oblicima ponašanja od dječaka (Obradović, Dinić, 2010, Zloković, Vrcelj, 2010, Livazović, 2011, Sokač, 2014).

Poređenjem ispitanika različitih školskih uspjeha dobivena je statistički značajna razlika u mišljenju o kontroli korištenja interneta i IKT-a od strane roditelja $\chi^2 (1, N=725) = 0.112, p < 0.01, f_i = 0.112$, ali je uticaj školskog uspjeha na ovu razliku mali. Učenici sa odličnim uspjehom najviše smatraju da je kontrola roditelja neophodna. Ovo je inače grupa ispitanika koji najčešće postupaju po pravilima i koji vole strukturu, tako da njima roditeljski nadzor ne smeta. Kod ovih poređenja je potrebno biti oprezan jer odnos ispitanika u sve tri grupe raspoređene po školskom uspjehu, nije ujednačen. Najmanje učenika je bilo u grupi učenika koji su prošli dobrim uspjehom, u odnosu na vrlodobre i odlične. Statistički značajna razlika na nivou $p < 0.05$ dobivena je i između osnovaca i srednjoškolaca. Osnovci većinom smatraju da roditelji treba da kontrolišu njihove aktivnosti na internetu i korištenje IKT-a $\chi^2 (1, N=725) = 0.073, p < 0.05, f_i = -0.073$. Mlađa djeca trebaju osjećaj sigurnosti, tako da ovaj rezultat nije iznenađujuć. Takođe, njihove aktivnosti na internetu nisu toliko intimne kao što su aktivnosti starijih adolescenata, srednjoškolaca, pa im dodatna roditeljska kontrola ne predstavlja problem. Kada su poređene osnovne škole EG i KG nije dobivena statistički značajna razlika $\chi^2 (2, N=487) = 0.092, p = 0.127, f_i = 0.092$, kao ni prilikom poređenja srednjih škola EG i KG, $\chi^2 (2, N=238) = 0.022, p = 0.943, f_i = 0.022$.

Ponašanja djece i mladih na internetu

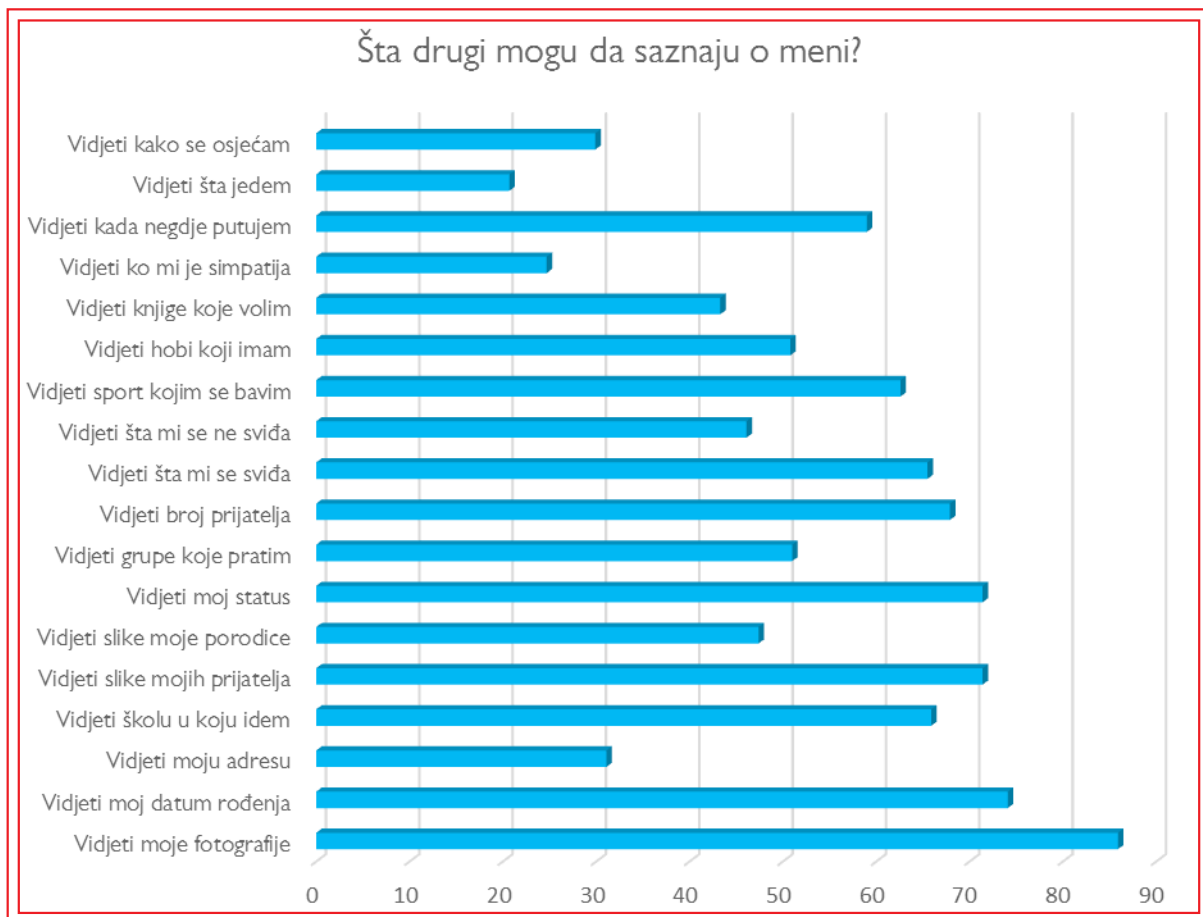
Djeca i mladi mogu na razne načine da koriste internet. Ono što se moglo vidjeti iz prethodnih rezultata jeste da ga češće koriste u svrhu zabave nego u svrhu proširivanja znanja (Grafikon 5). Kada djeca i mladi koriste internet u svrhu zabave, znaju da izmaknu kontroli i da na internetu, putem društvenih mreža, dijele različite informacije i ne razmišljajući o tome koliko to može da bude opasno po njih.

O ovom dijelu izvještaja biće prikazani rezultati koji ukazuju na njihove neadekvatne i nasilne aktivnosti na internetu. Pod neadekvatnim aktivnostima podrazumijevaju se: rizična ponašanja (dijeljenje ličnih podataka, komunikacija sa nepoznatim osobama, prihvatanje nepoznatih osoba za prijatelje na društvenim mrežama), lažno predstavljanje i nedozvoljeno korištenje tuđih podataka.

Dijeljenje ličnih informacija djece i mladih na internetu

Na Grafikonu 15 može se vidjeti u kom procentu ispitanici dijele određene vrste podataka na društvenim mrežama.

Grafikon 13. Lični podaci ispitanika koje postavljaju na društvenim mrežama

Kako može da se vidi, ispitanici nemaju problema da sa drugim ljudima na internetu dijele lične podatke i informacije koje se tiču direktno njih. Da li postoje razlike među grupama ispitanika, kada je u pitanju dijeljenje ličnih podataka?

Tabela 16. Razlike u dijeljenju ličnih informacija između EG i KG

	M(SD)		t	df	p	eta
	EG (N=295)	KG (N=429)				
dijeljenje informacija	9.23 (4.686)	10.03 (4.175)	-2.384	722	0.017	0.008*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = -0.332, 95% CI: -1.444 do -0.140.

Kada je u pitanju poređenje razlika između ispitanika iz EG i KG po pitanju podjele ličnih informacija na društvenim grupama, dobivena je statistički značajna razlika, tj. rezultat ukazuje da ispitanici iz KG češće dijele ove informacije od ispitanika iz EG. Veličina efekta grupa je mala, ali ono što je za ovo istraživanje važno jeste da je razlika dobivena, što može da bude uticaj eksperimentalnog programa. Takođe ne treba da se zanemari i neproporcionalan odnos broja ispitanika ove dvije grupe. Kada je izvršeno poređenje između ispitanika osnovnih škola, EG ($M=9.70$, $SD=4.74$) i KG ($M=10.07$, $SD=4.16$), $t(484)=-0.915$, $p=0.360$, nije dobivena statistički značajna razlika. Razlika se pojavila i statistički je značajna između ispitanika srednjih škola, EG i KG.

Tabela 17. Razlike u dijeljenju ličnih informacija između ispitanika iz srednjih škola EG i KG

	M(SD)		t	df	p	eta
	srednja škola EG (N=103)	srednja škola KG (N=135)				
dijeljenje informacija	8.37 (4.472)	9.93 (4.231)	-2.744	236	0.007	0.031*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = -1.557, 95% CI: -2.675 do -0.439.

Rezultati iz Tabele 17 ukazuju na to da ispitanici iz KG srednjih škola postižu više skorove na skali dijeljenja informacija lične prirode na internetu. To znači da su i skloniji da informacije o sebi povjeravaju drugima putem društvenih mreža. Dobivena razlika može i da bude uzrokovana eksperimentalnim radom sa učenicima iz EG u toku drugog polugodišta.

Tabela 18. Razlike u dijeljenju ličnih informacija između muških i ženskih ispitanika

	M(SD)		t	df	p	eta
	muški (N=317)	ženski (N=407)				
dijeljenje informacija	10.76 (4.189)	8.88 (4.398)	5.810	722	0.000	0.045*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = 1.875, 95% CI: 1.241 do 2.509.

Statistički značajna razlika je identifikovana u poređenju muških i ženskih ispitanika. Dječaci su skloniji podijeliti lične informacije od djevojčica. Veličina efekta pola na ovu razliku je srednja. Ekspoziranje posebno u periodu adolescencije i jeste karakteristika ženskog pola, posebno kada je fizički izgled u pitanju. Međutim, ono što je za primijenjeni preventivni program važno jeste da se intervenišu kako bi mladi ljudi shvatili koliko su u opasnosti ukoliko svoje lične podatke ostavljaju na internetu, društvenim mrežama i na koji način mogu biti zloupotrebjeni.

Prilikom poređenja ispitanika čiji roditelji znaju sve o njihovim aktivnostima na internetu, EG i KG, dobivena je statistički značajna razlika u dijeljenju ličnih podataka na internetu.

Tabela 19. Razlike u dijeljenju ličnih informacija između ispitanika EG i KG čiji roditelji znaju sve o njihovim aktivnostima na internetu

	M(SD)		t	df	p	eta
	EG (N=180)	KG (N=287)				
dijeljenje informacija	8.61 (4.872)	9.84 (4.271)	-2.872	465	0.004	0.017*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = -1.232, 95% CI: -2.0751 do -0.389.

U Tabeli 19 imamo prikazanu statistički značajnu razliku između ispitanika EG i KG, koja ukazuje na veću potrebu ispitanika KG čiji roditelji znaju sve o njihovim aktivnostima na internetu da dijele lične informacije, u odnosu na ispitanike EG. Veličina efekta ove razlike je mala. Ova razlika se nije pojavila kod ispitanika EG ($M = 10.21$, $SD = 4.22$) i KG ($M = 10.39$, $SD = 3.96$), $t(255) = -0.363$, $p = 0.717$ čiji su roditelji samo djelimično ili nikako upoznati sa njihovim aktivnostima na internetu.

Kada su poređeni ispitanici kojima roditelji ograničavaju korištenje interneta EG i KG u odnosu na dijeljenje ličnih informacija na internetu, dobivene su statistički značajne razlike.

Tabela 20. Razlike u dijeljenju ličnih informacija između ispitanika EG i KG čiji roditelji ograničavaju njihove aktivnosti na internetu

	M(SD)		t	df	p	eta
	EG (N=105)	KG (N=186)				
dijeljenje informacija	8.30 (4.53)	9.75 (4.55)	-2.603	289	0.010	0.023*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = -1.443, 95% CI: -2.533 do -0.352.

Ispitanici KG postižu više skorove na skali dijeljenja ličnih informacija od ispitanika EG, što ukazuje na to da su skloniji da podatke o sebi dijele s drugima. Vrlo je interesantno da se razlika upravo dobila među ispitanicima čiji roditelji vrše nadzor nad njihovim aktivnostima na internetu, kako u vidu količine provedenog vremena, tako i u vidu podataka i aktivnosti koje provode na internetu. Kada su u pitanju ispitanici čiji roditelji ne ograničavaju boravak na internetu, nije dobivena statistički značajna razlika između EG ($M=9.75$, $SD=4.70$) i KG ($M=10.24$, $SD=3.86$), $t(431)=-1.193$, $p=0.234$.

Neadekvatna ponašanja djece i mladih na internetu

Skala neadekvatnih ponašanja djece i mladih na internetu prema drugim osobama ispitala je koje sve oblike rizičnih ponašanja ispitanici preferiraju na internetu.

Grafikon 16. Preferencija neadekvatnih ponašanja na internetu

Maksimalan skor na svakoj od ovih stavki je bio 4, a minimalan 1. Kako može da se vidi, najrizičnije ponašanje koje ispitanici na internetu manifestuju je prihvatanje nepoznatih osoba za prijatelje. Ovo nije nimalo naivno ponašanje djece i mladih u ovom uzorku jer može da predstavlja prvi korak u nekom nasilnom ponašanju tih nepoznatih osoba prema njima.

Naredni dio teksta će se baviti poređenjem različitih grupa ispitanika po adekvatnosti ponašanja na internetu.

Tabela 21. Neadekvatne aktivnosti ispitanika EG i KG na internetu

	M(SD)		t	df	p	Eta
	EG (N=294)	KG (N=429)				
neadekvatne aktivnosti	17.60 (5.64)	17.92 (5.56)	-0.767	722	0.444	

Poređenjem ispitanika iz EG i KG dobiven je rezultat koji je predstavljen u Tabeli 21, a koji ukazuje na to da ne postoji razlika između ispitanika EG i KG u tendenciji da internet koriste u neadekvatne svrhe. To znači da se pripadnici i jedne i druge grupe podjednako neadekvatno ponašaju na internetu. Kada se izvršilo poređenje ispitanika osnovnih škola EG ($M=16.42$, $SD=5.47$) i KG ($M=16.75$, $SD=5.29$), $t(484)=-0.663$, $p=0.508$, nije se dobila statistički značajna razlika, kao ni između ispitanika srednjih škola, EG ($M=19.79$, $SD=5.30$) i KG ($M=20.47$, $SD=5.28$), $t(236)=-0.983$, $p=0.327$.

Tabela 22. Neadekvatne aktivnosti muških i ženskih ispitanika na internetu

	M(SD)		t	df	p	Eta
	muški (N=318)	ženski (N=406)				
neadekvatne aktivnosti	18.54 (5.97)	17.20 (5.20)	3.240	722	0.001	0.014*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika= 1.347, 95% CI: 0.531 do 2.163.

Poređenjem muških i ženskih ispitanika dobija se statistički značajna razlika i muški ispitanici se izdvajaju kao oni koji imaju nešto veću tendenciju da se neadekvatno ponašaju na internetu od ženskih ispitanika. Međutim, veličina eta kvadrata ukazuje da je uticaj pola vrlo mali, odnosno da ne možemo generalizovati na cijelu populaciju djece i mladih u TK.

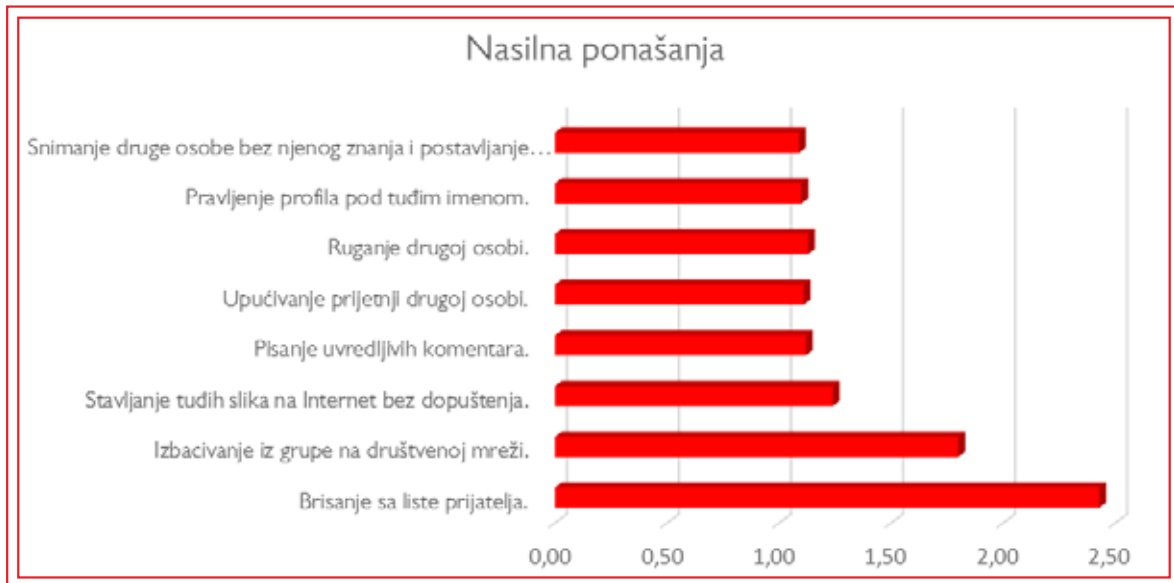
Poređenja su vršena i između ispitanika čiji roditelji znaju sve šta njihova djeca rade na internetu iz EG ($M=16.16$, $SD=4.98$) i KG ($M=16.63$, $SD=4.77$), $t(465)=-1.022$, $p=0.307$, kao i između ispitanika čiji roditelji su samo djelimično ili nisu nikako upoznati sa njihovim aktivnostima na internetu iz EG ($M=19.85$, $SD=5.88$) i KG ($M=20.54$, $SD=6.11$), $t(255)=-0.906$, $p=0.366$. Niti u jednom poređenju od ova dva nisu dobivene statistički značajne razlike između ispitanika.

Kada se provjeravala razlika između ispitanika čije korištenje interneta roditelji kontrolišu, između ispitanika EG ($M=15.97$, $SD=4.76$) i KG ($M=16.59$, $SD=5.33$), $t(289)=-0.981$, $p=0.327$ nije dobivena statistički značajna razlika. Sličan odnos je dobiven i između ispitanika EG ($M=18.49$, $SD=5.89$) i KG ($M=18.94$, $SD=5.52$), $t(431)=-0.813$, $p=0.417$, kojima roditelji ne ograničavaju korištenje interneta.

Nasilna ponašanja djece i mladih na internetu

Prije predstavljanja rezultata kojima su poređene različite vrste grupa ispitanika u ovom istraživanju, na Grafikonu 17 će biti predstavljeni deskriptivni podaci o različitim oblicima nasilnih ponašanja te njihovom prisustvu na ovom uzorku ispitanika.

Grafikon 15. *Preferencija nasilnih oblika ponašanja na internetu*

Rezultati na Grafikonu 17, gdje je maksimalan skor na svakoj od ovih stavki bio 4, a minimalan 1, ukazuju na nešto veću tendenciju naših ispitanika da brišu osobe iz spiska prijatelja, a nakon toga da ih izbacuju iz različitih grupa na društvenim mrežama. U suštini, ispitanici se nisu izjašnjavali o nasilnom ponašanju toliko često, što može da bude stvarna situacija, ali može da bude i negiranje realnosti, usljed osjećanja stida i potrebe da se drugim ljudima dopadnu.

U daljem dijelu teksta će biti riječ o poređenju različitih grupa ispitanika po osnovu nasilnih oblika ponašanja na internetu.

Tabela 23. *Nasilno ponašanje ispitanika EG i KG na internetu*

	M(SD)		t	df	p	Eta
	EG (N=296)	KG (N=428)				
nasilno ponašanje	11.04 (2.890)	11.01 (2.743)	0.136	722	0.892	

U Tabeli 23 prikazani su rezultati koji su provjeravali postojanje razlike između ispitanika EG i KG kada je u pitanju nasilno ponašanje na internetu prema drugim korisnicima. Statistički značajna razlika između ove dvije grupe ispitanika ne postoji. Razlika je možda mogla biti očekivana jer su ispitanici EG bili pod uticajem edukacije, ali očigledno je i ovo rezultat koji može ukazati na nedovoljno trajanje eksperimentalno faktora (NPP o sigurnosti na internetu), da bi se desila neka promjena u stavovima, navikama i ponašanjima.

Kad su poređeni ispitanici EG i KG osnovnih i srednjih škola, nisu dobivene statistički značajne razlike. Kod ispitanika osnovnih škola odnos je bio sljedeći EG (M=10.84, SD=2.94) i KG (M=10.63, SD=2.62), $t(484)=0.815$, $p=0.416$, dok je kod ispitanika iz srednjih škola EG (M=11.42, SD=2.76) i KG (M=11.84, SD=2.83), $t(236)=-1.145$, $p=0.253$.

Tabela 24. Nasilno ponašanje muških i ženskih ispitanika na internetu

	M(SD)		t	df	p	eta
	muški (N=317)	ženski (N=407)				
nasilno ponašanje	11.42 (3.113)	10.72 (2.494)	3.381	722	0.001	0.016*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika=0.704, 95% CI: 0.295 do 1.114.

Ispitujući razliku između tendencije za nasilnim ponašanjem kod muških i ženskih ispitanika, dobivena je statistički značajna razlika i to u korist muških ispitanika. Ovo znači da su se oni češće izjašnjavali da se nasilno ponašaju na internetu od ženskih ispitanika, međutim, uticaj varijable pola je mali. Nasilnije ponašanje danas nije karakteristično samo za muški pol, međutim, postoji mogućnost i da su muški ispitanici bili iskreniji u odgovaranju od ženskih, tako da ovaj rezultat nikako ne treba da se generalizuje na populaciju.

Statistički značajna razlika nije dobivena ni između ispitanika EG i KG, čiji roditelji su u potpunosti upućeni u aktivnosti koje oni imaju na internetu EG (M=10.42, SD=2.40) i KG (M=10.67, SD=2.67), $t(466) = -0.985$, $p = 0.325$, kao ni između ispitanika EG i KG čiji roditelji su djelimično ili nisu nikako upućeni u njihove aktivnosti na internetu, EG (M=12.01, SD=3.31) i KG (M=11.72, SD=2.77), $t(254) = 0.770$, $p = 0.442$. Međutim, kada je poređenje izvršeno na nivoima EG i KG između ispitanika koje roditelji nadziru na internetu i upoznati su sa njihovim aktivnostima u potpunosti ili djelimično, javile su se statistički značajne razlike i u EG i u KG.

Tabela 25. Nasilno ponašanje ispitanika EG čiji su roditelji u potpunosti i djelimično upoznati sa njihovim aktivnostima na internetu

EG	M(SD)		t	df	p	eta
	znaju sve (N=181)	znaju djelimično (N=115)				
nasilno ponašanje	10.43 (2.40)	12.01 (3.31)	4.760	294	0.000	0.072*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika=1.583, 95% CI: 0.929 do 2.238.

Razlika koja je dobivena ima srednji efekat veličine. Ovaj rezultat ukazuje na značaj kontrole koju roditelji uspostavljaju kada su aktivnosti njihove djece na internetu u pitanju jer su se, u ovom istraživanju, ispitanici čiji roditelji vrše djelimičan nadzor nad njihovim aktivnostima na internetu izjasnili kao nasilniji prema drugima nego oni nad kojima roditelji vrše jaču kontrolu.

Ista i statistički značajna razlika je dobivena u KG, međutim, ona se mora uzeti sa rezervom jer je duplo veći broj ispitanika koji su se izjasnili da roditelji znaju sve o njihovim aktivnostima na internetu nego broj onih čiji su roditelji samo djelimično upoznati sa njihovim aktivnostima.

Kada su poređeni ispitanici EG i KG koje roditelji ograničavaju i ne ograničavaju u korištenju interneta, nisu dobivene statistički značajne razlike. Međutim, kada je poređenje izvršeno unutar EG i KG, onda su u obje grupe dobivene statistički značajne razlike. Kako je prilikom poređenja unutar EG broj ispitanika koje roditelji ograničavaju u korištenju interneta gotovo duplo manji u odnosu na one koje njihovi roditelji ne ograničavaju, u Tabeli 26 će biti predstavljeni samo rezultati poređenja unutar KG.

Tabela 26. Nasilno ponašanje ispitanika KG čiji roditelji ograničavaju i ne ograničavaju njihove aktivnosti na internetu

	M(SD)		t	df	p	eta
	ograničavaju (N=185)	ne ograničavaju (N=243)				
nasilno ponašanje	10.56 (2.84)	11.36 (2.62)	3.022	426	0.003	0.021*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika=0.801, 95% CI: 0.274 do 1.328.

Kao i kod prethodne interpretacije rezultata i ovdje se može reći da se kontrola koju roditelji preduzimaju, kada su aktivnosti djeteta na internetu u pitanju, pokazuje kao dobar korak u prevenciji nasilnih oblika ponašanja. Ispitanici koji su se izjasnili kao neko koga roditelji ne ograničavaju u korištenju interneta i IKT-a su se izjašnjavali i da su češće nasilni na internetu nego ovi drugi, nad kojima kontrola postoji.

Tabela 27. Korelacije između prikazivanja ličnih podataka, nasilnih i neadekvatnih oblika ponašanja ispitanika

		Nasilno ponašanje na internetu	Neadekvatno ponašanje na internetu	Dijeljenje ličnih podataka
Nasilno ponašanje na internetu	r p		0.651** 0.000	0.199** 0.000
Neadekvatno ponašanje na internetu	r p	0.651** 0.000		0.220** 0.000
Dijeljenje ličnih podataka	r p	0.199** 0.000	0.220** 0.000	

* korelacija je značajna na nivou 0.01

Pored svih prethodnih poređenja koja su vršena među ispitivanim grupama, provjereno je i postojanje veze između tri varijable, prethodno predstavljene u Tabeli 27. Rezultati u tabeli ukazuju na postojanje pozitivne korelacije između nasilnog i neadekvatnog ponašanja ispitanika, $r=0.651$, $n=725$, $p<0.000$. Ovdje je riječ o visokoj korelaciji, što ukazuje na sljedeće: naime, ispitanici koji imaju tendenciju nasilnog ponašanja prema drugim ljudima na internetu, imaju i tendenciju da se na druge načine neadekvatno ponašaju. Pozitivna korelacija je dobivena i između nasilnog ponašanja na internetu i dijeljenja ličnih podataka, $r=0.199$, $n=725$, $p<0.000$. Ovdje je riječ o niskoj korelaciji, ali i ona ukazuje na mogućnost da djeca i mladi koji se nasilno ponašaju prema drugima imaju veću tendenciju da dijele svoje lične podatke na internetu. Pozitivna korelacija je dobivena i u odnosu neadekvatnih oblika ponašanja i dijeljenja ličnih podataka, $r=0.220$, $n=725$, $p<0.000$.

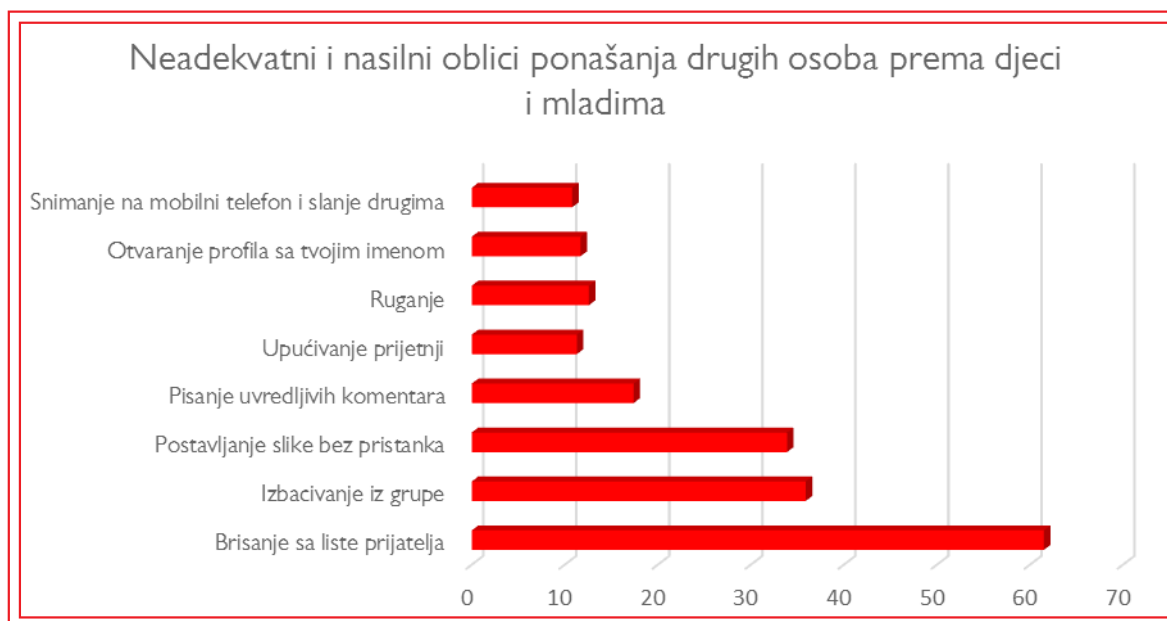
Reagovanja na tuđe nasilno ponašanje na internetu

Ovo istraživanje se bavilo i ispitivanjem načina na koji ispitanici reaguju u situacijama kada se neko drugi prema njima ponaša nasilno ili neadekvatno. U daljem dijelu teksta biće predstavljeni dobiveni rezultati.

Vrste neadekvatnih i nasilnih oblika ponašanja drugih osoba prema ispitivanoj djeci i mladima

Ljudi na različite načine mogu da budu nasilni i da se neadekvatno ponašaju prema drugim osobama na internetu, odnosno na raznim društvenim mrežama, aplikacijama ili internet-stranicama. Na koje su sve neadekvatne i nasilne oblike ponašanja nailazili ispitanici u ovom istraživanju?

Grafikon 16. Neadekvatni i nasilni oblici ponašanja drugih osoba prema ispitanicima istraživanja

Rezultati sa Grafikona 18 pokazuju da je najučestalije ponašanje među djecom i mladima brisanje sa liste prijatelja, a nakon toga izbacivanje iz grupe na nekoj društvenoj mreži te postavljanje slika bez dopuštanja. Ovakve oblike ponašanja od strane svojih drugara, mlade osobe i djeca mogu da dožive vrlo teško, tj. kao odbacivanje, a poznato je koliko je prihvaćenost od strane drugara u periodu adolescencije važna. Takođe, postavljanje tuđih slika bez dopuštenja otvara prostor za njihovu zloupotrebu od strane raznih ljudi i odraslih i djece. U narednom dijelu teksta će biti prikazani rezultati ispitivanja razlika među grupama u ovom istraživanju.

Tabela 28. Razlike u neadekvatnom ponašanju drugih osoba prema ispitanicima iz EG i KG

	M(SD)		t	df	p	eta
	EG (N=296)	KG (N=429)				
neadekvatno ponašanje drugih	1.80 (1.658)	2.05 (1.749)	-1.954	723	0.051	

Rezultati u Tabeli 28 ukazuju na nepostojanje statistički značajne razlike između ispitanika u EG i KG kada je neadekvatno i nasilno reagovanje drugih osoba u pitanju.

Tabela 29. Razlike u neadekvatnom ponašanju drugih osoba prema ispitanicima muškog i ženskog pola

	M(SD)		t	df	p	eta
	muški (N=318)	ženski (N=407)				
neadekvatno ponašanje drugih	2.13 (1.744)	1.81 (1.683)	-2.486	723	0.013	0.008*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

* prosječna razlika = -0.318, 95% CI: -0.569 do -0.067.

Dobivena razlika između neadekvatnog i nasilnog ponašanja prema muškim i ženskim ispitanicima je statistički značajna, ali je veličina efekta varijable pola mala. Muški ispitanici su se više žalili na neadekvatno i nasilno ponašanje drugih prema njima nego ženski ispitanici. Ovo je podatak koji ide u prilog prethodnom kada su se muški ispitanici istakli u neadekvatnim i nasilnim oblicima ponašanja prema drugima na internetu.

Prilikom poređenja EG i KG unutar osnovnih i srednjih škola, statistički značajna razlika je dobivena kod ispitanika srednjih škola.

Tabela 30. Razlike u neadekvatnom ponašanju drugih osoba prema ispitanicima EG i KG iz srednjih škola

	M(SD)		t	df	p	eta
	EG (N=103)	KG (N=135)				
neadekvatno ponašanje drugih	1.91 (1.47)	2.37 (1.74)	-2.145	236	0.033	0.019*

Legenda i napomene: statistički značajnim se smatraju efekti s $p < 0.05$ vrijednostima; eta kvadrat treba da se procjenjuje oslanjajući se na |0.01|, |0.03| i |0.14| kao granice za niski, srednji i visoki uticaj.

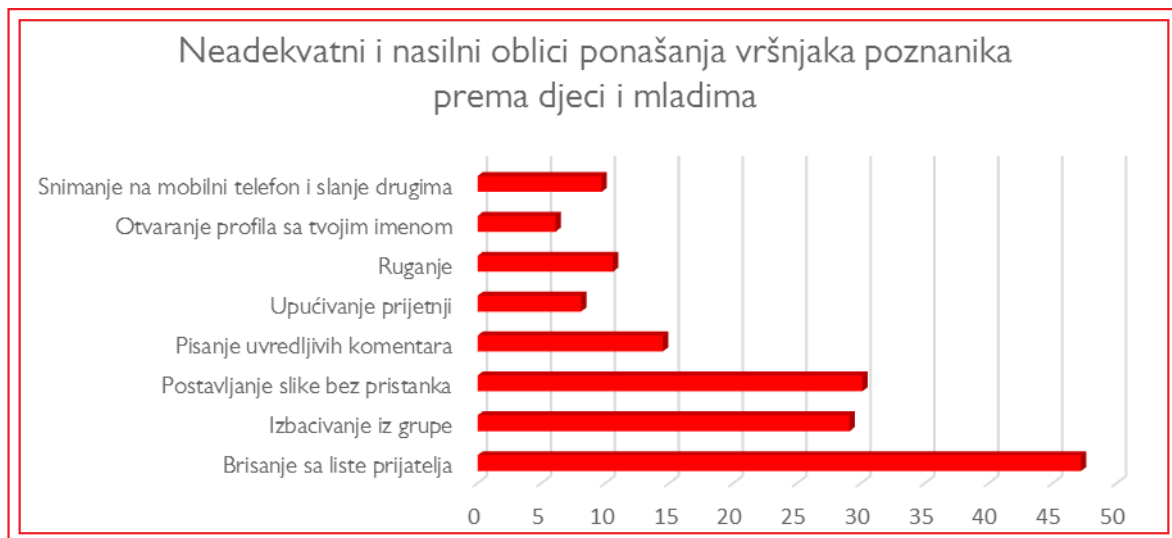
* prosječna razlika = -0.458, 95% CI: -0.878 do -0.037.

Ispitanici iz KG su se izjašnjavali da se prema njima nešto više druge osobe ponašaju neadekvatno na internetu nego prema ispitanicima iz EG. Efekat grupe je mali.

Osobe koje se neadekvatno i nasilno ponašaju prema ispitanjoj djeci i mladima

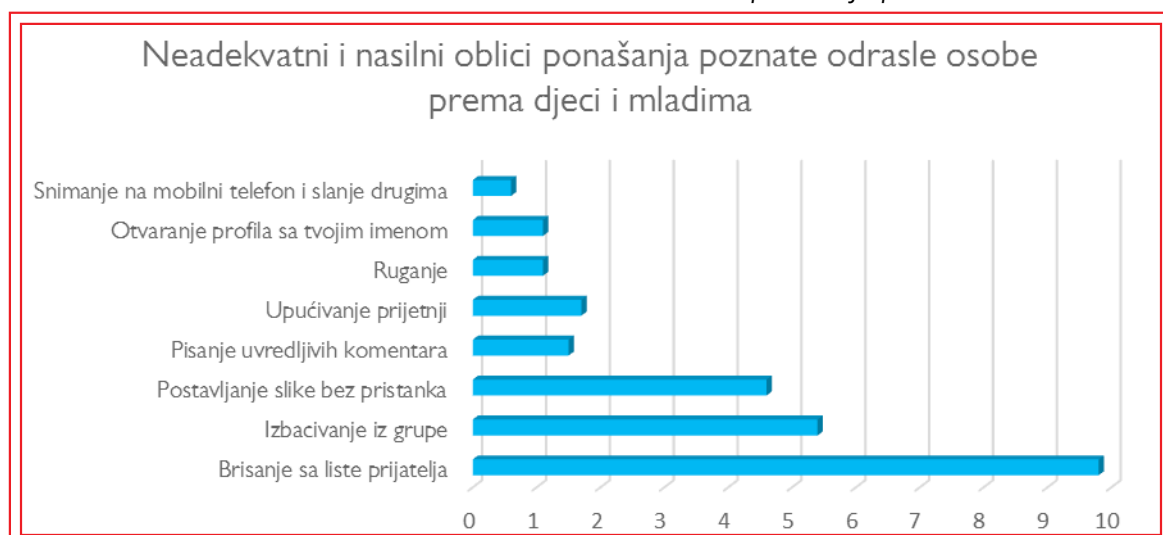
U ovom istraživanju ispitivali smo djecu i mlade ko se prema njima nasilno ponaša. Ponuđena su im bila tri odgovora: vršnjak poznanik, odrasla osoba koju poznajem i nepoznata odrasla osoba. Učestalost pojavljivanja ovih osoba u funkciji nekoga ko je nasilan ili se neadekvatno ponaša biće predstavljene na sljedećim grafikonima:

Grafikon 17. Učestalost neadekvatnih i nasilnih oblika ponašanja poznatog vršnjaka

Grafikon 19 prikazuje učestalost prisustva neadekvatnih i nasilnih oblika ponašanja poznatog vršnjaka prema ispitanicima ovog istraživanja. Vrlo je važno da se obrati pažnja na vrijednosti X ose na Grafikonu 19. Najučestalije neadekvatno ponašanje poznatih vršnjaka je brisanje iz spiska prijatelja, a nakon toga postavljanje slika bez odobrenja te brisanje iz grupe.

Grafikon 18. Učestalost neadekvatnih i nasilnih oblika ponašanja poznate odrasle osobe

Kao što se sa Grafikonom 20 može vidjeti, poznate odrasle osobe najčešće brišu ispitanike ovog istraživanja sa liste prijatelja, zatim ih izbacuju iz nekih grupa te postavljaju njihove slike bez prethodnog odobrenja. Ovo su ista ponašanja koja doživljavaju ispitanici i od svojih vršnjaka poznanika.

Grafikon 19. Učestalost neadekvatnih i nasilnih oblika ponašanja nepoznate odrasle osobe

Kada su u pitanju rezultati predstavljeni na Grafikonima 20 i 21, oni se razlikuju od rezultata sa Grafikonom 19. Na Grafikonu 19 može se vidjeti da se radi o najmanje učestalom ponašanju poznatog vršnjaka, pri čemu je ono više prisutno od najučestalijeg ponašanja odrasle osobe na internetu. Ovo znači da su naši ispitanici izjavljivali da se prema njima najčešće neadekvatno i nasilno ponašaju njihovi vršnjaci, a ne odrasle osobe.

Reagovanje na neadekvatna i nasilna ponašanja drugih

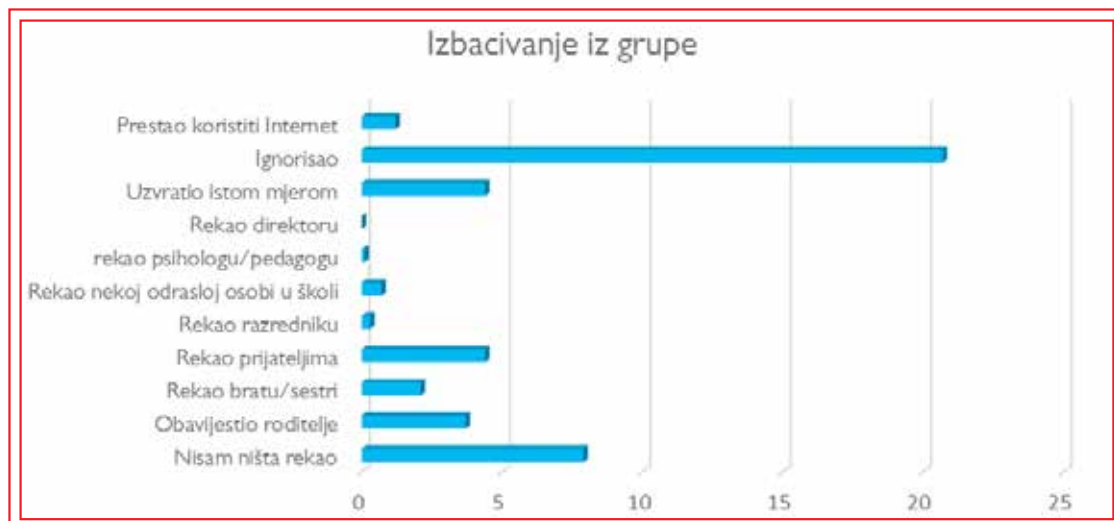
Na nasilno i neadekvatno ponašanje drugih osoba može se reagovati na različite načine - uzvratiti nasiljem, ignorisati ili izbjegavati. U sljedećem dijelu teksta ćemo vidjeti kako reaguju naši ispitanici. Njihovi rezultati će biti predstavljeni procentima čije vrijednosti se nalaze na X osi.

Grafikon 20. Reagovanje na brisanje sa liste prijatelja

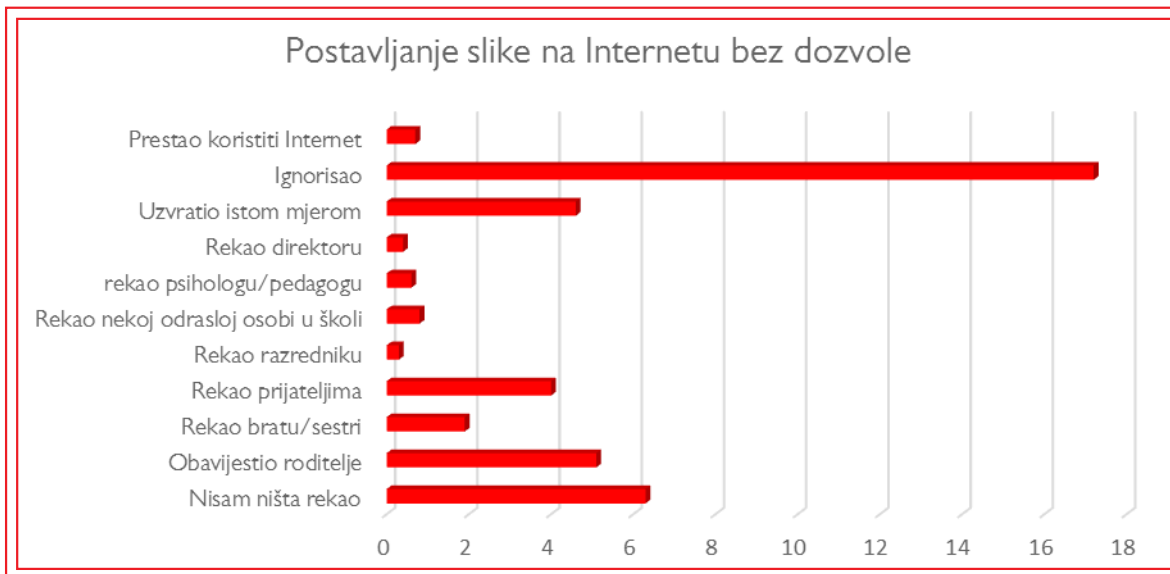
Brisanje sa liste prijatelja je oblik ponašanja koji su ispitanici vrlo često navodili da im se dešava, ali iz načina na koji oni reaguju na ovo ponašanje drugih osoba može da se zaključi da ih pretjerano i ne pogađa jer ga dominantno ignorišu.

Grafikon 21. Reagovanje na izbacivanje iz grupe

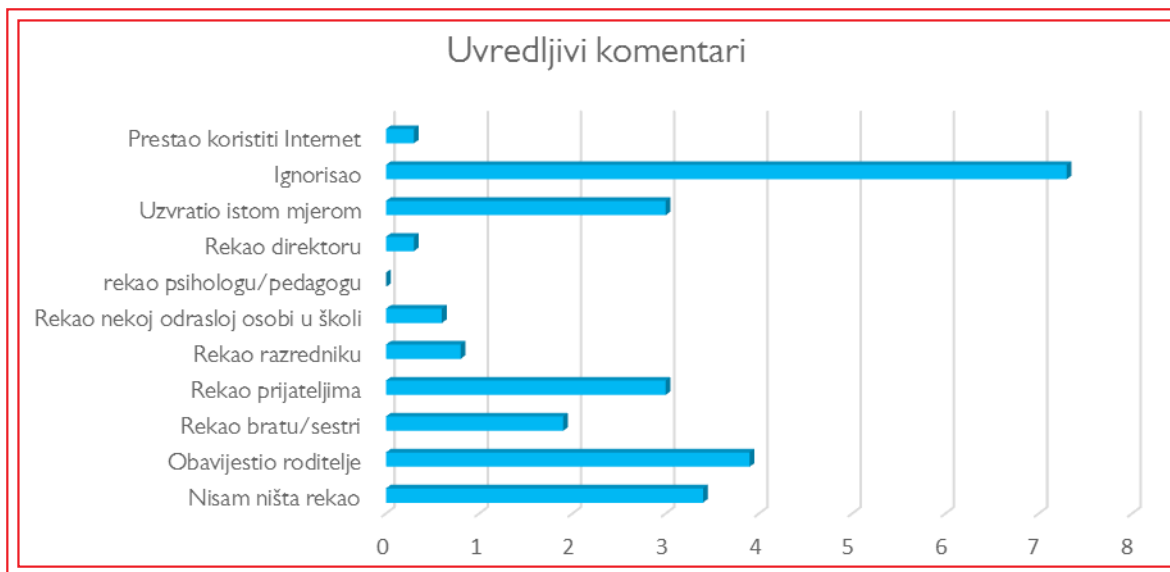
Ispitanici ignorisanje primjenjuju najčešće i kada ih drugi izbace iz neke grupe na društvenoj mreži i tu informaciju ne dijele ni sa kim, kao ni informaciju da ih je neko izbrisao sa liste prijatelja.

Grafikon 22. Reagovanje na postavljanje slike na internetu bez dozvole

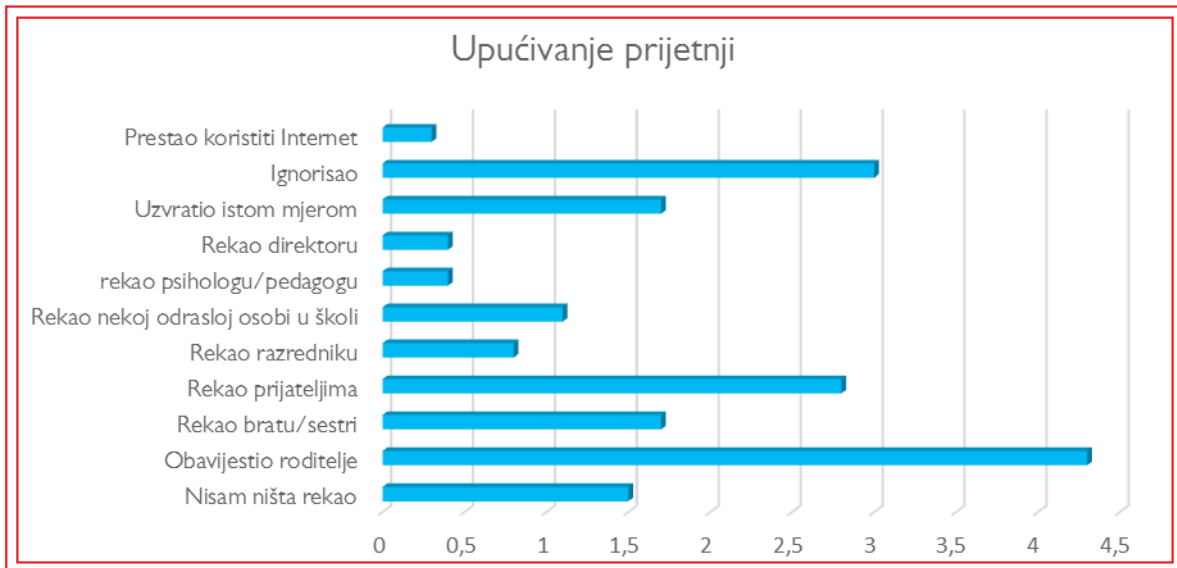
Ispitanici i na postavljanje svojih slika od strane drugih osoba reaguju ignorisanjem, što može da ukazuje na to da im ovo ponašanje nije neadekvatno.

Grafikon 23. Reagovanje na uvredljive komentare

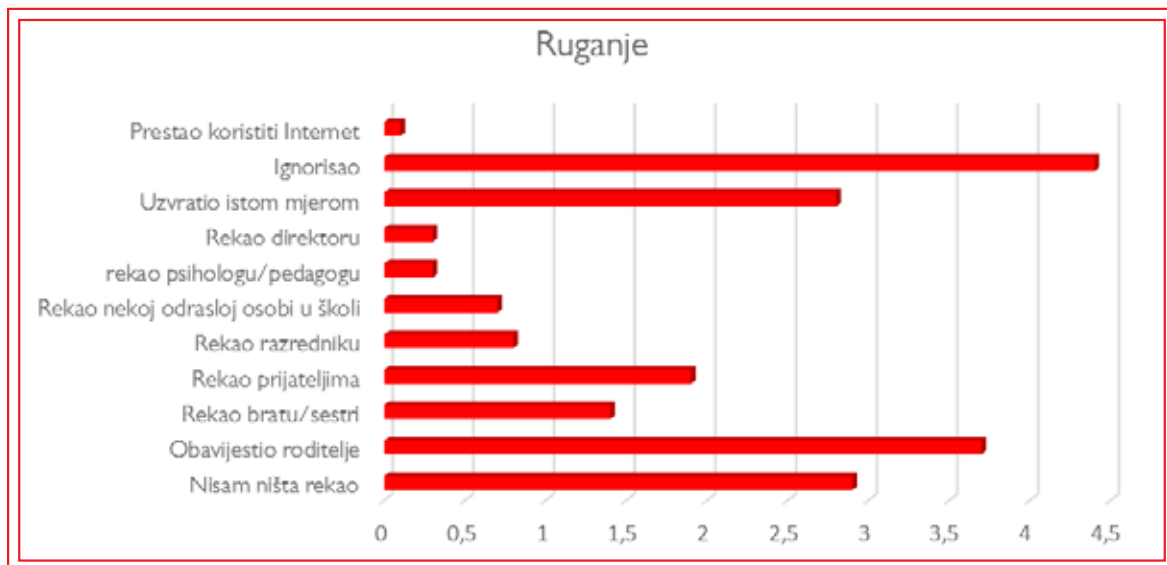
Ignorisanje tuđeg ponašanja predstavlja trend reagovanja ispitanika i u situacijama kada neko stavlja njihove slike na internet i kada im piše uvredljive komentare. Ovdje može da se postavi pitanje koliko su ispitanici bili iskreni u odgovorima, tj. da li su možda davali odgovore koji su više u skladu sa njihovim željama, nego radnjama.

Grafikon 24. Reagovanje na upućivanje prijetnji

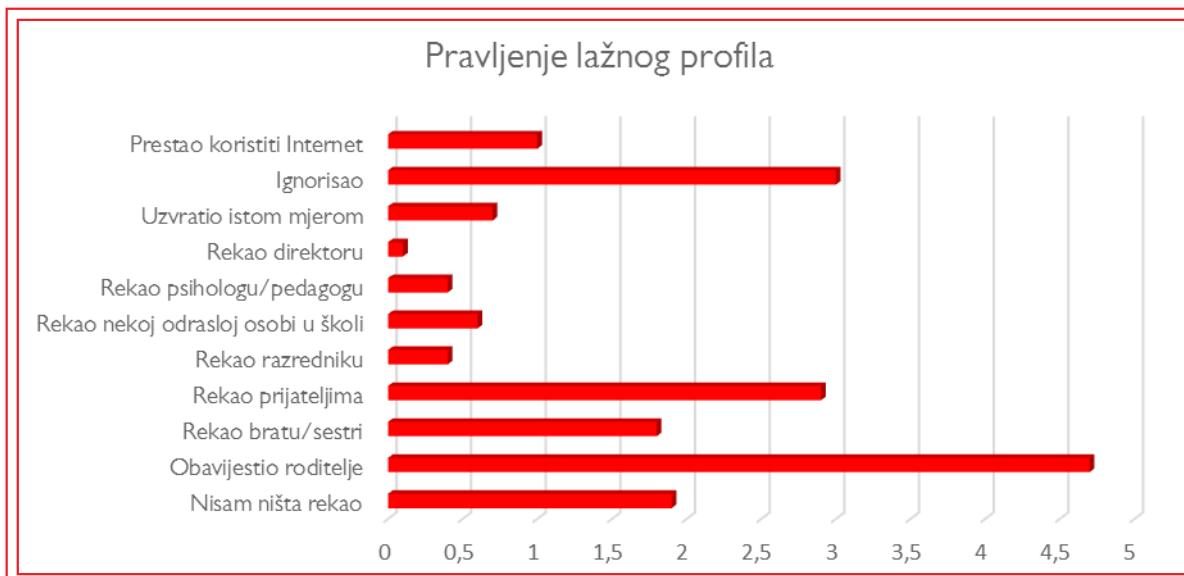
Na upućene prijetnje ispitanici najčešće reaguju obavještavanjem roditelja, što je ispravna reakcija.

Grafikon 25. Reagovanje na ruganje

Kada im se neko ruga, ignorišu ili obavještavaju roditelje.

Grafikon 26. Reagovanje na pravljenje lažnog profila

Pravljenje lažnog profila je ponašanje koje prijavljuju roditeljima ili prijateljima.

Grafikon 27. Reagovanje na snimanje i objavljivanje snimaka

Postavljanje snimka koje nisu dozvolili ispitanici u većini slučajeva ignorišu, a nakon toga dolaze oni koji prijavljuju ili uzvraćaju istom mjerom.

Na osnovu prikazanih deskriptivnih rezultata možemo da zaključimo da je dominantno ponašanje ispitanika u ovom istraživanju na neadekvatne i nasilne oblike ponašanja drugih ignorisanje, pa tek onda prijavljivanje tih ponašanja roditeljima ili nekoj drugoj osobi. Za ignorisanje ne može da se kaže da je neadekvatno reagovanje, ali je cilj svakog preventivnog programa koji se zasniva na razvijanju medijske pismenosti da nauči djecu i mlade da svaki oblik nasilnog i neadekvatnog ponašanja na internetu prijave odrasloj osobi.

Stavovi o preventivnom programu

Ispitanici ovog istraživanja koji pripadaju eksperimentalnoj grupi bili su izloženi uticaju NPP-a o sigurnosti na internetu i u skladu s tim su ispitivani koliko su zadovoljni edukacijom.

Tabela 32. Deskriptivni pokazatelji Skale za ispitivanje stavova o preventivnom programu

	min	max	M	SD
stavovi	7	21	15.9966	3.44201

Podaci dobiveni provjerom Skale za ispitivanje stavova o preventivnom programu ukazuju na to da je riječ o distribuciji koja je zakrivljena u desno (Skeweness=-0.558) i pljosnata (Kurtosis=-0.193). Ovo znači da je veći dio rezultata pomjeren udesno od srednje vrijednosti i da se ne polarizuje oko srednje vrijednosti, već od nje. To znači da su stavovi prema preventivnom programu pozitivniji generalno. U daljem dijelu razmatranja rezultata u obradu podataka su uključeni samo ispitanici iz eksperimentalne grupe koji su bili izloženi ovom programu.

Tabela 33. Razlike u stavovima prema preventivnom programu između ispitanika muškog i ženskog pola

	M(SD)		t	df	p	Eta
	muški (N=123)	ženski (N=173)				
stav prema preventivnom programu	15.75 (3.659)	16.17 (3.279)	-1.048	294	0.295	

Poređenjem muških i ženskih ispitanika po pitanju stava prema preventivnom programu kojem su bili izloženi u drugom polugodištu, nisu dobivene statistički značajne razlike.

Tabela 34. Razlike u stavovima prema preventivnom programu između ispitanika iz osnovne i srednje škole

	M(SD)		t	df	p	Eta
	osnovna škola (N=193)	srednja škola (N=103)				
stav prema preventivnom programu	16.07 (3.596)	15.85 (3.145)	0.519	294	0.604	

Razlika u stavovima nije dobivena ni između ispitanika iz osnovnih i srednjih škola.

Tabela 35. Veza između nasilnog i neadekvatnog ponašanja na internetu i stava prema preventivnom programu

		Stav prema preventivnom programu	Nasilno ponašanje na internetu	Neadekvatno ponašanje na internetu
Stav prema preventivnom programu	R p		-0.212** 0.000	-0.207** 0.000
Nasilno ponašanje na internetu	R p	-0.212** 0.000		0.657** 0.000
Neadekvatno ponašanje na internetu	R p	-0.207** 0.000	0.657** 0.000	

Kao što se u Tabeli 35 može vidjeti, dobivene su negativne korelacije i između nasilnih oblika ponašanja i stava o preventivnom programu, kao i između neadekvatnih oblika ponašanja i stava o preventivnom programu. Ovo znači da ispitanici koji imaju viši skor na skalama koje procjenjuju nasilna i neadekvatna ponašanja smatraju da ovaj preventivni program koji je provoden u njihovim školama nije koristan. Djeca i mladi koji se na ovaj način ponašaju na internetu i nemaju potrebu da mijenjaju svoje ponašanje tako lako.

Zaključci

Internet je danas najdominantniji medij ili možda čak i prostor u kojem se kreću djeca i mladi ljudi. Zbog toga je vrlo važno obezbijediti sve uslove da oni u njemu budu što je moguće više sigurni. Jedan od koraka koji se preduzima u TK jeste i NPP o sigurnosti na internetu. Ovim projektom se želi edukovati, kako nastavnike, tako i učenike, o načinima efikasnog i konstruktivnog korištenja interneta. Na ovaj način se djecu i mlade uči i kako internet i IKT mogu da budu sredstva kvalitetnog razvoja ljudske jedinice, a ne samo sredstva zabave. Istraživanjem koje je provedeno dobiveni su interesantni podaci koji mogu da ukazuju na vrlo bitne aspekte primjene preventivnog programa. Poređenja su rađena najčešće između pripadnika eksperimentalne i kontrolne grupe, muških i ženskih ispitanika, učenika osnovne i srednje škole, grupa učenika sa različitim školskim uspjehom i grupa ispitanika različitog nivoa obrazovanja roditelja.

Ispitanici ovog istraživanja, osnovci i srednjoškolci, najviše koriste mobilne telefone kao sredstvo komunikacije, ali i sredstvo zabave. Većina uzorka ima internet kod kuće i koristi ga svaki dan, a najčešće se kreću prostorima društvenih mreža (Facebook, Instagram), aplikacija (Youtube, Viber), te pretraživača (Google). Internet koriste u različite svrhe, ali su se među gore pomenutim grupama javile i neke razlike.

EG se od KG razlikuje po tome što više pretražuje internet u svrhu traganja za interesantnim podacima, dopisivanja sa prijateljima, te slušanja muzike i gledanja filmova. Kada je riječ o samoprocjeni znanja o IKT, nije dobivena statistički značajna razlika između EG i KG na generalnom nivou, ali se ispitanici srednjih škola EG procjenjuju kao bolji poznavaoi IKT-a od ostalih. Takođe, ispitanici EG čiji roditelji imaju djelimičan uvid u njihove aktivnosti na internetu, kao i ispitanici kojima roditelji ne ograničavaju boravak na internetu, procjenjuju sebe kao osoba sa višim nivoom znanja o IKT-u od ostalih.

Za ispitanike EG škola ima veliku ulogu u edukaciji o IKT-u i internetu, što može da bude posljedica primjene NPP o sigurnosti na internetu. Takođe, ovom rezultatu ide u prilog i rezultat da ispitanici KG više dijele lične podatke, kao i podgrupe ove grupe, tj. ispitanici nad kojima roditelji vrše slab nadzor kada je korištenje interneta u pitanju, kao i ograničavanje boravka na istom.

Prilikom ispitivanja neadekvatnih ponašanja na internetu nisu dobivene statistički značajne razlike između EG i KG, ali su se one pojavile kod nasilnih ponašanja gdje su se istakli ispitanici EG i to oni koje roditelji ne ograničavaju i čiji roditelji samo djelimično znaju o njihovim aktivnostima na internetu. Kada je nasilno ponašanje drugih osoba prema ispitanicima u pitanju, tu su se izdvojili ispitanici KG i to srednjoškolci koji su sebe vidjeli češće kao žrtve nečijeg nasilnog ponašanja od ostalih.

Ovo istraživanje je pokazalo da postoji statistički značajna veza između neadekvatnih i nasilnih oblika ponašanja na internetu i procjene potrebe za nekim preventivnim programom kao što je primjenjivani. Ispitanici koji su iskazali tendenciju nasilnog i neadekvatnog ponašanja na internetu nisu visoko procjenjivali svrsishodnost preventivnog programa koji je provoden u njihovim školama.

Na osnovu svih prethodno predstavljenih rezultata može da se zaključi da se ispitanici iz EG nisu

vidljivo izdvojili od ispitanika iz KG ni po jednom osnovu. Može se postaviti pitanje zašto, kad je u tim školama cijelo polugodište primjenjivan program prevencije. Međutim, potrebno je da se zna da je za djelovanje bilo kog programa potrebno da prođe duže vrijeme da bi se njegovi efekti osjetili. U ovom slučaju školovanje cijele jedne generacije, tj. minimalno praćenje od pet godina.

Osim toga, vrlo je važno da se u razmatranju dobivenih rezultata uzmu u obzir i neka ograničenja koja je ovo istraživanje imalo. Provjera uticaja eksperimentalnog faktora može da se radi na više načina, ali je pretest i posttest metoda najpouzdaniji. On je ovim istraživanjem i planiran, ali zbog tehničkih greški nije izveden. Zbog toga je u istraživanje uključena i KG. Postoji mogućnost da se KG vidno razlikuje od EG po navikama koje njeni ispitanici imaju na internetu, iako ih se nastojalo ujednačiti po svim drugim parametrima (pol, uzrast, škola, mjesto prebivališta). Pored toga, u uzorku nedostaju učenici završnih razreda i osnovne i srednje škole, što ga čini neuravnoteženim i ovaj podatak takođe treba da se uzme u obzir. Još jedno ograničenje može da bude i motivacija ispitanika, posebno onih u osnovnoj školi jer je instrumentarij koji je korišten obiman, pa ona posebno može da se gubi jer su ga ispitanici popunjavali u kratkom vremenskom periodu. Ovdje se misli na ispitanike iz EG koji su dva puta testirani u roku od tri mjeseca. Obično se savjetuje da se ovakva testiranja rade u razmaku od šest mjeseci.

Međutim i pored svih navedenih ograničenja vrlo je važno da se naglasi da je ovo izvrsna aktivnost, odnosno da je ovaj NPP o sigurnosti na internetu nešto što je neophodno djeci u BiH i da je vrlo važno da se i dalje nastavi sa njegovom primjenom jer se efekti ovakvih programa dobijaju tek nakon nekoliko godina.

Preporuke

Preventivni programi ovakvog tipa imaju jednu karakteristiku, a ona se odnosi na vrijeme koje je potrebno da prođe u njihovoj primjeni da bi oni ostavili traga na uzorku na kojem se primjenjuju. Dakle, program ovog tipa bi trebalo da se integriše u NPP osnovnih i srednjih škola i da se podučava ne samo u okviru predmeta Informatika, jer onda djeluje kao nešto što se veže za samo taj predmet, već i u nastavne programe drugih predmeta, odnosno svih predmeta jer ga je kao takvog moguće integrisati. Ako želimo da djecu naučimo adekvatnom ponašanju na internetu, onda oni treba da shvate da je internet nešto što obuhvata sve čime se bavimo i da na internetu možemo da učimo, ali i da se zabavljamo. Drugo, ukoliko ovaj program vežemo samo za pojedine predmete, onda možemo da imamo problem sa učeničkim preferencijama i da neki se učenici koji nemaju preferencija za predmete u koje je uključen ovaj program ni ne investiraju u njegovo razumijevanje. Pored rada sa učenicima, nastavnici treba da postanu svjesni značaja rada na ovom polju i da počnu češće da koriste internet. Ukoliko danas učenike školuju odrasli koji se u svijetu interneta ne snalaze, onda imamo problem međusobnog razumijevanja. Dobiveni rezultati ukazuju na značaj roditeljske kontrole nad djetetovim pretraživanjem interneta. Da bi roditelji mogli efikasno da kontrolišu svoju djecu, a da se ona ne osjećaju kao da su u zatvoru, potrebno je i njih edukovati u ovom području. Na kraju, da bi se uspjelo u namjeri da djeca budu koliko-toliko zaštićena od svih mogućih ugrožavajućih faktora na internetu, neophodno je da se u okviru preventivnih programa radi kako sa njima, tako i sa nastavnicima i roditeljima i to kontinuirano, te da se rad prati i evaluira početkom i krajem nastave. Posebno su bitni podaci koji se dobiju nakon povratka djece s ljetnjeg raspusta, kada su oni dva i po mjeseca van nastave, kako bi se vidjelo koliko su sadržaji o kojima uče u školi o internetu i IKT-u zadržani.

PRILOZI

Upitnik stavova, znanja i ponašanja djece na internetu

Dragi ispitaniče,

pred tobom se nalazi jedan upitnik koji se bavi ispitivanjem tvojih znanja i ponašanja na internetu. Vrlo je važno da prilikom popunjavanja upitnika odgovoriš iskreno na svako pitanje. Iskreno odgovaranje će nama omogućiti da dobijemo bolje rezultate. Ispitivanje je anonimno, što znači da niko neće znati tvoje ime, niti te moći povezati sa tvojim odgovorima.

Prilikom ispitivanja pored tebe se nalazi naš ispitivač/ica, koji je tu da bi ti pomogao kod odgovaranja na pitanja koja ti nisu jasna. Ukoliko imaš bilo kakvih nejasnoća slobodno mu/joj se obrati.

Mnogo ti hvala na pristanku da budeš dio ovog, nama vrlo važnog, istraživanja.

1) Šifra ispitanika (popunjava ispitivač): _____

2) Mjesto stanovanja:

- a) grad
- b) prigradsko naselje
- c) selo

3) Kog si pola?

- a) žensko
- b) muško

4) Koliko imaš godina? _____ (upisati)

5) Koji si razred?

- a) VI razred osnovne škole
- b) VII razred osnovne škole
- c) VIII razred osnovne škole
- d) IX razred osnovne škole
- e) I razred srednje škole
- f) II razred srednje škole
- g) III razred srednje škole
- h) IV razred srednje škole

6) Kakav ti je bio školski uspjeh na prvom polugodištu?

- a) pao sam
- b) dovoljan
- c) dobar
- d) vrlo dobar
- e) odličan

- 7) S kim živiš?
- a) oba roditelja
 - b) sa ocem
 - c) sa majkom
 - d) sa djedom i bakom
 - e) sa starateljima
- 8) Stručna sprema majke:
- a) nema obrazovanja
 - b) osnovna škola
 - c) srednja stručna sprema
 - d) viša i visoka stručna sprema
- 9) Stručna sprema oca:
- a) nema obrazovanja
 - b) osnovna škola
 - c) srednja stručna sprema
 - d) viša i visoka stručna sprema

Pitanja o mogućnostima i navikama korištenja informaciono – komunikacijskih tehnologija

- 10) Da li znaš kako da koristiš računar? (samo jedan odgovor)
- a) Da
 - b) Ne

11.	Da li imaš neki od dolje navedenih uređaja?	DA	NE
11.1	Kućni računar	1	2
11.2	Laptop	1	2
11.3	Tablet	1	2
11.4	Mobilni telefon	1	2
11.5	Neki drugi uređaj: _____(upiši)	1	2

12.	Slobodan pristup internetu imam ...	DA	NE
12.1	... kod kuće?	1	2
12.2	... u školi?	1	2
12.3	... kod prijatelja?	1	2
12.4	... u kafiću?	1	2
12.5	... na mobilnom telefonu?		
12.6	... na nekom drugom mjestu: _____(upiši)	1	2

- 13) Sa koliko godina si počeo/la da koristiš internet? _____ (upiši broj godina)

- 14)** Koliko često pristupaš internetu?
- a)** svaki dan
 - b)** jednom sedmično
 - c)** dva do tri puta sedmično
 - d)** jednom mjesečno
- 15)** Koji uređaj **NAJČEŠĆE** koristiš da bi pristupao/la internetu?
- a)** kućni računar
 - b)** laptop
 - c)** tablet
 - d)** mobilni telefon
 - e)** neki drugi uređaj: _____ (upiši).

16.	Koliko često koristiš stranice i aplikacije koje su navedene dolje, na uređajima koje posjeduješ?	NIKADA	JEDNOM SEDMIČNO	NEKOLIKO PUTA SEDMIČNO	SVAKI DAN
16.1	Viber	1	2	3	4
16.2	Twitter	1	2	3	4
16.3	Facebook	1	2	3	4
16.4	WhatsApp	1	2	3	4
16.5	Youtube	1	2	3	4
16.6	Vine	1	2	3	4
16.7	Instagram	1	2	3	4
16.8	Snapchat	1	2	3	4
16.9	Wikipedia	1	2	3	4
16.10	Google	1	2	3	4
16.11	Amazon	1	2	3	4
16.12	Ebay	1	2	3	4
16.13	Skype	1	2	3	4
16.14	Gmail	1	2	3	4
16.15	Yahoo	1	2	3	4
16.16	Neke druge: _____ (upiši)	1	2	3	4

17.	Na kojim društvenim mrežama ili aplikacijama imaš svoj lični profil?	DA	NE
17.1	Facebook	1	2
17.2	Twitter	1	2
17.3	Instagram	1	2
17.4	Youtube	1	2
17.5	Google	1	2

18.	Koliko profila imaš na društvenim mrežama ili aplikacijama?	upiši broj
18.1	Facebook	
18.2	Twitter	
18.3	Instagram	
18.4	Youtube	
18.5	Google	

19.	Ukoliko imaš profil na Facebooku ...	upiši broj
19.1	Koliko imaš prijatelja na njemu?	
19.2	Koliko prijatelja sa profila su ti pravi prijatelji sa kojima se stalno družiš i mimo profila?	
19.3	Koliko prijatelja sa profila su članovi tvoje porodice?	
19.4	Koliko prijatelja sa profila nikada nisi vidio/la uživo?	

20.	Zašto koristiš internet?	NIKAD	PONEKAD	ČESTO
20.1	Tražim zanimljive sadržaje	1	2	3
20.2	Dopisujem se sa prijateljima	1	2	3
20.3	Slušam muziku, gledam filmove	1	2	3
20.4	Igram igrice "online"	1	2	3
20.5	Tražim sadržaje koji mi trebaju u školi (lektira i sl.)	1	2	3
20.6	Posjećujem stranice koje mi roditelji zabranjuju	1	2	3
20.7	Posjećujem forume	1	2	3
20.8	Pišem svoj Blog	1	2	3
20.9	Snimam na Youtube	1	2	3
20.10	Prodajem i kupujem stvari	1	2	3

Stavovi prema IKT

21.	Tvrdnje	U potpunosti se ne slažem	Djelimično se slažem	Potpuno se slažem
21.1	Danas svako treba da ima kompjuter/laptop/tablet/mobilni telefon.	1	2	3
21.2	Škola je mjesto gdje bismo trebali da učimo kako da pretražujemo podatke na internetu.	1	2	3
21.3	Danas je nemoguće živjeti i raditi bez znanja o korištenju kompjutera.	1	2	3
21.4	Internet nam nudi mnoštvo korisnih informacija.	1	2	3
21.5	Djeca treba u školi da uče kako se koristi kompjuter.	1	2	3
21.6	Roditelji treba da znaju na koji način njihovo dijete provodi vrijeme na internetu.	1	2	3
21.7	Kompjuter/laptop/tablet/mobilni telefon olakšavaju čovjeku život.	1	2	3
21.8	Na internetu ima mnogo više loših i opasnih informacija nego onih korisnih.	1	2	3
21.9	Roditelji su ti koji treba da nauče djecu pravilnom korištenju kompjutera.	1	2	3
21.10	Korištenje društvenih mreža (Facebook, Twitter, i dr.) i aplikacija (Viber, WhatsApp, i dr.) od strane djece je rizično.	1	2	3
21.11	Samostalno korištenje e-maila je rizično za djecu.	1	2	3
21.12	Učestvovanje na različitim online forumima za djecu je rizično.	1	2	3

Procjena roditeljskog nadzora prilikom korištenja interneta

22) Koliko tvoji roditelji/staratelji znaju o tome koliko i kada ti koristiš internet?

- a. ne znaju ništa o tome
- b. znaju ponešto o tome
- c. znaju sve.

23) Da li ti roditelji/staratelji ograničavaju pristup internetu?

a. DA, Zašto?

- i. zbog obaveza u školi
- ii. jer smatraju da je internet opasan
- iii. jer smatraju da je internet štetan po moje zdravlje
- iv. nešto drugo _____

b. NE, Zašto?

- i. jer ne znaju da ga koristim
- ii. jer znaju samo ono što im ja kažem
- iii. jer ne mogu i ne znaju da mi zabrane
- iv. jer misle da mi koristi kod učenja
- v. nešto drugo _____

Rizična ponašanja na društvenim mrežama i aplikacijama

24.	Šta drugi o tebi mogu da saznaju na društvenim mrežama i aplikacijama (Facebook, Twitter, Google, Youtube, Instagram, ...)?	DA	NE
24.1	Vidjeti moje fotografije	1	2
24.2	Vidjeti moj datum rođenja	1	2
24.3	Vidjeti adresu stanovanja	1	2
24.4	Vidjeti naziv škole u koju idem	1	2
24.5	Vidjeti slike mojih prijatelja	1	2
24.6	Vidjeti slike moje porodice	1	2
24.7	Vidjeti moj status	1	2
24.8	Vidjeti grupe koje pratim	1	2
24.9	Vidjeti broj prijatelja	1	2
24.10	Vidjeti šta mi se sviđa	1	2
24.11	Vidjeti šta mi se ne sviđa	1	2
24.12	Vidjeti sport kojim se bavim	1	2
24.13	Vidjeti hobi koji imam	1	2
24.14	Vidjeti knjige koje volim	1	2
24.15	Vidjeti ko mi je simpatija ili momak/djevojka	1	2
24.16	Vidjeti kada negdje putujem	1	2
24.17	Vidjeti šta jedem	1	2
24.18	Vidjeti kako se osjećam	1	2
24.19	Nešto drugo _____(upisati)	1	2

25.	Kakve su tvoje aktivnosti na internetu?	NIKADA	JEDANPUT	NEKOLIKO PUTA	ČESTO
25.1	Da li si ikada davao/la lične podatke (adresu, fotografiju, ili nešto treće) putem interneta, ljudima koje nikada nisi uživo sreo/la?	1	2	3	4
25.2	Da li si ikada na društvenim mrežama ili aplikacijama dobio/la poruke od nepoznatih osoba?	1	2	3	4
25.3	Da li ti je nepoznata osoba slala poruke?	1	2	3	4
25.4	Da li si ikada odgovarao/la na poruke koje ti šalje nepoznata osoba koja hoće da ostvari kontakt sa tobom?	1	2	3	4
25.5	Da li si na društvenim mrežama ili aplikacijama ikada prihvatio/la za prijatelja osobu koju nisi nikada ranije sreo/la?	1	2	3	4
25.6	Da li si se na društvenim mrežama ili aplikacijama ikada dopisivao/la sa osobama koje ne poznaješ?	1	2	3	4
25.7	Da li si ikada pristao/la na sastanke u stvarnom svijetu sa osobama koje si upoznao/la preko interneta?	1	2	3	4
25.8	Da li si se ikada na internetu predstavljao/la kao neka druga osoba (drugog uzrasta, pola, interesovanja...)?	1	2	3	4
25.9	Da li si ikada stavljao/la na internet nečije slike, a da nisi pitao tu osobu?	1	2	3	4
25.10	Da li si ikada na društvenim mrežama ili aplikacijama komentarisao/la nekoga (njegove/njene slike i slično) tako da ga možeš povrijediti?	1	2	3	4
25.11	Da li si ikada otvarao profil na društvenim mrežama ili aplikacijama na ime neke druge osobe bez njegovog/njenog znanja?	1	2	3	4

26.	Da li ti se desila neka od sljedećih situacija?	DA	NE	Za svako DA odgovori na sljedeća pitanja!
26.1	Neko te je izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	<p>a) Koliko puta se desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Nepoznata odrasla osoba <p>c) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz pitanja 27)</p>
26.2	Neko te je izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	<p>a) Koliko puta se desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Nepoznata odrasla osoba <p>c) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz pitanja 27)</p>
26.3	Neko je postavio tvoju sliku na internet bez tvog pristanka ili te je označio/tagovao	1	2	<p>a) Koliko puta se desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Nepoznata odrasla osoba <p>c) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz pitanja 27)</p>
26.4	Neko ti je pisao uvrijedljive komentare	1	2	<p>a) Koliko puta se desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Nepoznata odrasla osoba <p>c) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz pitanja 27)</p>
26.5	Neko ti je uputio prijetnje	1	2	<p>a) Koliko puta se desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Nepoznata odrasla osoba <p>c) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz pitanja 27)</p>
26.6	Neko ti se rugao	1	2	<p>a) Koliko puta se desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Nepoznata odrasla osoba <p>c) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz pitanja 27)</p>
26.7	Neko je napravio profil pod tvojim imenom	1	2	<p>a) Koliko puta se desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Nepoznata odrasla osoba <p>c) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz pitanja 27)</p>
26.8	Neko te je snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada ti to nisi želio/la i taj snimak je slao drugima			<p>a) Koliko puta se desilo? _____ (upiši)</p> <p>b) Ko je to uradio?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Nepoznata odrasla osoba <p>c) Kako si reagovao/la? (ponuđeni odgovori iz pitanja 27)</p>

Zaštita od nasilja na internetu

27.	Da li si nekada učinio/la neku od sljedećih stvari?	NIKADA	JEDANPUT	NEKOLIKO PUTA	ČESTO
27.1	Nekoga si izbrisao/la iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	3	4
27.2	Nekoga si izbacio/la iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.).	1	2	3	4
27.3	Postavio/la si nečiju sliku na internet bez njegovog pristanka ili si ga označio/tagovao	1	2	3	4
27.4	Nekome si pisao/la uvredljive komentare	1	2	3	4
27.5	Nekome si uputio/la prijetnje	1	2	3	4
27.6	Nekome si se rugao/la	1	2	3	4
27.7	Napravio/la si profil pod tuđim imenom	1	2	3	4
27.8	Nekoga si snimao/la mobilnim telefonom ili kamerom kada on to nije želio/la i taj snimak si slao/la drugima	1	2	3	4

Zaštita od nasilja na internetu

28.	Kako bi ti reagovao u slučaju da te neko uznemirava na internetu?	To nikako	Teško da bih to uradio/la	Ne znam da li bi uradio/la	Mislím da bih to uradio/la	Sigurno bih to uradio/la
28.1	Ćutao/la bih, ne bih nikome ništa rekao	1	2	3	4	5
28.2	Obavijestio/la bih roditelje	1	2	3	4	5
28.3	Rekao/la bih bratu /sestri	1	2	3	4	5
28.4	Rekao/la bih prijateljima	1	2	3	4	5
28.5	Rekao/la bih razredniku/ci	1	2	3	4	5
28.6	Rekao/la bih nekoj odrasloj osobi u školi	1	2	3	4	5
28.7	Rekao/la bih pedagogu/ psihologu	1	2	3	4	5
28.8	Rekao/la bih direktoru škole	1	2	3	4	5
28.9	Ne bih rekao/la nikome, već bih uzvratio/la istom mjerom	1	2	3	4	5
28.10	Ignorisao/la bih	1	2	3	4	5
28.11	Odmah bi prestao/la koristiti internet i uređaje	1	2	3	4	5

29.	Znanje korištenja informacijsko – komunikacijskih tehnologija	DA	NE
29.1	Da li znaš kako da blokiraš osobu s kojom ne želiš da pričaš na "Chat" (Facebook, Skype, Twitter ...)?	1	2
29.2	Da li znaš kako da blokiraš osobu s kojom ne želiš da pričaš na mobilnom telefonu (SMS, POZIVI, VIBER, WhatsApp ...)?	1	2
29.3	Da li znaš kako da blokiraš osobu od koje ne želiš da dobijaš "e-mail"?	1	2
29.4	Da li znaš kako da promijeniš podešavanja privatnosti profila na društvenim mrežama i aplikacijama?	1	2
29.5	Da li znaš kako da obrišeš podatke o tome koje si sajtove posjećivao na internetu?	1	2
29.6	Da li znaš kako da obrišeš informaciju o šifri i korisničkom imenu iz istorije pretraživača?	1	2
29.7	Da li znaš postaviti opciju na "Facebook-u" ko može vidjeti tvoje objave?	1	2
29.8	Da li znaš pronaći informaciju na internetu o tome kako da koristiš sigurni internet ili da riješiš neki problem koji imaš na internetu?	1	2

Stavovi o preventivnom programu

30.	Tvrdnje	U potpunosti se ne slažem	Djelimično se slažem	Potpuno se slažem
30.1	Program obuke mi je bio vrlo koristan i uz njega sam naučio/la dosta o tome kako biti siguran na internetu.	1	2	3
30.2	Nastavnici su se dobro snašli u edukovanju učenika o sigurnosti na internetu.	1	2	3
30.3	Trudim se da primjenjujem znanja koja stičem o sigurnosti na internetu.	1	2	3
30.4	Kada nešto naučim u školi o sigurnosti na internetu, to prenosim i članovima moje porodice i prijateljima.	1	2	3
30.5	Nakon ove edukacije se osjećam sigurnije jer znam kako mogu da se zaštitim kada sam na internetu.	1	2	3
30.6	Obuku o sigurnosti na internetu trebamo imati samo u okviru predmeta Informatika.	1	2	3
30.7	Obuku o sigurnosti na internetu trebamo imati u okviru ostalih predmeta.	1	2	3

Na kraju,
zahvaljujemo ti na učestovanju u ovom istraživanju.

Literatura

- Bilić, V., Buljan Flander, G. Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad i među djecom*. Naklada Slap.
- Buljan Flander, G., Karlović, A., Čosić, I (2004). Izloženost djece zlostavljanju putem Interneta. *Psihološka medicina*.
- Chiang IP, Su YH. (2012). Measuring and analyzing the causes of problematic Internet use. *Cyberpsychoogy/ Behavioural Social Networking*; 15: 591-6.
- Livazović, G. (2011). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20/1, 1-22.
- Miliša Z, Mlinarević V, Proroković A. (2007). Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije - usporedba slavonskih gradova i Zadra. *Pedagogijska istraživanja*; 4; 81-99.
- Muratbegović, E. Vujović, S. (2016). *Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike*. Oak fondacija i Save the Children Norway.
- Obradović, B., Dinić, B. (2010). Osobine ličnosti, pol i starost kao prediktori zdravstveno rizičnih ponašanja. *Primenjena psihologija*, 2, 137-153
- Steff es-Hansen S, Tsaoa JC. (2008). Predictors for internet usage of teenagers in the United States: A multivariate analysis. *Journal of Marketing Communications*;14: 171–192.
- Sokač, A (2014). Čimbenici koji utječu na rizično ponašanje djece i mladih. *EdBi*, 1:117-124
- Üneri, O.S. i Tanıdır, C. (2011). Evaluation of internet addiction in a group of high school students: a cross-sectional study. *Düşünen Adam: The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 24 (24): 265-272.
- Ybarra, M. and Mitchell, K. (2007). Prevalence & frequency of Internet harassment instigation: Implications for adolescent health. *Journal of Adolescent Health*, 41(2): 189-195. (CV157)
- Zloković, J., Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12/1, 197-213

Save the Children
Ljubljanska 16, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Tel +387 (0) 33 290 671
Fax +387 (0) 33 290 675
<https://nwb.savethechildren.net>